

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 91/2.

KISPESTI KÖNYVTÁR
SZÁMOLGATÁSI

XXV.évfolyam

március - április

A szerkesztőség
KORTÁRSAINK
című hagyományos irodalmi
estjének legutóbbi vendége
NAGY PÁL,
a Párizsban megjelenő
MAGYAR MŰHELY főszerkesztője
volt.

A költő, író Korill Ferenctől,
Nórád megye Közgyűlésének
Elnökétől ez alkalommal vette át
az 1990. évi Madách-díjat.

(Fotó: Gyurián Tibor)

Kedves Barátaim!

Ma abban az alaphelyzetben érzem magam, amit a mitológia, a mese a "tékozló fiú hazatérése" címszó alatt tart számon, s amelyhez egy másik archetípus képe is társul: a bolygó, a bolyongó, a hosszú éveket távol lévő ember képe.

Harmincöt évvel ezelőtt, 1956 november végén mentem el Magyarországról; Salgótarjánból pedig két évvel korábban, 1954-ben. Közel négy évtizede nem élek tehát ebben a városban, s ez alatt az idő alatt mindössze háromszor vagy négyszer jártam itt: tíz évente egyszer. Harmincöt éven keresztül Salgótarján csak egy adat volt az életrajzomban, egy csonkán leírt szó papírjaimban - a franciák ékezet nélkül is csak nagy erőfeszítés árán tudják leírni városunk nevét.

Mi közöm van tehát Salgótarjánhoz, Nógrád megyéhez, azon a véletlenül túl, hogy itt születtem? - Hogy erre a kérdésre magamnak és önöknek valamiféle bizonytalan választ adhassak, néhány szót kell mondanom arról az időről, amit ebben a városban töltöttem.

Szilágysági eredetű nagyapám előbb vásároló kalaposmester, majd jómódú kereskedő volt Debrecenben, a század elején. Kilenc gyermekét tiszteleggel felnevelte; kereskedelmi iskolába járatta őket, majd minden kereskedő hajlamú fiának üzletet nyitott Magyarország különböző városaiban. Így került apám, 1933-ban, a rohamosan fejlődő Salgótarjánba. Férfi divatárú üzletére az idősebbek bizonyára még emlékeznek; családi házunk is áll még a Füleki utcában, melyet a háború után sokáig Vöröshadsereg utcának hívtak. Innen jártam az acélgyári úti általános iskolába, majd a Madách Gimnáziumba, ahol 1953-ban érettségiztem. De jól ismerem a város "másik" végét is: az SBTC tornatermében szertornáztunk; a zagyvapálfalvai álló-ásfőnök fia, Gerelyes Endre volt akkoriban az egyik legjobb barátom, és az Üveggyárnál lakott az a kedves lány, akinek tizennyolc évesen udvaroltam...

Salgótarjánban töltöttem tehát gyerekkoromat és ifjúságom jónéhány esztendejét, összesen húsz évet, azokat az éveket, amelyekben - ezt Freud és mások meggyőzően bizonyítják - a legfogékonyabb az ember, amikor nemcsak teste fejlődik, alakul, erősödik, hanem gondolkodásmódja és jelleme is. Huszonkét éves korom óta élek Párizsban; 56 évemből a nagyobbik részt, ennek az időnek az élményei és tapasztalatai formáltak felnőtté.

Három színhelye volt eddigi életemnek: az első Salgótarján és környéke; a második Eger, ahol csak két évet töltöttem, de ahol átéltem az 1956-os forradalmat; a harmadik pedig Párizs.

Felejthetetlen fiatalkori emlékek fűznek Salgótarjánhoz: többé-kevésbé szorgos tanulás és kitartóan űzött sport, szerelmek, kirándulások a Karancsra és Bükkszék-re, az első májusfa-állítás, az első barátságok. Álomban néha ma is a Pipisen vagyok, vagy a salgói várban, vagy éppen röplabdázunk a gimnázium udvarán. Itt értek az első csalódások is, itt voltam súlyos beteg, itt kaptam az első sebeket. Gyerekkoromban átéltem a háború, a menekülés hónapjait, éveit, s egy rövid, reménytelen periódus után, amelyet a történelem ma "koalíciós idők"-nek nevez, itt élttem át a párdiktatúra legsötétebb éveit, a Rákosi-korszakot.

"Ne büntesd az apák vétkeit a fiakban" - tanítja évezredes bölcsességgel a biblia. A hibát a hatalmon lévők, sajnos, mindig elkövetik. Anélkül, hogy a bizonyításra időt hagyott volna, a berendezkedő egypártrendszer az első pillanattól kezdve ellenségének tekintett és úgy is kezelt: már a gimnázium első osztályába sem vettek fel, mint a volt nyilaspárti, horthysta katonatiszt fiát. Apám a korai években valóban tagja volt a nyilas pártnak, a háború éveiben azonban - ügyesen lapuló tényleges tiszték helyett - szinte egyfolytában a fronton volt, mint tartalékos tiszt, egészen 1944 őszéig. 1944-ben tíz éves voltam. Nem beszélhettem vele soha arról, miért lépett be a nyilas pártba, s miért tartott ki katonáival az utolsó pillanatig, a többszörös orosz túlerővel szemben. Választásaiért apám súlyos árat fizetett. 1944 októberében Dunaföldváron, a fronton halt meg. Az vesse rá az első követ, aki ezekben, vagy a későbbi években maga nem tévedett. Gyanítom, hogy erős szociális érzéke vitte a munkáspártként induló nyilaskeresztes pártba. Mint halála után kiderült, 80.000 pengő kintlévősége volt; több tízezer pengőt hitelezett főként munkásembereknek, akik közül sokan önszántukból éveig törlesztették adósságukat özvegy anyámnak, aki akkoriban takarítónő volt egy hentesüzletben, s éhbérből tartotta el három kiskorú gyerekét.

A nyilas hatalomátvétel idején apám már nem élt. Ami pedig haditetteit illeti: botcsinálta katonatiszt volt. Mint az idősebbek emlékezhetnek rá: a Horthy-rendszerben minden érettségizett ember automatikusan karpaszományos, tartalékos tiszt lett.

Én mindezek ellenére baloldali gondolkozású fiatalemberként és éltanulóként élttem át a Rákosi-korszakra eső középiskolás éveket. Nagyon igyekeztem, hogy néhány tisztességes, bátor embernek - Bácskay igazgató úrnak, Marton Kálmán tanár úrnak, Herold László tanár úrnak - megháláljam, hogy a Madách Gimnáziumban (a sárospataki református gimnáziumban töltött egy iskolaév után) végül is felvettek, és engem is, mint annyi más osztálytársamat, a behódolástól, a helyrehozhatatlan tévedésektől megóvtak. A "sportoló brigád" tagjaként még Széchenyivárost is építettem, ahol majdnem sikerült teljesítenünk a normát... Hittem tehát a szocializmusban, vagy legalábbis annak eszméiben, megformált változatában, ugyanakkor - s ma már ez is nyugodtan elmondható - legjobb barátommal, az orosházi üveggyár későbbi főmérnökével, a gimnáziumi repülőmodellező klubban titokban röpcédulát gyártottunk, "Vesszen Rákosi!" felirattal, s egy éjszaka teleragasztgattuk a várost e kez-

detleges röpcédulákkal. Ezeket szorgos rendőrkezek még aznap hajnalban levakarták a falakról, de az ÁVÓ talán még ma is keresi a tetteseket...

A hazugság háborított föl bennünket leginkább, a valóság és a propaganda között tártongó szakadék. Erre csak egy személyes példát, valamivel későbből. Az ötvenes évek legvégén vagy a hatvanas évek elején egy volt gimnáziumi osztálytársnőm, aki időközben a Szabad Nógrád újságírója lett, egy érettségi találkozóról beszámolva sajnálkozott, hogy sem én, sem az ugyancsak Párizsban élő, s ma igen fontos pozíciót betöltő barátom, Szakál Imre, nem voltunk jelen. Aztán így folytatja: ki tudja, hol csavarognak, hol nyomorognak ők az ellenséges kapitalista világban, ki tudja, mi lett velük. Mennyivel jobb lenne nekik idehaza! - A dolognak csak egy szépséghibája volt. Az újságíró pár nappal korábban az utcán találkozott anyámmal, aki elmesélte neki, hogy fia Párizsban ösztöndíjas diák, a Sorbonne-on tanul és az egyetemi városban lakik. Anyám Szakál Imrével kapcsolatban is hasonló jó hírekkel szolgálhatott.

1953-ban a jelesre sikerült érettségi után a pesti bölcsészkarra jelentkeztem. Négy száz jelentkező közül hatodik lettem a felvételi vizsgán. Szauder József irodalomtörténész, vizsgáztatóm, felvételre és az akkori legmagasabb ösztöndíjra javasolt. (56-ban megtaláltam levelét a dossziémban.) Természetesen - "hely hiányában" - nem vettek fel. A következő évben is hiába jelentkeztem; végül egy sportvonalon futó nagybátyám segítségével jutottam be az egri Pedagógiai Főiskolára, ahol 1956 őszén harmadéves magyar-történelem szakos hallgató voltam.

Felejthetetlenek a fiatalkor boldog élményei, felejthetetlenek azok az igazságtalanságok, megaláztatások is, amelyek ebben a korban érik az embert. Sok kis tüske sajog bennem ma is, de nem érzek személyes haragot vagy gyűlöletet senki iránt. És szeretem szülővárosomat is: Salgótarjánt, melyet a régi időkben kegyeretlen Tarjánnak hívtak, majd a "kis Moszkva" ragadványnevet kapta, 1956 december 8-án egyszer s mindenkorra rehabilitálta magát. Ország-világ előtt kinyilvánította, hogy minden jelző nélküli, szabad, öntudatos városként, demokratikus keretek között akar élni.

Ötvenhatban mindössze néhány órát töltöttem Salgótarjánban. Anyám kérésére öcsémet hoztam haza Egerből - aki az ottani gimnáziumban tanult -, hogy a szülői házban biztonságban legyen. Öcsém azután majdnem otthagya a fogát: december 8-án barátja, akivel együtt állt a tömegben, a sortüz áldozata lett.

Maradandó emlékeim közé tartozik ötvenhatból, hogy a Megyei Tanács épülete előtt nemzetiszíni karszalaggal szolgálatot teljesítő rendőrtiszben volt osztálytársamat ismertem fel, s a nemzeti bizottság titkáráként egyik volt tanárom fogadott.

Azóta, mint említettem, mindössze háromszor-négyszer voltam Tarjánban. Mindig találkoztam néhány kedves osztálytársammal, azokkal, akik nem átalottak a "disszidenssel" találkozni. Azokat, akik 56 után is pártfunkcionáriusok, rendőrtisztek, katonatisztek maradtak, soha nem láttam viszont. Szereztem azonban új barátokat, hadd üdvözljem ma őket sok szeretettel.

Párizsban is volt alkalmam tarjániakkal találkozni. A hatvanas években inkább

csak sportolókkal: Szojka Ferivel, Prouza Mukival, Oláh Dezskével, Mecser Lalival (nem bratyizásból emlegetem őket becenevükön: népszerűségük jele, hogy mindenki így emlegette őket). Meghatott ezeknek a kiváló sportembereknek a szerénysége, öntudatos magatartása. Mecser Lajos például, amikor fölajánlottam neki segítségemet, nem a párizsi nagyáruházakat akarta végigjárni, egy - a futáshoz nélkülözhetetlen - izomlazító csodakrémet kerestünk egész délután...

Később más nőgrádiak is felkerestek; hadd említsem meg közülük Hann Ferit, aki ma a szentendrei Ferenczi Múzeumban dolgozik, Földi Péter festőművészt és Csemniczky Zoltán szobrászművészt, akiknek nemrégiben volt Párizsban kiállításuk.

Hogy a múltban nem jöttem gyakrabban Tarjánba, abban az is közrejátszott, hogy egy alkalommal, amikor éreetségi találkozóra jöttem, a hervenés években, francia feleséggel, a rendőrség egy nemlétező "fényképezni tilos" tábla közelében tartóztatott és néhány órán keresztül fogva tartott. A további zaklatástól csak francia útlevelem mentett meg. Ma is szemem előtt van, amint két rendőr őrizetében ülök a kietlen rendőrségi szobában, kintről feleségem sírását és francia nyelvű kiabálását hallom, s azt, hogy apró kis öklével veri a rendőrség nehéz tölgyfakapuját. Amikor megszólalok, tiltakozni próbálok, "pofa be" felszólítással elhallgattatnak.

Tudom, hogy önök, akik e nehéz éveket idehaza töltötték, különbeket is átéltek. Azt is tudom, hogy mindenek ellenére éltek, talán alkalmazkodtak, talán hittek is. Mindenesetre itt gyűlöltek és szerettek, reménykedtek; nyilván másként érzékelik és értékelik az elmúlt éveket, évtizedeket, mint mi, akiket messze vetett a sors.

Tiszteljük egymás múltját! A rendszerek, még az örök életűnek tűnő rendszerek is - változnak; a munka, a tennivaló, a város - marad. Az önök munkájának, helyzetállításának köszönhető, hogy az ország, s benne Salgótarján ezekben az évtizedekben is élt, haladt. Elég végigsétálni a városon, benézni néhány modern lakásba, bekukkantani a múzeumba, a gyönyörű megyei könyvtárba, hogy az embernek az legyen az érzése: az itt lakók szeretik ezt a várost, s szerették, építették, szépítették akkor is, amikor ez nem volt könnyű feladat.

Mi, odakint, arra törekedtünk, hogy ha nem is nagykövetei, legalább kiskövetei legyünk az országnak és szűkebb pátriánkknak. Erre ugyan senkitől nem kaptunk felhatalmazást sem megbízást, de az ország, s egy-egy falu, város, megye szeretete azt diktálta: tegyünk meg mindent, hogy a közösség, amelyből vétettünk, jobban és szabadabban élhessen, s visszatérhessen Európába, amelyhez mindig is tartozott.

Ma nyakunkon a szabadság, a demokrácia, csak éppen élni nem tudunk vele. Mint néhány nappal ezelőtt Göncz Árpád köztársasági elnök is elmondta, az emberek többsége még mindig fél, rossz a közérzete, várakozó álláspontra helyezkedik, nem hisz saját jövőjében. Az is nyilvánvaló, hogy hosszú évek relatív létbiztonsága után bizonytalanságba, krízishelyzetbe kerülve, a kötelekektől, még a biztosítókötelektől is megszabadulva, önálló cselekvésre kényszerítve, sok emberben fölvetődik a kérdés: nem volt-e mégis jobb az előző rendszerben?!

Mint szabadságban és demokráciában emberré lett embernek természetesen az a véleményem, hogy a legtökéletlenebb demokrácia is toronymagasan jobb, mint a legtökéletesebb diktatúra. Akármilyen nehéz és zavaros a mai, átmeneti korszak, tudatában kell lennünk annak, hogy többpártrendszer nélkül nincs demokrácia, nincs szabadság; hogy a demokráciát, sajnos, tanulnunk kell; hogy a szabadságnak ára van; hogy annak a relatív jólétnek, amelyet a Kádár-korszak a külföldi kölcsönök elpocsékolásával tartott fenn, ma kell megteremtenünk a reális hátterét.

A kemény, kapitalista létharchoz szokott külföldi bizony nem nagyon érti, mire várunk miért mondunk le eleve mindenről, miért e lassúság, határozatlanság, szkepticitizmus. Ha nem akarunk végleg leszakadni Európáról, sürgősen lépünk, sürgősen cselekednünk kell. Mindenkinek a maga helyén. Mindenkinek, pártállására, múltjára való tekintet nélkül adjuk meg a lehetőséget, hogy tegyen, esetleg jóvátegyzen dolgokat. Mindenkinek cselekednie kell, a maga helyén: ne egymástól várjuk a csodát, magunkat noszogassuk! Tisztelem azt a munkást, aki egy nehézségekkel küzdő gyárban nem kárográsával, hanem pontosan és időben elvégzett munkájával vonja magára a figyelmet. Minden elismerésem azé a fiatal íróé, aki nem azon síránkozik, hogy egymás után szűnnek meg a folyóiratok, hanem saját költségén lapot alapít. Becsülöm azt az orvost, aki - még az átmeneti jövedelemcsökkenést is vállalva - nem fogad el borraivalót.

A kormány elvesztette a nép bizalmát - mondják. A nép elvesztette önbizalmát - mondom. A választásokon való részvétel aránya is azt mutatja, nem hisz abban, hogy végre kezébe veheti sorsa irányítását, hogy eredményesebben dolgozhat, válalkozhat, hogy szabadon szervezkedhet, hogy kultúráját saját képere formálhatja. Holott a jelenlegi nehézségek leküzdésében csak akkor számíthat mások (külföld és külföldi magyarok) segítségére, ha önbizalmát visszanyerve lépni kezd.

Könnyű Párizsban optimistának lenni! - hallom az ellenvetést. Haladó szellemű, dolgozni akaró, európai magyarnak lenni sehol sem könnyű. Párizsban is keményen meg kell dolgozni minden fillérért; ott is meg kell küzdeni az akadályokkal, például a bürokráciával, ott is óvni kell a demokráciát és a szabadságot. A nyugati demokráciában élő ember nagyobb önbizalommal, nagyobb tapasztalattal, és talán nagyobb eséllyel is alakítja saját társadalmát. Önbizalmunkat azonban mi is visszanyerhetjük, tapasztalatokra is szert tehetünk, így esélyünk növekedhet.

Az utolsó szó jogán mindehhez még annyit teszek hozzá: párizsi éveimet én is szakadatlan munkával töltöttem; nem gazdagodtam meg, de talán sikerült másokat gazdagítanom. Jól esett, hogy Nógrád megye Önkormányzata trófi teljesítményem mellett ezért a szervező és folyóirat-fenntartó munkáért tüntetett ki Madách-díjával.

Köszönöm a kitüntetést!

Nagy Pál

Elhangzott 1991. március 7-én, a szerkesztőség irodalmi estjén, a Madách-díj átvétele alkalmából, Salgótarjában.

Géczy János

(a nefelejts lassú szeme)

(részlet)

L

tegnapelőtt sárral telt föl a vödör
tegnap felrobbantak a szeklice szűrős fészkei
sárga szilánkokat vetettek körbe
a káposzták görögdinnyék fodros és sima
golyóiban azóta ezek a befúródott repeszek
egy kiáll a szememből
kivilágít nem tudom csukni a szemhéjamat
ha lecsapódna a szekliceszilánk kettémetszené
hát az éjszakát nézem a nappalt
ez már marad
mi lenne velem kettészelt szemhéjjal
kacska Orbán akinek lenyúzták arcabórét
véle a szemöldökét a szemhéját
ha aludna gatyarongyot teker a fejére
hát inkább nem
isten aki vagynemvagy ezt nem
arra az időre ami magába fogad
minek aludni minek
így is lehetek mindenki nagymamája
jácinthagymák kövére hajoló
viráglében mosdó szederszemelgető
hívások uránsugárzásában napozó
csúfolódó-szitkosmindenkinagymamája
láthatod mint totyognak körbe a tárgyak
szoknyaszegélyembe kapaszkodnak a suhogások
és felnyílik előttem mint a kalendárium
a versed amelybe besétálok és ki
gubbaszthatok az árvább pontok fölött miközben
egyként ott óvakodom az igéknél s ott
a karmolós idézőjeleknél:

ez a szín meg a Putroveczné sárgája
 nem hiába költözött Orbánhoz
 együtt valószínűsödnek az órák zacskójában
 egyik sikoltoz másik morgolód
 ovális lesz mindenféle álmod látnak
 a vályoghűsben simogatják egymás
 kikopott haját
 sípolgatnak a levegőbe
 kopasz nyakú galambokat nevelnek

de se póstásgyorsak se levesbe valók -
 ne csodálkozz ha behullnak
 lekefélte perceimben bábukat fogok
 tépés és kukoricacsutka
 meg összeforrt tökkarika
 odalapulnak az üvegfalhoz
 nem szívelem ellapult orrukat és
 kutyaszemük se hagy nyugodni:

a nadragulyagyökér sívításából sem lehet
 az alsókertbe elásott gránátoktól
 előbb-utóbb hozzájuk ér az édesfa
 húzott gyökerének gyújtózsinege
 s nem lehet verébcsőrék cinkelt kopogásától sem
 a hiányzó félkéz levegőben kaszálásától
 az creszhez odacsipeszelt angyalruhák csapódásától
 a sebbe belenőtt géztől
 az öregszagtól amely ágyalatti biliben fürdik
 de előkaszálódik ha hallja a botkopogást
 szűk ketyegését teleholdkor
 amint az meg van írva:

rejtőzködnek a szélben a gesztenyebokrok
 ne lépj ki az árnyékukból ha úgyis vissza
 hajolsz hozzájuk de ha eloldalaznál
 irtsd ki orrod-bőrödből gombostű-bűzüket
 a nehéz csont arrébb visz
 hajléktalanhasonlatokhoz
 - templomunk falán csak ilyen
 ezüstlapok alá nyomorított olajpofájú
 ájtatosok s gömbvillámokról azt állítók
 hogy glória:

bújjanak abba a buborékba:

virítsanak a vízvirágok
csigás tokjukból spirális pályára lövik ki
magvaikat
cserélgetik ruháikat mint pálca a mozgását
a lúgkő és kékkő között
egyik se menne át a lengőhídon -
a másik oldalon másik vízvirágok
úgylehet
ez ürügy
körtefaórájú virágzás-érés s körtelevélpötytös
ősz - megértem én ha szeretnék tudni az itt-rekedést
ingyenéletet s néhány csecsebecsét
csecset
csicsát:

a békabőrt pedig nem adom:

hagyd rám már csak így
megkeresi bennem a helyét akinek hiányzik
elinal akinek nem
énuram ilyen erőtlen a boszorkánykalapács
a zsebemben hánykódik a luktalan tű kecskeín
elnémulok ha közibük nyúlok
mit mulattam el ismétlődőleg s mely sarokszöszben
varázslószar lompos pihetoll mutatóujjba beálló
rézszög s mi minden ami utánunk
amiről nem beszélünk
ami nem falazódik a versedbe
a sárgarépak pirkadó szívébe az esőjégbe
nincs benne a dagadtá vénült húskonzervben -
csak a pokolszél könyvförgeteg és az elfeküdt
döglődőnyomtatóló:

adassék egy verstelen túlvilág
ha hiszel benne ha nem akkor is verstelen legyen
nem lehet se címe se azok amiket lábagnak
nevezel - üvöltök érted

Ardamica Ferenc

Három nap a közkegyelem

- Jól értettem, riporter? ... Honnan szerezte meg a címetem? A személyzetistől? Gondolhattam volna! Szemét egy alak! No mindegy, ha már itt van, jöjjön be! Mit akar egyáltalán? Megvallatni? Jó pofa, annyi szent! Maga is vallomást akar belőlem kicsikarni, mint amazok?! Igen, de más módszerrel... Még szép! Egészen más-sal... Nagyon remélem! ... Hohó, várjon csak, nem ígértem semmit! És hová szándékozik eladni? Remélem, nem a járási lapba, mert akkor ki sem nyitom a számat! Értem, minden az anyagtól függ... Hát, nem hiszem, hogy épp én lennék a megfelelő riportalany a maga számára... Tisztában van vele, hogy én csak három nappal korábban szabadultam? Hogy nálam az amnesztia csak három napot jelentett?! Igen? Szóval tudja? ... És így is érdekli az ügyem? Furcsa... De ne ácsorogjunk itt a szűk előszobában, mert egymásba ér a farkunk... Ki nem állhatom ezt a a helyiséget, méreteivel és megvilágításával a cellára emlékeztet. Gyerünk a szobámba! Az valamivel tágasabb... Előre boesátom, csak rövid ideig érek rá... Találkám van a szomszédos városban... Azon kívül nemsokára hazajönnek az őseim... Nem szeretném, ha itt találnák... Anyám hétszentség, hogy sírógörcsöt kapna, apám meg... Apám meg egyenesen kidobná... Abba a fotelba üljön, a másiknak kijár a lába... Hozott piát? Nem? Rosszul tette! ... Nem mintha piás volnék... De nekem csak szilvám van itthon. Maga meg biztosan jobbhoz szokott... Csin-csin... Azért ez is megteszi... Ha nincs ló, számár is jó! Nem igaz? ... Nos, mire kíváncsi? Bural Péternek hívnak, huszonhatéves vagyok, kitanult szerszámlakatos... Elváltam, két gyermekem van, illetve két gyermekre, egy fiúra és egy kislányra fizetek gyermektartást... Megjártam a börtönt, most kinn vagyok... A bányában dolgozom, egy járással odább... Hogy miért nem a szakmában? Ember, tudja mennyi pénzre van nekem szükségem?! A szakmámmal most nem mennék semmire! ... Sohase sajnáljon, nem kell a bányászokat annyira sajnálni... Beülünk a kisvonatba, oszt utazunk, ameddig lehet, azután gyalogolunk, egy keveset dolgozunk, majd indulunk visszafelé. Hónap végén meg tartjuk a markunkat. Bánom is én, ha van az államnak kidobni való pénze! ... Nekem ugyan nincs lelkiismeretfurdalásom! ... Hogy kezdjem az elején? Honnan? Az esküvőmtől megfelel? Még egy kicsit előbbről? ... Rendben... Jól sikerült a szakvizsgám, kaptam apámtól némi pénzt, elhatároztam, hogy körutat teszék szép hazámban. Úgy is lett... Hazafelé tartva - már roppant fáradt voltam - leszálltam a vonatról a szomszédos városban. Tört volna el a lábam! Kivettem a

Grand Hotelban egy szobát és bedobtam a szundit. Amikor felébredtem, több mint frissnek éreztem magam. Este volt, este virágzik a tők. Beültem a Grand bárjába, s felcsíptem egy csajt... Lídiának hívták... Már minden a legjobb úton haladt, úgy nézett ki, hogy megdumáltam, s hamarosan vihetem föl a szobámba, mégis igyekeztem magam bebiztosítani és elkértem zálogba az aranyláncát... Nehogy meggondolhassa magát és meglépjen... Szó nélkül leakasztotta a nyakáról és ideadta... Ha öt perccel előbb állunk föl az asztaltól és megyünk föl a szobámba, szóval ha akkor megkefélem Lídiát, maga most nem ülne itt... De minden másképpen történt. Öt perc múlva - amíg hülyéskedtem - megjelent a bárban Lídia barátnője: Alena. Amikor megláttam a vékony blúz alatt a csöcsét, a kirajzolódó, ágaskodó bimbókat - nem hordott melltartót! - tudtam, hogy ez a csaj lesz a végzetem... Odajött hozzánk, Lídia bemutatta. Kész! Vége! ... Attól a pillanattól kezdve ejtettem Lídiát, csak vele táncoltam, vele piáltam. Észre sem vettük, mikor távozott Lídia... Egyszer csak nem volt ott... Azután mi is felszívódtunk... Alena feljött velem a szobámba és "az enyém lett". Istenemre, én még olyat nem éreztem... Pedig volt már némi tapasztalatom, nekem elhiheti... Fülíg beleestem, nem is vigyáztam, nem láttam értelmét, Alenát magamnak akartam... Lídia aranyláncával jegyeztem el... Persze elmondtam neki az előzményeket... Alena hangosan kacagott... Két szeretkezés között jót mulattunk Lídián... Ami engem illet, meg is vert az Isten érte! ... Alena "úgymaradt", egykettőre össze kellett csapni a lagzit... Sem az én, sem az ő szüleinek nem tetszett a dolog, de mit volt mit tenniük... Esküvő után Alenákhoz költöztünk - falura! Hát az maga volt a pokol! Nem is annyira az apósom, az a hülye, pipogya fráter ment az idegeimre, hanem inkább az anyósom... Állandóan leskelődött utánunk... Nekem meg folyton kellett, fényes nappal is állt, de napközben nem tudtunk lefeküdni a hárpia miatt - mindig a nyomunkban járt - csak éjszaka. A mostani eszemmel már sejtem, hogy nagy hiányban szenvedett, az apósom, mint férfi, mit sem érhetett, de akkor ez eszembe sem jutott. Álmomban sem gondoltam rá, hogy meg kéne kefélni. Pedig ha jól megdugom, biztosan békén hagy. De nem vertem be neki, s ez volt a baj! Holott az akkori erőmmel egy háremnyi nő látán sem jöttem volna zavarba... Megkértem apámat, szerezzen lakást... A munkahelyemen is szóltam, de már sokan feliratkoztak a listára. Várni kell, mondták. Apám se járt eredménnyel, viszont - ami a kötelező katonai szolgálatot illette - elintézt egy év halasztást... Mi meg éjszakákon át hancúroztunk. Vigyázni már nem kellett, Alena tele volt, akkorákat élveztem rajta, hogy na! ... Néha szinte felrobbantam, megsemmisültem. Minden alkalommal egy kicsit meghaltam! Mindez nem ment csöndben... Alena szülei meg hallgatóztak... Reggel, falás közben, jöttek a szemrehányások... Mintha bizony bűnöző lettem volna... Alena nem tudta, kinek adjon igazat... Azután látszólag a legkézenfekvőbb megoldáshoz folyamodott: nappal a szüleire hallgatott, éjszaka meg rám. Így ment ez, amíg meg nem született a fiam... Alena még vérzett, amikor váratlanul, meg sem várva az év elteltét, behívtak katonának... Borzasztó volt. Írtam apámnak, hozzon ki valahogy, kerüljön amibe kerül, különben öngyilkos leszek! ... Nyolc hónap után leszereltek... Amikor beállítottam, ugye, az volt az első...

Éjszaka felébredt a fiam, sírt, reggel megvolt a banzáj! Másnap valaki elköpte a faluban, ideje volt hazatérnem, mert távollétemben egy morva srác járt Alena után, az toszogatta! ... Úgy elpüföltem Alenát, mint a nagydobot! Sírt, rít, éjszaka meg bevallotta, nem tudott a móka nélkül meglenni, úgy rászoktattam a farkammal, én tehetek mindenről, én vagyok az oka... Tölthetek még a szilvából? Isten, Isten! ... Fájt a dolog kegyetlenül, de megbocsájtottam Alenának, beláttam, hogy igaza van, hiszen én is ott keféltem közben, ahol tudtam. Még az éjjel kibékiültünk... Reggel később ébredtem, az apósom, anyósom és Alena már a konyhában ültek... Kihallgattam őket. Arra próbálták rávenni, hogy szabaduljon meg tőlem. Eleinte ellenkezett, azután megígérte... Egy falat sem ment le aznap reggel a torkomon... Ijedten bámultam hol az abrosz csikját, hol Alena szeme alatt a monoklit. Szerettem Alenát, meg a kissrácot is, egyiket sem akartam elveszíteni! Amikor felálltam az asztaltól, az anyósom megjegyezte: fogadjunk, hogy pusztulni fogsz innen! Rosz előérzettel mentem be dolgozni a gépgyárba... Délfelé elhívtak a masinámtól... hogy menjek a portásfülkébe... valakik találkozni akarnak velem... A rendőrök voltak azok a valakik. Megkérdezték, hogy hívnak, mikor születtem, azután megragadtak, megbilincseltek és betuszkoltak az autóba... Amikor az iránt érdeklődtem, hová visznek, s mit csináltam, agyba-főbe vertek az autóban... Az őrsozobán lecsatolták a bilincseimet és elkezdődött a kihallgatás... De előbb még ujjlenyomatot vettek tőlem és lefényképeztek... Azután rátértek a tárgyra: hogyan is volt azzal az aranylánccal? Milyen aranylánccal, kérdeztem báván, pedig máris kapcsoltam. Bántam, mint a kutyát, hogy nem rendeztem időközben az aranylánc ügyét Lídiával, de valahogy megfeledeztem róla. Meg az az igazság, hogy nem láttam a csajt, Alenával voltam elfoglalva. Feljelentett volna? Ez nem vallott rá! ... Elmondtam a zsaruknak mindent, töviről hegyire, úgy ahogy volt, ahogy megtörtént! De nem hitték! Csak a bíróságon derült ki, hogy nem Lídia, hanem Alena volt a feljelentő... Az aranyláncot csatolta a feljelentéshez... ott csillogott a bíró asztalán, a zöld posztón... Nem volt mit tenni... Az egész ügy még jól belefért a három évbe, csak három év után évült volna el... Kimondták az ítéletet, fél év börtönt kaptam... Amikor kiszabadultam, felkerestem Lídiát... Mit tettél velem Lidka, kérdeztem. Sírva fakadt. Elmondta, hogy járt nála egy zсарu és kényyszerítette, hogy tegyen terhelő vallomást, mert ha nem tesz, ellene is eljárást indítanak... bűncselekmény eltitkolása miatt... Lidka felvilágosított, hogy Alena nem csak a morva sráccal, hanem a kapitánnyal is jóban volt, mert ez volt a zсарu rangja, azért sikerült olyan könnyen nyélbe ütni az elítélésemet... Ki akartam fizetni a láncot, de Lídia elhárította, mondván, hogy ő a láncot a bírósági herce-hurca után a zсарuktól visszakarta... Akkor most mit tegyünk? Feküdjünk le? - kérdeztem Lídiát, de a lány nem volt hajlandó. Azt mondta feküdjek le csak Alenával, ha ő kellett nekem. Megittunk egy üveg vermouthot, és azóta a legjobb barátok vagyunk. Barátok de semmi több! ... Amikor elbúcsúztam Lídiától, mintha mi sem történt volna, hazamentem Alenához... Az anyósomat majd megütötte a guta! Megesóoltam a fiamat, átöltöztem, felvettem a melegítőmet. Hallottam, hogy az anyós, az após, meg Alena a konyhában köszörülik a nyelvüket. No, gondoltam magamban, itt megint készül valami... Okosabb volna

őszepakolni és elmenni. De a fiam úgy ragaszkodott hozzám, meg Alenát is úgy kívántam, mindezek dacára kívántam, alig vártam, hogy este ágyba bújjak vele. Játsoztam egy jót a fiammal, egyszer csak éktelen sikoltozás hallatszott az udvarról, kimentem, hát ott áll a rendőrautó - az anyósom hozta rám őket - Alena pedig tépett ruhában, összekarmolva váltig azt állította, hogy megerőszakoltam. Hiába bizonygattam, hogy színjáték az egész, begyűjtöttek, de hozták Alenát is. Először lefényképezték a karmolásait, a tépett ruháját, azután elvitték a nőgyógyászhoz. Alena kapitánya úgy látszik nem volt kühnél, azután meg már nem tudott érdemben intézkedni... De úgy is kihallgattak, összeverték, s megbiztattak, hogy nemi erőszakért háromtól nyolc évig terjedő szabadságvesztésre ítéelhetnek... Hiába érveltem, hogy még ha úgy is volna, Alena a feleségem, jogom van hozzá, azt mondták, az erőszak a házasságban is erőszaknak minősül! Kissé megijedtem! ... De nem volt miért! Az orvosi vizsgálat bebizonyította, hogy nemi aktusra nem került sor. S mivel Alena váltig esküdözött, hogy megerőszakoltam, két nap múlva kiengedtek... Szerencséje van, mondta az egyik zsaru. Valóban szerencsém volt. Átkozott szerencsém! Még rágondolni is rossz, mi lett volna, ha Alena megvárja, míg éjszaka megkefelem, és utána rendezti a cirkuszt... Amikor megjelentem a holmimért, nem akart hinni a szemének... Azt az egy év két hónapot felfüggesztve is nehezen hitte el, amit hamis tanúzásért kapott... Tölthetek még? ... Fél év sem telt bele máris együtt éltünk... A pokol folytatódott... Alena megint úgy maradt, kislányunk született... Nagyon kellett volna a lakás... Alena szülei naponta felszólitottak, hogy takarodjak a házukból... Hívtam Alenát, költözzünk az én szüleimhez, de hallani sem akart róla... Pedig a helyzet tarthatatlan volt. Maga is érezhette... Hirtelen gondolt egyet és elindította a válópert. Nem titkolta, rögtön közölte velem... Tudomásul vettem... Nappal nem szóltunk egymáshoz, de éjszaka... éjszaka minden úgy volt, mint azelőtt, mint mindig. Nappal úgy viselkedett, mint az ördög... Szekírozták a szülei... Engem is halálra bosszantottak... Amikor Alena elárúsított és én készítettem a vacsorát, az anyósom szándékosan megetette a gyereket csokoládéval... A válóper húzódlott... Épp az első békítő tárgyalásról jöttünk hazafelé, én autóval - akkor már volt autóm, a szüleim adták rá a pénzt - ő busszal. A buszmegálló a főúton volt, fékeztem, megvártam, hogy hazaviszem. Ne menjünk külön, kértem, úgyis rajtunk röhög az egész falu. Ráállt. Útközben megpróbáltam a lelkére beszélni, megpróbáltam meggyőzni arról, hogy az asszonynak a férjével kell tartania, akitől a gyermekei vannak, nem a szüleivel!

Kissé felizgattam magam, s nem figyeltem eléggé az útra, sáros volt, lecsúsztam a padkáról az árokba. Alena kiszállt, hogy megtoljon, de egyedül nem bírta. Csak annyi történt, hogy ráhányta a kerék a sarat. Közben utólért néhány öregasszony, akik a buszról leszállva a faluba igyekeztek. A vénasszonyok is csatlakoztak hozzá, de együttesen sem bírtak megtolni, ezért mindnyájan otthagytak. Én meg elmentem a barátoméért, akinek volt egy Áviája - az húzott ki. Cserébe megkért, segítsék neki kerítést forrasztani. Jól van, ígértem meg, mindjárt jövök, csak hazaviszem a kocsi. Úgy tettem, hazavittem, munkaruhába bújtam, s mentem a haverhoz. Nemsokára értem jöttek a zsaruk, s elkezdődött egy, a múltkorhoz hasonló

színjáték. Bevittek, megverték, de beismerő vallomást nem tudtak belőlem kicsikarni. Most Alena azt állította, hogy amikor elakadtunk az autóval, fojtogattam. A külsérelmi nyomokat természetesen maga produkálta. A ruhája meg úgy is sáros volt. Beidéztem az öregasszonyokat, akik segítettek tolni az autót. Mellettem vallottak. A bírónő megkérdezte Alenát, miért nem sikoltozott, miért nem próbált menekülni, miért tolt egy olyan személy autóját, aki meg akarta fojtani? Hiszen ebben nincs semmi ésszerűség! Alena azt válaszolta, hogy félt... Félt tőlem! ... A bírónő meg elhitte neki... Az ítélet: egy év börtön! A felfüggesztés szoba sem került! Fellebbeztem! Négy hónapot ültem, mire a fellebbezésem elintéződött és minden fokozaton megsemmisítették az ítéletet... Kiengedtek, ismét szabad voltam... A négy hónap alatt, amíg ültem, lezajlott a válás, közben a hön óhajtott lakás is meglett a városban, Alene költözött bele a gyermekekkel! ... Első utam megint hozzá vezetett volna, de apám nem engedett el egyedül, nem tágitott mellőlem, az a nő a te rossz szellemed, mondta, és anyám igazat adott neki, kerüld el nagy ívben! Apámmal állítottunk be a holmimért, de nem engedett be, és nem adta ki. Elmentünk a rendőrségre, onnan telefonáltak a munkahelyére, hogy köteles kiadni a holmimat. Erre föl beengedte az apámat, de semmim sem volt már meg, mindenemet eladott, pedig a gyermektartást rendesen fizettem, s ha a sitten elmaradtam, a szüleim kifizették helyettem... Hagyd a fenébe, mondta apám, és szerzett nekem egy másik, jobban fizető állást, hogy összeszedjem magam... Küldöztem a gyermektartást becsületesen, viszont a gyermekeimet látni akartam. Be-beállítottam hozzá az új lakásba... A szüleim előtt eltitkoltam, hogy kapcsolatba léptem vele... Nemsokára megint összejöttünk... Nem tudok nélküled élni, mondtam neki. Ő meg letérdelt elé, megcsókolta a farkamat, s megígérte, hogy soha többé nem hallgat a szüleire, s nem tesz olyat, amivel árthatna nekem. Nagyokat kamatoltunk, majd minden éjszaka ott aludtam nála. Szüleim mit sem sejtettek... Azután jött május elseje. Hétfőre esett, a szombattal és vasárnapkal három szabad napnak néztünk elébe... Alena hazavitte a gyerekeket az anyjához és visszatért... Pezsgőt vásároltam, három napig az ágyban voltunk, csak ettünk, ittunk és izéltünk... De rajtavesztettünk! ... A gyerekek rosszak voltak, s az anyósom idő előtt hazahozta őket. Alena éppen fürdött, én nyitottam neki ajtót, félpucéran, egy törülközővel az ágyékomon. Lett is olyan banzáj, hogy zengett a ház! ... Minden elromlott! Az újrakezdésnek még a gondolata is elvetődött... Néhány napig, illetve pár éjszaka nem jártam hozzá, mert az anyja ott aludt nála... Azután Alenát meghívták Csehországba, lagziba. Megbeszéltük, hogy a fiunkat magával viszi, a kislányra meg majd én vigyázok. Amikor beállítottam a kislányért, ott volt az anyósom. Alena azt mondta nem bízsa a kislányt egy börtöntöltelékre, inkább a nővéréhez küldi. Oda meg én nem akartam adni. Alena nővére egy lompos nőszemély, a maga hat gyermekével sem törődik soha, a legidősebb lányára hagyja őket, akit nem a gyerekek, hanem a fasz érdekel. Ezen összekaptunk. Szó szót követett, az anyós sikoltozott, Alena magán kívül lett, én szintén. Alena felkapta az esernyőjét és nekem rontott, megszurta az arcom az esernyő hegyes végével, emitt van a helye, ni! Erre lemázoltam neki egy oltárit, hogy orrán-száján elindult a vére. Alena örjögött, tört-zúzott, lámpát, tükröt, mindent, ami

a keze ügyébe került - én meg ott hagytam! ... A lépcsőház megtelt a sorfalat álló szomszédokkal, akik mindenféle megjegyzéseket tettek rám, az anyósom is kirohant, azt kiáltozta, gyilkos, gyilkos! Egyszerre nagyon elegem lett mindenből. Beültem a legközelebbi borozóba, hogy leiszom magam... Tán mondanom sem kell, hogy nem értem rá berúgni. Hamarosan jöttek a zsaruk, egyenesen felém tartottak, könnyű volt felismerni a fehér zakómról, a sebesült arcomról, jól leírhatott Alena és az anyósom, és begyűjtöttek. Az autóban összeverték, csupa vér lett a fehér zakóm. Alena ismét eljátszotta a kiselőadását: testi sértés, magánlaksértés, garázdaság, idegen vagyon megrongálása. Az anyós volt a koronatanú, meg a szomszédok, akik hallották a vircsaftot... Ezúttal nyolc hónapot kaptam. Egy pofonért! S három nap híján mind a nyolcat leültem. Nekem a mi igazságszolgáltatásunk - már amit itt ezidáig annak neveztek - egy fing! ... Kér még egy kis szilvát? ... Kérjen már, mert most jön a neheze! ... A börtönről képtelen leszek beszámolni szilva nélkül... Egészségünkre! ... Hát persze hogy őszintén, szégyenérzet nélkül fogok beszélni, miért, eddig nem azt tettem?! ... A szégyenérzet ott végződik, ahol a vizsgálati fogás kezdődik... Amikor meztelenre kell vetkőznie, amikor megnézik a farkát-makkját, amikor belenyúlnak a végbelébe... Amikor a négyszer két méteres helyiségben hat ember egymás előtt szarik, huzozik... Reggel hatkor felköltik, s este kilencig ülhet a kisseken. Ha az ágyra telepedik, összeverik. Ablak nins a cellán, a levegő alig mozdul. Szex? A vizsgálatiban? Ne röhögtesse! Éjjel-nappal ég a villany, az ajtón lévő kukkantón figyelik minden mozdulatát... Naponta félórás séta a börtönudvaron. Zuhanyozni csak tíz naponként egyszer lehet, akkor is csak három-négy percet, miközben a felügyelő trágár szavak kíséretében sürgeti. A kaja? Reggelire egy darab sajt, ebédre levesnek nevezett melegvíz-lötty és makaróni, vagy krump-li - mártással, hús nélkül. Estére meg a déli maradék.

S mit gondol, mibe kerül az a fejedelmi ellátás? Mert mindez nincs ingyen! Naponta harminc koronába! Annyit kell fizetnie! Olcsón megszámlítják... Orvos? ... Az is van... Összesen egy percet szán három emberre! Gyomorpanaszok, fejfájás - nem számítanak betegségnek! Ha pofázik, magánzárkába dugják! Fele kajával! De legalább egyedül van! Hogy én pofáztam-e? Persze hogy pofáztam! Eleinte. Megtörtént, hogy kibírhatalanul fáj a fogam. Megkérdeztem, kaphatnék-e valami tablettát? Azt felélték, kaphatok a pofámra, de akkorát, hogy menten kiköpöm a fájós fogamat... A főügyésznek és az elnöki irodához címzett panaszleveleim fennakadtak a belbiztonságiak rostáján... Egyszer ott járt nálunk a felügyeletet gyakorló államügyész... Kérdezte, van-e valakinek panasza? Mondtam, nekem van és tíz perc kihallgatást kértem tőle négyszemközt... Kiborítottam előtte a bilit... Azt válaszolta, ezek komoly vádak, s elkísért a börtönigazgató elé, ahol mindezt meg kellett ismételnem. Másnap, séta után, nyílt a cellaajtó, s elcipeltek... Jól elvertek... Megkérdeztem, ezt miért kaptam, azt felelték, mert a nevemet ráfirkáltam a falra. Utána öt napig magánzárkába dugtak. Amikor elhagytam a magánzárkát, az volt az első dolgom, hogy megnézzem a közös cella falát. Valóban ott volt a nevem: Bural Péter. Amíg sétáltunk, valamelyik őr odafirkantotta... Egy másik rabtársam is panaszkodott, annak megrugdalták a tökét... Hát ilyen módszerekkel dolgoztak, ilyenekkel neveltek át minket...

Három hét múlva beállított a börtönfelügyeletet gyakorló államügyész, kérdezte, beállt-e a javulás? Be, minden a legnagyobb rendben, feleltem. Majd hülye lettem volna feláldozni a tojásomat! ... Hát ennyit a vizsgálati fogságról! ... Az ítéletvégrehajtási intézmény emellett maga a paradicsom! ... Annak dacára, hogy még korábban kell fölkelni, s hogy minden nap elvisznek dolgozni... Minket leginkább vasúti építkezésekhez vagy vágánycserékhez vittek... Ki lehetett bírni... Ha az embernek szerencséje volt, még civil nőhöz is hozzájuthatott! ... A fejadag nagyobb volt... Kerestek rajtunk... Naponta hat-hét koronáért kaptunk falást, míg a szolgálati kutyák tizennégy korona hetven fillérért étkeztek! Ugyanakkor a melóban háromszoros teljesítményt követeltek tőlünk. A legrosszabb az volt, hogy az örök állandóan provokáltak bennünket. Főleg azokat, akik már szabadulás előtt álltak! Hogy magánzárkába dughassák őket, és ott maradhasson a lóvé, a spórolt pénzünk a börtönnek! ... Szóval vigyázni kellett! ... Itt körülbelül negyvenen voltunk egy helyiségben, éjszaka elolthattuk a villanyt, végére kijártunk a folyosóra. A negyvenből kábé heten-nyolcan nézhettek este tévét... A munka előtti és utáni ellenőrzés lazább volt, csak minden tizediknek turkáltak bele a végbelébe... És szinte naponta zuhanyozhattunk, ami óriási különbség! ... Hogy mi hiányzott a legjobban? A nő...! Nyolc hónap nagy idő, az ember úgy segít magán, ahogy tud... Nem tagadom, én is magamhoz nyúltam... Azt viszont, hogy mások nyúljanak hozzám, nem engedtem. Szerencsére elég erős voltam, és meg tudtam magam védeni. A gyengébbek viszont... Igen, itt már ment a szex, de sohasem nyíltan... Rabtársaim kettesével kijártak a végére, vagy éjszaka meglátogatták egymást az ágyon... Említettem, nyugovóra térés után el lehetett oltani a villanyt. Persze, más börtönökben, ahol hosszabb büntetéseket töltenek le a rabok, ez nyíltan megy. Esküvőket rendeznek, mindenkinek megvan a maga párja... Ez van, ezt kell szeretni! Alkalmazkodnak a körülményekhez, a kényszerhelyezethez... Nem, ilyesmibe én sohasem keveredtem, konfliktusom viszont - s nem akármilyen! - nekem is volt... Én barom, magammal vittem a sittre Alena fényképét... Egyszer csak keresem és nem találok. Este meg rajtakaptam a rabtársamat, hogy Alena fényképét bassza az ágyon. Természetesen agyba-főbe vertem. Bírószáki tárgyalás is lett belőle, de a bíró - mit tesz Isten?! - a pártomat fogta, nem marasztaltak el... Hogyne, levelet írhattunk minden két hétben, de csak két embernek a családból. Persze cenzúrázták őket. A nyolc hónap alatt egyszer kaphattam és kaptam két kilós csomagot, és egyetlen egyszer fogadhattam látogatót - a nővéremet... Mindegy... Igyunk rá, hogy itt vagyok! ... Lám, a szilva is elfogyott... Meg én is kifogytam a mondókámból... Hallja, egészen jól elbeszélgettünk! Szerencsénk volt, hogy őseim nem jöttek még haza, és nem zavartak meg... Most az az első, hogy kifizessem az elmaradt gyermektartást, meg a börtönköltéseket: a sok-sok magánzárkát! Valami hat-hétezer koronáról van szó... A bánya ígért lakást, ha megkapom, elköltözöm innét a másik járásba, apám szerint minél messzebb kerülök Alenától, annál jobb! ... Anyám is ezt bizonygatja, hogy ő az én rossz szellemem... Arra próbálnak rávenni, hogy nősüljek meg! De nekem valahogy nincs kedvem. Az az igazság, hogy egy nő sem tud úgy kielégíteni, mint Alena... Ez az én tragédiám! Látja, most sem sietek ahhoz a zólyomi kislányhoz, akit említettem...

Szeret, lefekszik velem, mindent megtesz... mégsem jó velem! Valami bennem marad... Amikor elválnék egymástól, sohasem jövök egyenesen haza, ott ácsorgok Alena ablaka alatt... és tör a nyavalya! ... Számomra ő volna az igazi, ha... De ez a ha sajnos létezik! ... Reménytelen az egész! ... Igen, lehet, hogy még idővel belebotlok valaki másba... Majd keresgélek... Igyekezni fogok... Igyekezni fogok nem visszakerülni... Ne higgye el, hogy nem vagyok hálás! Nekem ez a három nap amnesztia is rengeteget jelentett... Esküszöm, nem három napért, de három percért is megcsókolnám a köztársasági elnök segg... kezét! Hiszen az ott eltöltött percek mindegyike felért egy örökkévalósággal! ... Nahát! Mekkora dumáltunk! Egészen összebátározottam magával... Komolyan, mintha száz éve ismerném... Ha megkapom a bányától a kéglit, meghívom a lakásszentelőre... Szeret kamatyolni? ... Csapunk egy óriási murit, kaja, pia, lányok... Nem, Alena nem lesz ott, megígérem! ... Hagyja meg a címét! ... Kösz... Hogy hívják magát? Furcsa egy neve van, annyi szent! Sohasem hallottam, nem is olvastam magától semmit... Hogy nem olvashattam, mert húsz év hallgatásra ítélték? ... S csak most rángatták elő a süllyesztőből? ... Miért nem mindjárt ezzel kezdte?! Bizony Isten, sokkal őszintébb lettem volna!

Turczi István

Tizenkét vers

- egy hátrahagyott év belső történetéhez -

MAGAMRÓL TÖBBÉ MÁR...

Magamról többé már semmit.
Halántékvermek, árnyékvagonok,
kőben veszteglő fehér kikötők
és vélt megérkezések után mostantól
kovásztalan csend. Ima és emlékezés.
Fiamnak mesélek régvolt történetet.
Négy pohár koccan; a tálon hús, tojás,
kenyér és keserűyökér. A sós víz is
enyhet ad, akár az összegyűjtögetett könnyek.
Amit értem tettél, nem felejttem, Uram.

MINTHA KEZDETE SE VOLNA...

Mintha kezdete se volna az időnek,
egyszerre tavasz villantja rám fehér fogát,
és világosság árad mindenünnen.
Tegnap még koponyasötétben ültünk,
akár egy múzeumban, mit rég bezártak,
s a behajtott spaletták mögött,
álmopor-lepedőbe burkolózva vártuk
a kívülről dobbanni készülő szív zaját.
De nem téveszt meg a szárnyas fény:
mintha kezdete se volna, olyan reménytelen.

A FELHŐKKEL SODRÓDÓ FÁK...

A felhőkkel sodródó fák nevetését böngészem.
(Gótikus, zöld rohanás a semmi felé.)
Színek derengik át a susogó némaságot.
Birkózó virágok akarata karol körül.
Súly van a légnak, irgalmas sodra,
csak a szálló madár árnyéka könnyű.
Emlékek folynak át a messzeségen,
akár nyelvemen a méz és tej. Valamit
tudunk a világról, valami nem is fontosat.
Talán jövő is lesz még, elmondani.

MINDENHOVÁ KÖVET A NAP...

Mindenhová követ a nap, kiszáradt
torka elnyeli elsuttogott zsoldárait.
Arcom repedéseiben ezernyi fűszál pihen,
s a kéz lecsüng, mint égő csipkeág.
Más lett az ég, és más lett a föld
alattunk, mintha korhadt gerendán
ülne féreg és madár, egyszemélyben.
És ez a remegés! Mintha távol
robbantanának. Felfoghatatlan, miért.
Most is, mint mindig, menekülőben.

EGYSZER ELFELEJTJÜK, MILYEN...

Egyszer elfelejtjük, milyen a pusztulás -
a lerombolt szív-szentély, a gőzölgő tudat
s világtérképen az atomvillanás.
Egyszer elfelejtünk emlékezni,
az öröklét üvegkupaláiban hűsölünk,
ki feljebb, ki lent, attól függően,
hol szorított helyet a gondviselés...
De addig túl eszmék és tárgyak sikolyán,
az élhető élet puha szorításában tovább,
ha már nem maradt más, csak vigasztalás.

"A MÚLTNAK MEGVAN A MAGA..."

"A múltnak megvan a maga igaza."
 Kürt hangja szól, megtérésre hív,
 közelednek a pergamen-arcú, törekeny
 ünnepek. Felszikkázik bennem a hiány:
 a városok, a csodával határosak, miket
 bejártam, a kegytárgyak s a túlvilági emberek,
 - hiába reméltem, hogy új életre kelnek,
 és megszólalnak bennem kérleletlenül -
 lábam előtt szanaszét hevernek
 mint a nyár angyalcsonthajai.

EZ LEHET AZ, AMIT A SORS...

Ez lehet az, amit a sors ígért nekem.
 Ezek a felhők és tengerek; a gyomorban
 kószáló görcsök, szerelmek; a pillantásban
 fellobbant gyertyafény egymás időperemén.
 Tíz bűnbánó nap után a megítéltetés.
 Majd sátrakat látok, vidám gyermek-arcokat,
 citrus illatát lengeti felém a szél.
 Itthon vagyok, mégis úgy érzem, mindez
 kevés; a megérkezéshez indulni kell.
 Előre vagy vissza akár: ahonnan.

A SZÍV, AKÁR A NAP...

A szív, akár a Nap, a házak tetején,
 játszóterek fölött, s az ablak üvegén,
 folytatkozik. Zsugorodnak a percek,
 belülről monoton rágást hallani.
 Gyülik a szégyen - tócsákban, fejfákon,
 cserepesedő szájszélen. Színhelyek
 vannak, már csak a tett. Ólompor száll
 a sötétbe szokott szemre, s az ellenfényben
 olyan a csend, akár egy feszülő kötél.
 Hol van, ami már nincsen, Heszán úr?!

MINDEN ESTE EGY GYERTYÁVAL...

Minden este egy gyertyával többet
gyújtunk, nyolc napon át ismét
fellobban a szemekben a régi fény.
"Áldott vagy örökkévaló Istenünk,
a világ királya, ki megszenteltél minket
törvényeiddel." Próbálunk végre rendesen
lélegezni, beszélni, örülni kicsit
a félhomályban melegedő szavaknak,
és hinni, hinni a mesevalóságban,
s hogy a világ megint meghirdethető.

OTT, AHOL MÉG TÖRTÉNIK VALAMI...

Ott, ahol még történik valami, föld-ég
törésvonalán, erdők véredényeiben,
hóvakságban, sátortalan téliviharban,
tompá, tükörmélyi hallgatásban, ahol
a versek, akár egy karsú hattyúdallam,
emlékeink fehér kajakján tovasiklanak,
és lélekidézõ, északi sámánok módjára
belevesznek a múlt lehelletének
becézett, konokul gomolygó ködbe,
ott éjjel vannak a leghoszabb éjjelek.

A FÁK ÚJÉVE JÖTT EL...

A fák újéve jött el szoknyás suhogással,
szemhéjukat résnyire nyitják a rét lakói,
mást álmodnak a póznákon gubbasztó madarak,
a hólé csak locsog és tisztuló égen úsznak
a tegnap még öldöklõ felhők tova. Régi barátok
árnyékból kibomló arca temetőbe hív, hol
az ébredés elképzelt ritmusában kigyulladnak
a nevek, s "a sírkövek pikkelyei ragyognak."
Hazafelé a buszjegyre írom dõcögõs betűkkel:
"Dicsérd a telet, de könnyíts rajta."

NEM MARAD MÁS, CSAK A JÁTÉK...

Nem marad más, csak a játék, a sorsvetés
 kegyetlen játéka ilyenkor farsang idején.
 Elpusztulunk? Megmaradunk? Purimspil.
 Lehetnék válasz én is, te is, ami: ugyanaz.
 Vagyunk metafora, szivárványhíd,
 lüktetés a hajlékot adó idő tenyerén.
 Bőr és emlékezet. A vers, látod,
 azt akarja, hogy éljünk; nyírfavirág-
 emlékü, pontos szavakban, örvénylő
 varázslatokban, most és talán mindörökké.

EPAGOMENA A "TIZENKÉTVERSEK"-HEZ

*Fiamnak mesélek régvolt történetet,
 akár egy múzeumban, mit rég bezártak:
 súlya van a légnak, irgalmas sodra.
 Más lett az ég, és más lett a föld,
 a lerombolt szív-szentély, a gőzölgő tudat.
 Felszikkázik bennem a hiány: a városok,
 a gyomorban kószáló görcsök, szerelmek;
 belülről monoton rágást hallani.
 Minden este egy gyertyával többet -
 a versek, akár egy karcsú hattyúdallam,
 az ébredés elképzelt ritmusában kigyulladnak,
 örvénylő varázslatokban, most és mindörökké.*

Mikor volt legközelebb hozzád az Isten?

1989. december 10-én Praznovszky Mihály elolvasta Radó György Madách-kronológiájáról írt recenzióm. Tudós Nógrád-szakértő barátom az alkalmi bírálótnak arra a bekezdésére figyelt fel, amelyikről magam is azt gondoltam, kifejtem majd egyszer bővebb szóval.

Szabad legyen a szóban forgó részt mottóként idéznem:

"1862 augusztusában Madách kétszer is hajnali négykor kelt, harmadnapon ráadásul le sem hunyhatta a szemét, mert Szliácson - ahová utitárssával együtt szekerezett - >végig szobájukba hallatszott a táncterem zenéje<, és szálláshelyük, a Pest-fogadó ráadásul >poloskásnak bizonyult<. Ezt a három fárasztó napot azonban Madách nem akárkivel, hanem Arany Jánossal csinálta végig! Mit érdekelhetette hát őket a többszörös hajnali ébredés, az éjjeli kialvatlanság, a sajtó poloskacspés: a Felfedezett és a Felfedező végre szemtől-szembe ült egymással, s mohó beszélgetések bűvárharangjával alámerülhettek a sivár felszínről a költészet mélyvizébe. Különösen a Pestről Nógrádba induló Arany Jánosnak kellett állnia a sárat. Ő már a váci vonathoz menet hajnalban ébresztette magát, aztán pedig azt kellett tapasztalnia, hogy Madách a lópatkoló kovács részegségére hivatkozó >csellel késlelteti utazásukat< Sztrégováról, hogy még több idő jusson az életből az irodalomra."

Lévén a tettek emberei, mindjárt megállapodást kötöttünk Mihállyal: írjuk meg mindketten, értelmezzük egymástól függetlenül Arany Jánosnak ezt a nógrádi látogatását. És publikáljuk egyszerre, afféle "négykezes"-ként, mint valami közösen írt és együtt előadott zongoradarabot.

(K.S.I.)

ELŐSZÓ

Műhely

Kovács Sándor Iván

Arany nem alhatik...

Hubai Miklósnak

Arany János 1862-ben még csak olyan idős, mint a legszebb férfikorába ért - s mindjárt halálba is hanyatlott - Zrínyi Miklós: 45 éves. De már súlyos nyavalyák kínozzák. "Az az én szerencsétlenségem, hogy amikor már egész napi gépies és egyéb-ies foglalkozásban elfáradtam, akkor jut egy kis időm levelet írni az én örökké zúgó és kábult fejemmel" - veti papírra 1861. november 5-én. Négy hónappal később is "cudar beteg kedélyét" emlegeti (1862. február 13.), s jó félév múlva már orvos kezére kell adnia magát. Balassa tanár Aranyt "krónikus fejfájásával" rögvest gyógyfürdőre küldi. Szilácsról, ahol majdnem másfél hónapot tölt el, s a teljes kimerültség állapotában annyira képtelen "koncentráltabb szellemi munkára", hogy "még az unalomra is rest".

Annál sűrűbb és sorsdöntőbb eszten-deje volt a megelőző: 1861, amikor épp-hogy Pestre költözve irodalomszervezői-hivatali teendői közepett is véghezvisz egy újabb felfedezői hőstettet, és mintha találna egy új barátot s bensőséges levelezőpartnert is. A negyvenes éveket a Petőfivel való legteljesebb testvérbaráti szövetség ragyogta be, s amikor elsetétült az ég, Arany a nagykőrösi tanárság szabad óráiban kommentárjaival két klasszikus, Katona és Zrínyi világirodalmi rangját tudatosította. A *Bánk bán*-t olyannyira szeretete volna angolul olvasni, hogy maga fogott bele angol fordításába, Zrínyi lenyűgöző eredetiségét Tasso-imitációk tükrében mutatta fel. A második sorsdöntő barátság és a harmadik nagy felfedezés

Madách Imréhez és Az ember tragédiájához vezérelte Arany Jánost.

Jól ismert tény Madách majdnem öngyilkos könnyelműsége: a Tragédia egyetlen kéziratát közönséges postai küldeményként juttatja el Aranyhoz, s amikor Arany válaszaiban végre felsorolja a javítani valókat, Madách még csak nem is korrigálhat érvényesen, mert nincs másolata! Arany Jánost kell kérnie-felhatalmaznia, hogy javítsa csak nyugodtan a nála lévő egyetlen példányt. Még ismertebb Arany felfedező gesztusának mind magasabbra csapó öröme: "Tisztelt Hazafi! (...) Az ember tragédiája úgy koncepcióban, mint kompozícióban igen jeles mű. Csak itt-ott a verselésben - meg a nyelvben talállok némi nehézkességet, különösen a

lírai részek nem eléggé zengők. De így is, amint van, egy kevés külsímítással irodalmunk legjelesb termékei között foglalhat az helyet" (1861. szeptember 12.); "Édes Barátom! Hagyjuk a teketóriát, így bizalmas társalgásban könnyebben megértjük egymást"; "Az ember tragédiája egy Dante vagy Goethe technikájával remek mű volna" (1861. október 27.); "és vannak helyek, hol a dikcióval, pathosszal a vers minden non plus ultráig emelkedik (...), hol Shakespeare sem csinálta volna különben. Néhol pedig némi darabosság oly jól áll, hogy sajnálna az ember megválni tőle, mint Bánk bán némely zordságaitól" (1861. november 5.).

Íme, itt már együvé sodródnak a Bánk bán és a Tragédia "némely zordságai", s amit Arany a kevésbé zengzetes Madách-vers "nehézkességéről" megállapít, Zrínyire s Arany Zrínyi-megítélésére is rászabható. Hiszen Arany Zrínyije sem más, mint "rideg tünemény az ízlés hajnalának feltettségé előtt"; szembeállítva "egy legdúsabb fejleményű poétai nyelv, bájoló rhythmus, művelt technica" olyan mesterével, mint Tasso, aki tehát költészettechnikailag éppúgy ideálképi ellenlábasa Zrínyinek, mint Madáchnak Dante vagy Goethe. Zrínyi vagy Katona vagy Madách voltaképpen egyaránt jellemezhető a *Szigeti veszedelem* szerzőjére kimondott emez ítélettel: "minden léptén csikorgatja a forma bilincseit, töri a hajlani nem tudó nyelvet"; nála "a rhythmus megszokott kellemét a gondolat merész fősége váltja fel, mely körül a századokon át bizonyos költői formába verődött nyelv töredékei úgy hevernek, mint titáni kézzel összehányt szikladarabok". Az utóbbi Arany-hasonlatot már nem a *Zrínyi és Tasso*, hanem a Gyöngyösi-portré

tartalmazza, de kronológiailag ez is jól idevág: 1863-ban jelent meg. Arany Zrínyit - sajnos - nem kezdi olaszra fordítani, bárha *Szilágyi István* még 1848-ban arra biztatja: "Kegyelmednek a Zrínyiászt le kellene fordítani." Arany éppen a Madách-élmény előtt, 1860. március 30-án így vall Tompának a megkezdett kísérletről: "pár évvel ezelőtt megkísértettem, mire mehetnék Zrínyivel, meghagyva úgy, amint van, csupán versesését téve élvezhetőbbé azáltal, hogy cezúrátlan sorait a szavak másképp rendezésével cezúrássá változtatnám, és ahol ríme nagyon rossz, mással pótolnám, tulajdon szavaiból". A *Zrínyiász népies kidolgozását* 119 versszak után abbahagyta: a Zrínyi és Tasso poeta doctus szerzője legyőzte benne saját költészeteszményének abszolutizálását, a tanulmány már egyaránt hódolat Zrínyi "merész fenség"-ének és eredeti tehetségként interpretált "rideg tünemény"-voltának. Zrínyi nem kérhette Arany ítélo segítségét, s Arany sem ajánlhatta fel neki a csikorgó formabilincsek megolajozását - kezdte hát elvégezni a jobbítást baráti tanácsra, a maga tüneményesen tökéletes verstechnikáját s "bársonyos kezét" (*Arany László*) működtetve. Vajon Zrínyi milyen vitapartnerre lehetett volna egy XVII. századi Arany Jánosnak, ha van akkor szervezett irodalmi élet és létezik egy Arany szerepét betölteni képes literátor? Verselési önkorrekcióiból ítélve Zrínyit olyan bírálatértelmezőnek vélném, mint Madách volt. De Zrínyi - hogy tovább játsszak - a művével vesződő Aranyt a korrekciók megtörténte és a felfedezés közös diadala után nem merete volna bosszantani, még tréfából sem, olyan *Rigmusok*-kal, mint amelyeket Madách 1863. április 13-i levele közöl:

Csak úgy kóvályog, mit versz,
 körülötted a por,
 De nincs nemesebb fű//szered,
 mint a kapor...

A közös diadalra: a Tragédia felfedezésére és azonnali elismertetésére fordítva a szót, előre kell bocsátanom az ítélői jog kritériumaként Arany öntudatos megjegyzését: "Talán előbb kaptad a német s általában az idegen kultúrát, hogysem a magyar nyelvvellem kitörölhetetlenül ette volna be magát nyelvérzékedbe. Vagy ha nem így volna, úgy talán merészebb játékokat úsz a nyelvvel, mint azt a nyelv most már tűrhethé. A verstechnika pedig nagyon megkívánja a nyilvános gyakorlatot: én fölléptem óta igen-igen sokat tanultam e részben, noha azelőtt is azt hittem, hogy tudom." (1861. november 5.) Mutatis mutandis: érvényes ez mind Zrínyire, mind Katonára. A Szigeti beszédelem és a Bánk bán előtt nem volt vagy alig volt érdemi "nyilvános gyakorlatuk", verstechnikai érdekességek ebből is erednek. (Zrínyi némileg stilizált önvallomása-nak, hogy ti. neki nem a poézis volt a professziója, hanem a haza szolgálata, legfeljebb hatalmas műveltsége és tehetsége mond ellent, Gyöngyösi azonban már olyan professzionális költő, aki verseiből is él, és szinte mechanizált epithalamium-készenlétével "piacra" dolgozik, tehát foglalkozásszerű költői gyakorlatot folytat.)

Arany angol Bánk bán-fordításkísérlete, még ha játékos költőmutatványnak minősítjük is, a Katona-vers teherbírását, a világirodalmi dimenziók közötti akusztikát próbálgatta. Efféle próbát a Szigeti beszédelem esetében az "epikai hitellel" tette Arany János. A Zrínyi és Tasso-nak arra a kellően meg nem világított helyére

gondolok, amely a III. ének második részének helyszínére vonatkozik: "Egy mély és hosszú völgy fekszik vala a török tábor mögött. Egyik vége felnyúlik csaknem Siklós alá, a másik Sziget felé volt irányulva, az egésznek hossza negyed mérföld. - E völgy hihetően azon hegylanc közt mélyed, mely Siklós mögött éjszakai keleti irányba vonul, s mely azon magaslatban végződik, holott Villány tűznedve terem. A török tábor a siklósi mezőn, tehát e halmokon délről, Siklóstól pedig nyugatra feküdt; míg a völgy azokon éjszakra, délkeleti irányban fut vala Siklós felé." Nem bírván olyan "életrajzi krónikával" Aranyról, mint amivel a Madách-irodalom *Radó György* 1987-ben gazdagította, nem tudom azonnal kontrollálni, vajon a "népies átdolgozás" és a Zrínyi és Tasso szerzője nem látogatott-e el Szigetvárra (mint tette például a nevelésére bízott Perczel-fiúkkal *Vörösmarty Mihály*)? Tudtommal nem járt ott (sose járt a Dunántúlon! - írja gépiratom margójára Keresztury Dezső), jóllehet a siklósi kaland térkép-pontos földrajzi-topográfiai kommentárja a megszólalásig ezt sugallja. Pedig csak mérővonalzót és térképeket használhatott a hitelesítéshez, mint a Toldi szerelmé-hez amikor a magyar vitézek Nápoly környéki itineráriumát rekonstruálta. Elsőéves bölcsészhallgatói, tehát harmincötéves emlékem, hogy kedves professzorunk, *Koltay Kastner Jenő* beleszótta szegedi Zrínyi-előadásaiba: amikor ő Pécsen tanított, az eposszal és Arany megfigyeléseivel a kezében végigjárta ezt a Szigetvár-Siklós-Szigetvár útvonalat, s bámulattal kellett adóznia mind Zrínyi, mint a kontrolláló Arany "topográfiai hitelének". Ha van rá alkalma s lehetősége, a vonalzó és a tér-

kép helyett Arany biztosan Szigetvár felkeresését választja. A Tragédia színtereit csak képzeletével követhette, de Madáchhoz elmehetett, és el is ment Csesztvére és Alsósztrégovára.

A "Tisztelt Hazafi!" megszólítás hivatalosságától a Rigmusok felszabadult tréfájáig ívelő Arany-Madách barátság történetéből ekképpen szerencsére az sem hiányzik, ami az Arany-Petőfi barátságot egészen a töltöttkáposzta-meghívásig vagy a keresztkomaságig oly bensőségesé tette; kettejüknek is megadatott a legalább néhány napos személyes együttlét lehetősége.

Most kell visszalépnem a nyavalyáival bajlódó 45 éves Arany Jánoshoz és az akkor 39 esztendőös Madách Imréhez, aki-ről Arany-nak tudnia kellett, születésére nézve éppen Petőfi Sándorral egy évjártatú. Mióta Arany 1849 tavaszán Pesten búcsút vett Petőfitől - "barátilag, polgártársilag, komailag és mindenféleképpen", majd Szalontán befogadta feleségét, Zoltán fiát, annak dajkáját, továbbá Bemtől kapott lovát huszárrostul - azóta senkivel nem került olyan közelségbe, mint Madách Imrével. És Arany azt is azonnal konstata-lta (levél Tompához, 1861. augusztus 25.): Az ember tragédiája elolvasásával - ahogy Radó György annotál - "a magyar irodalomnak Petőfi Sándor óta első eredeti, igazi tehetségét" fedezte fel. A Felfedezett egyre inkább az Elveszített örökébe lép. És ha a mind mélyebb Arany-Madách baráti viszony tükre korántsem oly villódzó, játékos, mint az Arany-Petőfi levelezése, ebben is megjelenik a humor. Arany már 1861. november 25-én ilyen hangot üt meg: "egész napi gépies és egyéb-ies foglalkozás"; "irodalmi ódondász"; "kurtán és lustán"; "Is-

ten áldjon, édes jó emberem!"; "a Csák úr autodaféjével sohse siessünk". És a Csák-dramájára "mentől bunkósabb" bírálatot kérő Madách sem marad adós, egészen belejön a fecsegésbe: "Én, kedves barátom, publicista voltam, mielőtt az irodalomban felléptem, pártküzdelmekben, megyei kaballákban vettem részt, ezért ne hidd, hogy talán oly érzékeny vagyok a kritikában, mint egy szüzlány, ki mindjárt elpirul. Az én bőröm e tekintetben vastag, s beszélhetne nekem sokat valaki, míg sértve érezném magamat. Szinte furcsán esik művem irányában az a selyem kritika mindenfelől, csak úgy óhajtom a darócot - nevetném, nem fájna, s egy oly ember becsülése, mint te, egyensúlyozna előttem ezer mást. De ismét belejöttem a fecsegésbe." (1862. február 20.) Arany mácius 6-án erre "az igen öröndetes tartalmú levélre "széthangoltabb állapotban" válaszol, "mint valaha", és valóban bámulatos az a hősies, emberpróbáló küzdelem, amit betegségekkel is küszködve Madách remekművével és remekművéért vív, hogy még jobbá, hogy mindjárt publikussá, hogy mindjárt kritikailag elismertté tegye. Beleír, javít, javaslatok mellett érvel, észrevételezi a magyarázatokat és ellenvetéseket, intézi a ki-nyomtatást, a háromszoros(!) korrektúrát, a szerződést, a honoráriumot, a második kiadást, szervezi a bírálatokat, bevezeti Madáchot az irodalmi társaságokba, fellépéseit egyengeti, szerkesztői megbízásokkal látja el, és így tovább, a legapróbb literátori, baráti figyelmességig; még "egy papírszalagon" a nyomtatásban esett hibákat is kijelöli, "hogy megigazíthassa az olvasó".

És mindezeket túl és mindezek fölött Arany János fáradságos utazást is vállal,

hogy együtt lehessen Madách Imrével. Arany voltaképpen Tompát akarja felkeresni, és Madách már 1862. július 22-én megragadja a lehetőséget (s később is mesterien keveri a kártyákat, hogy meghosszabbítsa Arany nógrádi tartózkodását): "Pešten létem alatt értettem szándékomat, hogy a nyár folytán *Tompa Mihályt* meglátogatod. (...) Csak néhány szóval tudósíts a napról, mikor indulni akarsz, s Vácon alkalmatosságom várni fog, első állomásra akár *Szontagh Pál* barátunkhoz, akár öcsémhez viendő, hol már én várni foglak. Továbbutazva lakásom félóra az országúthoz, melyben bizonytalán az lesz a legnagyobb ünnep, minden csendessége mellett, melyben Tégedet befogadhat. Nem leszek alkalmatlan egy marasztaló szóval, tetszésedre bízom minden további terved kivételét, csak útítársad kívánok lenni Tompához". Arany válasza július 31-én kelt, riasztóan kezdődik, de aztán Madách javaslatát szövi tovább: "Amit tavaszfélen beszéltünk együtt, hogy meglátogatlak, s elébb nálad, aztán Tompánál hosszabb ideig múlatok, abból, édes barátom, semmi sincs. Engem Balassa kritikus fejjúgással Szliácsra küld (...) Csak azt szeretném tudni már most, nem lehetne-e összekötni e szliácsi utat a veled és Tompával (vagy veled leginkább) teendő találkozással." Arany most is a térképhez nyúl, ellenőrzi, mekkora lenne a kerülő, hogy Madách-csal "néhány órát, legfeljebb egy-két napot" időzzön. Némi meditáció után így dönt: "Úgy gondolom, mához egy hét, csütörtök, augusztus 7-dike lesz a nap melyen útra kelhetek. (...) Ha azt hiszed, hogy érdemes elem küldeni Vácra azért, hogy - utat, mindent beleszámítva - pár napig együtt legyünk - de csak együtt (mert én sem-

mi fetirozó multságba, semmi toasztozó körbe, semmi bemutatásokra - kivéve a közvetlenül családothoz tartozókat - nem megyek), ha azt hiszed, mondom, hogy ezért érdemes hozzám szegődnöd, igen megköszönöm (...) Megírhatod. Vagy ha nem írsz semmit, akkor is Vácig váltom a jegyet. Indulásom a reggeli vonattal, aug. 7-én".

Arany öreguras izgatottsággal utazik, és várják is apró meglepetések. "Drága, új koffert" vitt magával, de annak "a vasúti hányás-vetésben kidőlt volt egyik vége, kötéllel kellett Vácon annyira megerősíteni, hogy szét ne hulljon"; az "iszonyú sebességgel" haladó, Vácig meg sem állt vonatról leszállva, még az indóházban, "egy conductor-féle ember (20 krajcáros) szívességéből megfirkantott" családjának egy "kis levelet". Mindezt - az alábbiakkal együtt - egy már Szliácsról, 1862. augusztus 13-án kelt, feleségéhez írt, töredékesen ismert leveléből idéztem. Aranynak nem kell téblábolnia a kidőlt sarkú kofferral a váci indóház előtt, mert lecsapnak rá mindjárt, mint valami modern irodalmi est díszvendégére. A kissé zavart Arany mintha Madách fogadtatására számítana, pedig meghívója tudatta vele világosan már július 22-én: "Vácon alkalmatosságom fog várni, első állomásra akár *Szontagh Pál* barátunkhoz, akár öcsémhez viendő, hol már én várni foglak." Vagy csak felesége előtt mentené Arany Madáchot, amiért még csak ki sem ment eléje, mondván: Madáchnak "csak szekere" várta, "maga el lévén aznap foglalva". (Érdekesnek tartom, hogy Madách már július 22-én tudta volna: augusztus 7-én reggel elfoglalt lesz...) Egy szóval "nem jöhetett - folytatódik a beszámoló -, csak egy inas vagy ispán for-

ma emberét (Andrást, az úgynevezett philosophust, ki az irodalomnak - s így csekélységemnek is nagy tisztelője) küldötte elémbe, meg a kocsist, hintójával. Ez a philosophus lesett engem Vácon, s amint leszálltam, azonnal nekem jött, nem én vagyok-e ez, mert rám ismert az arcképem után".

A "filozófus inas" Aranyt szemmel láthatóan felderíti: egy nógrádi nagyúr, lám, már csak így fogadtat egy nagy pesti költőt... Arany forgolódott már ilyen körökben (1851-52-ben az ifjú gróf *Tisza Domokos* a tehetséges költő nevelője volt), most mintha mégis meghökkenne a tapasztaltakon az Üllői úti lakás szerény komfortja és a pest-budai irodalmi élet reszpublikája után. "Madách ő nagysága" - szalad ki a száján, pedig hát a "Tisztelt Hazafi!" után már rég az "Édes Barátom", "Tisztelt Kedves Barátom!", "Tisztelve szeretett Barátom!" megszólítás járja közöttük. Arany mindjárt hozzá is teszi, hogy *Ercsey Juliannát* megnyugtassa: a rétsági villásreggeli után 8 óra tájban indultak tovább "Csesztve nevű helységbe, ahová Imre is csakhamar (...) megérkezett". A Petőfi-Arany barátság 1847-ben fergeteges versváltással indult, s levelezésük az "Üdvezlem Önt!" bemutatkozása után mindjárt az "Isteni Sandrim!", "Szerelmetes fa-Jankóm!" önfeledtségeivel folytatódott, hogy a "lord Krump-li Artúr" és "viszkető öklü barátod" típusú aláírásokról ne is szóljak. Felteszem, hogy társalgás közben Arany Imrének, Madách Jánosnak szólította a másikat, levelet írva azonban - vagy azért, mert nem is akarták, vagy azért, mert nem merték - soha nem hívták így egymást. Az egyetlen kivétel az *Ercsey Juliannához* címzett ambivalens magánlevél első-

lása, mely szerint Arany mégiscsak Imrének szerette volna szólítani Madáchot. A hajdúivadék Arany Madách "ő nagysága" csesztvei és alsósztrégovai kastélyában még kerekebre nyitja a szemét, mint a filozófus inast, a kocsist, a hintót megtapasztalva. Mind a húsz szobás kastélylakosztály kényelme, mind az urasági szíjgyártó szolgálatkészsége elkápráztatja (ő foltozta meg a szétszakadt kofferet oly "pompásan, hogy tovább bírja, mint hol új").

Madách és Arany nógrádi együttlétében szerencsére semmi nyoma efféle (talán csak általam túlhangsúlyozott) szociológiai feszültségnek. Azonnal teljes egyetértésre jutnak például abban, hogy a nógrádi programot veszélyeztető Tompa Mihályt ki kell iktatni a cselekményből. A felhatalmazást már Arany megadta ehhez Madáchnak: "nem lehetne-é összekötöni e szliácsi utat a veled és Tompával (vagy veled leginkább) leendő találkozással"? (1962. július 31.) További Madách-érvekre aligha volt szükség: "a Tompához menetelről letettünk és én ezt neki, szükséges ok-adatolással, meg is írtam Sztregováról" - tájékoztatja Arany feleségét.

A Pestről augusztus 7-én, csütörtökön hajnalban elindult Arany tehát aznap délután 2 óraker érkezett Csesztvére, ahol meghívója biztosan nem mint "ő nagysága", hanem mint örömtől szorongó Madách Imre várta. A Tompára vonatkozó határozatot talán még az ebéd utáni kávé és pipaszó mellett meghozták. A csesztvei este és éjszaka után másnap, 8-án, pénteken - a kronológus Radó Györggyel szólva - Madách és Arany (vagy inkább már Imre és János) "hajnali 4 óraker elindul Csesztvéről, és

Balassagyarmaton át 8 órára Alsósztrégovára érkezik". 9-én mennének tovább Szliács felé. "De biz az uradalmi kovácsnak tetszett leinnia magát - tudósítja Juliana asszonyt Arany -, így a lovakat meg nem vasalhatta." Csak nem egy világirodalmi rangra jutott magyar klasszikus dramaturgiai húzása volt a lópatkoló szakember tétlenségre kárhoztatása? Arany sejtí a csel: "Így hát még a szombatot is *eldégáltuk* Sztregován - talán volt benne egy kis csel is, hogy a kovács használhatetlen emberré lett." Ha volt "egy kis csel", Madách mindenesetre megszegte levélbeli fogadalmát, hogy ti. egy "marasztaló szóval" sem tartóztatja vendégét. De hát ez a dégálás Aranyinak is kedvére lehetett. Tájékoztárunk szerint a dégál 1. [ténfereg, henyél], 2. [unalomból beszélget] jelentésű. Kettejük esetében bizvást eltekinthetünk a pejoratív árnyalattól: Imre és János biztosan nem unalomból, hanem a kölcsönös marasztalás-maradhatás óhajával beszélgette át ezt a csel következtében ölükbe hullt ajándék-szombatot.

Vasárnapra, 10-ére virradóan megint pitymallatkor keltek: hajnali 4-kor indultak Zólyom felé, s onnan kezdve esőben, délután 4 órára jutottak el Szliácsra. A harmadszori hajnali kelés hangulatát ezúttal hosszabb eső is súlyosbította. És hátra volt még a hétfőre virradás: az első szliácsi éjjel, amikor is szemüket sem hunyhatták le, mert szobájuk "a táncterem közelében lévén", a muzsikusz cigányok "éjtszaka mindig húzták a fülükbe". Radó György szerint az sem biztos, a hús szobás kastélykényelem után volt-e egyáltalán külön szobájuk Szliácson. A táncterem zeneazaj, az egész éjjeli dübögés kínos monotoniját legfeljebb a poloskacsi-

pések tették változatossá. A szliácsi Pest szálló ugyanis poloskás volt. (Ahogy Madách visszautazott Nógrádba, Arany "rögtön megszámlolt a bámuló szobapincérel, s elhagyva a poloskás Pestet, átköltözött" a Belvederébe - amint erről augusztus 29-én vendéglátóját informálta.)

És a beteges Arany János mindezt örömmel csinálta végig. Végre nem a robotos korrekciókkal vesződött (panaszkodik egy helyt a többszöri szerkesztői korrekúra elfásító unalmára), nem a leveleket írta és várta, hanem új íróbarátjával társalgott, korábbi triászuk szegény Tompájáról egyelőre teljesen elfeledkezve. Már a Nógrádba készülését hírelő levélben van egy szellemes fordulata (a hanvai nagy kerülő miatt beállhat "a *fagy* mire aztán *vízre* jutok"), az augusztus 29-i fürdőlevelével pedig - bárha felpanaszolja erőtlenségét, az első három napi hideg esőt, a poloskás Pest-hotel emlékét - csupa derű. Mintha csak Petőfinek írná: "Valóságos teng-élet ez, nem gondolok se előre, se hátra, nem aggódok, csak néz ki belőlem a lélek, mint toronyból a bakter. (...) Még az unalomra is rest vagyok." A záróformula éppen az Arany-Petőfi levelek leleményesen szójátékos záradékaira emlékeztet. Aláhúzom belőle, amit én emelek ki (a korábbi szeszélyes kurziválások Aranytól valók): "Így hát be is zárom levelemet, amelynek nem akart egyéb célja lenni, mint tudatnom veled, hogy élek, még egyszer megköszönni jószágodat. Áldott édesanyád kezeit és szép gyermekeidet *csókolni* (megvan-e a csóka?), téged ezerszer ölelni *oly hévvel, aminőre képes naponkinti fürdővel kiáztatott és kicsávázott barátod Arany János.*" A *csókolni* - csóka különösen sikerült szójáték azonos szótövekkel (figura etimologica). És

milyen érdekes adatot rejtő nyelvi asszociáció: a csókról a csóka jut eszébe. Petőfi az ürgeöntésről mesélt Arany Lácinak, Arany János a Madách-gyerekek csókájának emlékét őrizte meg. Akár közösen is eljátszadozhattak a fogságban megszélidülő, szavakat is megtanuló csókamádrral. Az Ercsey Juliannának küldött levél ugyancsak emlegeti a Madách-gyerekeket, és a kisleányra Arany kedves mádrhasonlatot alkalmaz: "Madáchnak van két szép gyermeke, a fiú 14 éves forma, neve Aladár, a leány 9-10 lehet, Ára (Borbála-Barbára) nevű, igen kedves kis galamb."

Aki a nógrádi csóka emlékét magával vitte Szliácsra, hogyan emlékezett volna kettejük beszélgetéseire, éppen nem *déglásaira*? És még inkább emlékezhetett Madách. Ő szomjúhozta igazán a szakvéleményt, a pesti híreket, a baráti és az irodalmi társalgást. A későesték, a hajnalok, az első szliácsi éjszaka és a másnap csupa élénk eszmecserevel telhetett, és - úgy gondolom - nemcsak fennkölt témákról. Hogy például Madách ispánféle inasa "filozófus", azt Madách-csal is meg tárgyalhatták; Madách kertjéről (kastélyparkjáról?) s palóc munkásairól ugyancsak feljöhettek a szó közöttük. Arany ugyanis nem válaszolt Madáchnak erre az 1861. november 2-i post scriptum-ára: "Mióta csak e levelet írom, palóc munkások a kertben folyvást egy nótát énekelnek, meg nem állhatom, hogy ne részesítsek benne: Felment a kis kecske/ A fára/ Zöld ágat szakított/ Szájába", stb. (Csak zárójelben: vajon "megnemesítetlen" magyar népdal ez vagy szlovák, s ez esetben Madách műfordításáról lenne szó?)

Kizártnak tartom, hogy ne jött volna fel a szó közöttük legfőbb közös témá-

jukról, a Tragédia javításairól, és hogy eközben csak fennkölt poétikai kérdésekről diskuráltak.

Elképzelem - mert elképzelhető -, hogy talán a Tragédia legextrémebb vitatott szava, a II. szín 253. sorában leírt *trágyaféreg* is előkerült, ha nem az irodalomból, az életből, hiszen nyájak, gulyák, udvarházak mellett, lovakkal, szekérrel, kocsissal utaztak.

Lucifer mondja ezt Ádámmal vitázva:

*De trágyaféregül tán jobb neked
Tenyészni kis körödnék lágy ölében,
S tudás nélkül elfogni életeddel. -*

Madách kéziratában ez eredetileg így volt: "de *trágyatúronyul* tán jobb neked". Arany 1861. október 27-én kelt megjegyzései között ezt olvassuk: "Trágyatúrony - a *túrony*t nem ismerem. Tán érthetőbb volna, ha nem szebb is: >De trágyadomb gyanánt...<" Arany tehát "trágyatúradék" értelmezéssel közelíti a nem ismert *trágyatúrony*-t, s valóban érthetőbb megfelelést ajánl helyette: *trágyadomb* "De trágyadomb gyanánt tán jobb neked/ Tenyészni kis körödnék lágy ölében" - ez így valóban világosabb. Am *tenyészik* s *tenyészhet*-e a trágyadomb?! Néha elszunyókál Homérosz is: Aranyt most mint-ha elhagyta volna pontos javító ösztöne, annyira kihozta sodrából ez a ronda, nyelvújítási színezetű *túrony*. A *túrony* ugyanis nem "túradék, túromány", hanem "túró, túrkáló" értelemmel bír, legalábbis ez derül ki Madáchnak november 2-i határozott válaszából: "Trágyatúrony - tudtommal ez van műszóul behozva a Mistkäfer értelmében, az Akadémia szótárában azonban *trágyabogár* áll." Arany most jól megfontolta a viszontválaszt, és

ha már csak a jambus miatt sem fogadhatta el a trágyabogár formát, korrekcióként meglelte a legjobb szinonímát: trágyaféreg. ("De trá/gya fé/regül/ tán jobb/neked...") A trágyaféreg "tenyészhet is", és Madách eredeti költői szándéka sem csorbult, mert a hasonlatindító "kis féreg" ("Mely a gyümölcsöt eszi el előled") példázata után Lucifernek még erősebb nyomatékosításra volt szüksége, s ehhez a "kis körödnék lágy ölében" tenyésző trágyaféreg kiválóan alkalmas. Megértve Madách szándékát, Aranynak természetesen eszébe sem jutott, hogy saját korábbi - "szebb" -szinonímája mellett törjön lándzsát,* mert ez még kevésbé lett volna beleilleszthető a drámai költemény vizsgált helyének kontextusába. De miféle saját és "szebb" szinonímája volt neki?

Az éjibogár!

A *Mistkäfer* a *trágyabogár* vagy *ganajtúróbogár* ugyanis a *Geotrupes sterco-*

rarius L., "melyet éji bogárnak is hívnak, mivel este, fémfényű zúgva röpül. Felül kékes-zöldes-fekete, alul violaszínű - mondja róla a lexikon.

*Este van, este van: kiki nyúgalomba!
Feketén bölintgat az eperfa lombja,
Zúg az éji bogár, nekimegy a falnak,
Nagyot koppan akkor, azután elhallgat -*

írja róla Arany hangulatfestő lírai remekműve, a Családi kör első strófájában.

Önfegyelmző befejezéseként Zrínyivel kérdezem: "Hová ragadtattam én könnyű pennámtul?"

Megbocsásson érte az olvasó! Sylvester Jánosnak a virágénekre alkalmazott 450 évvel ezelőtti metaforájával követtem meg, amiért "ilyen felsíges dologban ilyen alávaló példával ílek, az ganéjban aranyt keresek" - és hogy az ganéjban is Aranyt találok.

* Kicsit hosszasan dégálsz e ronda szó körül - jegyzi meg a trágyaféreg-ről kéziratomban egyik olvasója, s Keresztury Dezső is néhány soros rövidítést javasol. Megrövidítettem szövegemet, de hadd szolgáljak egy kis mentséggel. A féreg "az ember jelentéktelen voltát ábrázolja Istennel szemben - mondja a Biblia-lexikon (vö. Jób 25,6; Ézs 41,14). Zrínyi Feszület-himnuszában ez áll: "Mi haszon féreggel neked törvényközned". A romantika különösen kedvelte mint éles ellentétezéshez alkalmas szót, mint hasonlatelemet (lásd az Értelmező Szótárban a Vörösmarty- és Arany-példákat és Madách híres sorait: "Látom, körülüm/ Miként eszi a férget fúrge hal/ Halat a foka, a fókát meg én"). Petőfi versében is "titkos féreg foga rág", és Kossuth Bot, vessző, korbács című Pesti Hírlap-beli vezércikke is nyújt 1841-ben ("Tavaszele 31") egy emlékezetes féreg-adatot. Lábjegyzetben idézi "a perzsa Homérnak, Firduzinak több mint emberi morállal teli eme szép sorait:

Ne bántsá a férget, mely a földön csúsz,

Hisz ő is él - s élni olly édes, ah!

Egyaránt édes néki, mint neked."

(A Pesti Hírlap 1841. évi megjelenését a Radó-biográfia is regisztrálja, s Madách Imre joghallgató ekkor biztosan nemcsak az Athenaeumnak volt szorgos olvasója.)

Madách vendéget vár

Vannak bizonyos esetek, amikor az irodalomtörténetírás művelőinek nem kell hosszasan fáradozniuk a kutatómunkával. A tények az egyértelmű és hiteles dokumentumok alapján szinte maguktól rendeződnek kézikönyv-fejezeté.

Ilyen tény az is, hogy Arany János és Madách Imre 1862. augusztus 7-én találkozott Csesztvén Madách kúriájában. Ezt bizonyítja a két költő levélváltása. A személyes ismeretség már előbb létrejött közöttük, az augusztusi látogatást Madách kezdeményezte és Arany szívesen ráállt: gyógyfürdőbe menet eltölt egy napot költő-barátjánál. A pillanat valóban nem hétköznapi: két géniusz találkozik a Múzsák ligetében. (Ez utóbbi lenne a csesztvei kúria parkja, amely már akkor is gyönyörű volt.)

Ebből a találkozásból két érdekesség külön is megragadhatja a figyelmünket. Az egyiket észlelni filológiai akadémikusoknak tűnik, a másik talán érdekes, közvetett bizonyíték lehet az irodalmi-olvasói köztudatban még ma is élő sablonos Madách-megítélés ellen.

Arany azt írja Madáchnak 1862. július 31-én kelt levelében, hogy egy hét múlva augusztus 7-én csütörtökön utazik le hozzá. Augusztus 13-án Szliácsról

feleségének pedig már azt írja, hogy 9-én csütörtökön érkezett Csesztvére, majd sorba veszi a napokat, mikor mi történt velük. De hát akkor melyik nap is érkezett valójában?

Az események időrendbe szedése, és egy korabeli kalendárium fellapozása után nyilvánvaló, hogy a második esetben Arany tévedett, ő bizony augusztus 7-én csütörtökön szállt le a vonatról Vácon. (Augusztus elseje péntek volt.)

A másik érdekessége ennek a találkozásnak, hogy ugyan öt napot töltöttek együtt, tehát volt idejük alaposan kibeszélgetni és kipihenni magukat, ám a valóságban alig aludtak valamit. Hajnalig tartó beszélgetések, hosszú séták a sztregovai kastély parkjában, több órás utazások töltötték ki ezt a szűk hetet.

Madách március 27-én mondta el székfoglaló beszédét a Kisfaludy Társaságban *Az aethetica és a társadalom viszonyosbefolyása* címmel. Ekkor találkoztak először személyesen, s minden bizonnyal ekkor hívta meg nógrádi látogatásra a neki oly önzetlenül segítő Arany Jánost. Arany elfogadta a meghívást, de össze akarta kötni egy hawaii utazással, amikor elmenne *Tompa Mihály*hoz is.

Madách július 22-én írott levelében már a tervezett találkozás részleteit sorolja fel. Azt javasolja barátjának, hogy először jöjjön Csesztvére, majd onnan együtt mennek Tompához, "kit még teszi szememmel nem láttam", s így ez neki is nagy öröm lesz. Vácon várja őt egy "alkalmatosság", innen utaznak *Szontagh Pálhoz* (a jó barát Horpácson lakott), majd tovább Csesztvére is az öccséhez. Innen indulnának aztán Sztregovára; "lakásom fél óra az országhúthoz". (A félóra nem Csesztvétől számítódik, hanem egy kis jóindulattal ennyi a letérő ideje a Balassagyarmat-Szécsény-Losoncországutról Rárós és Sztregova között.) A háznak Arany látogatása lenne "a legnagyobb ünnep minden csendessége mellett, mellyben Tégedet befogadhat."

Arany gyorsan válaszolt, már július 31-én, a levél kézhez vétele után azonnal. Sajnos a hanvai látogaásból nem lesz semmi, orvosi javaslatra, "krónikus fejfájása" miatt a szliaícsi fürdőbe küldték. Így azt kérdezi, mit szólna hozzá Madách, ha legalább a csesztvei látogatásra sort kerítenének? Küldjön érte kocsit Vácra, hogy "néhány órát, legfőleg egy-két napot" időzhessen társaságában. De csak vele akar beszélgetni, senki mással, ahogyan írja: "én semmi féltirozó mulatságba, semmi tosztozó körökbe, semmi bemutatásokra (...) nem megyek."

Így is történt. Augusztus 7-én utazott Csesztvére Arany János. A pesti gyors korán reggel indult az indóházból, a mai Nyugati pályaudvarról. Arany ekkor az Üllői út és a Három pipa utca (ma Erkel utca) sarkán lakott egy négyszobás lakásban. Hogy idejében kiérjen az állomásra - konflissal -, bizony korán, úgy öt óra tájban kellett ébrednie. Sok a cso-

mag, hosszú útra megy, Juliska asszony aggodalmaskodva kíséri ki, ellenőrzi a helyfoglalást. A költő már nyolc óra után pár perccel Vácon volt. A gyorsvonat 7 óra 35 perckor indult és 28 perc alatt repítette Vácra. ("A gyors vonat iszonyú sebességgel hajtott s egyszer sem állott meg Vácig...")

Az állomáson Madách "filozófus inasa", *Pass András* várta. (Madách valamilyen bírósági ügye miatt nem tudott leutazni.)

Pass András igencsak kedvére való kísérője lehetett Aranynek, aki kiváltképp szerette maga körül a különleges embereket. A hűséges inas évtizedekig szolgált a Madách családot. "Tevékeny, bizalmaskodó, kissé komikus öreg legény volt" - írja róla *Balogh Károly*, s még az inas régi útlevelének nevezetes bejegyzésére is emlékezett: "Reisepass für Andreas Pass, absolutus, philosophus, candidatus poeta". Hát innen a filozófus...

Útközben megálltak Rétságán rövid időre, Arany "villázott" egy keveset és délre már Csesztvén voltak, ahol Madách öccse, Károly és Szontagh Pál várták. Hamarosan megjött Madách is és közösen ebédeltek. (Csesztve ekkor már Madách testvéréé. A költő a válasz után visszatért Sztregovára az őt soha el nem eresztő anyai kezek biztonságába-börtönébe.) Ebéd után hosszan és sokáig beszélgettek.

Másnap, augusztus 8-án pénteken hajnali 4 órakor indultak Sztregovára. Miért kellett ennyire sietniük, ki tudja? Lehet, hogy végigbeszélgették az éjszakát, s már nem volt értelme rövid időre nyugovóra térni? Tény, hogy korán világosodott s ők ketten máris indultak. 8 órakor már meg is állt Madách hintaja az "új" kas-

tély kapujánál - volt egy "öreg kastélya" is a familiának a faluban -, ahol Madách édesanyja, *Majthényi Anna* várta őket. Ott állt Madách két gyermeke is: Aladár és Borbála. (Jolán még az anyjánál élt Nagyváradon.) Illetve ott volt még Madách unokaöccse, nővérének fia, az Aladárral egyidős, 14 éves *BaloghKároly* is.

Aladárt és Károlyt együtt nevelték s nekik is nagy élmény volt látni a két költőt: "a fiúk csodálódással nézték a nagy magyar költőt s figyelték, miként beszélget, sétál, üldögél együtt Arany János és Madách Imre" - írja Balogh Károly fia. (Arany innen írta meg a látogatást lemondó levelét Tompának.)

Augusztus 9-én szombaton akartak indulni tovább a fürdőbe. Hogy-hogy nem, de az uradalmi kovács leitta magát, nem patkolta meg a lovakat, így várniuk kellett még egy napot. Arany szelíd bele-törődéssel vette tudomásul a késlekedést, noha érezte, afféle házigazdai ragaszkodás ez a szeretett vendéghez: "talán volt benne egy kis csel is, hogy a kovács használatlan ember lett - no én csak Madáchtól vártam s nem sürgettem az indulást" -, írja feleségének.

Így hát volt még egy napjuk. Madách ekkorra minden titkát megosztotta már barátjával. Elsőként dolgozószobáját, a kastély keleti szárnyán lévő külön kis lakosztályt mutathatta meg neki. Nagy boltíves szoba volt ez, amelyhez kis hálófülke is csatlakozott. Az "Oroszlánbarlang" első részében állt a billiárdasztal. A fal mellett kis konzolokon Goethe, Schiller, Guttenberg, Luther szobrai sorakoztak, súlyos keretekben Madách-ösök képmásai függtek a falakon, a déli ablak mellett pedig ott állt az íróasztal, rajta hatalmas

hatszögű tintatartó s rengeteg lúdtoll. Mögötte egy kis faliszekrénykében a kézikönyvtár. (A szoba másik felét szinte teljes egészében a nagy kandalló foglalta el.)

Ám sétáik igazi színhelye - az augusztusi melegben miért is zárkóztak volna be a szobába - a park volt. Kisértak a híres "anglus" kertbe, a fák között megbújó házhoz, az "eremitage"-hoz. Kis épület ez, faoszlopos tornáccal, két szobával. A nyári hónapokban ide ballagott le gyakorta Madách "nagy tintatartójával, papírívokkal hóna alatt", hogy nyugodtan, csendben dolgozhassék - örökítette meg unokaöccse emlékezete.

Vasárnap, augusztus 9-én újra csak korán keltek, hajnali négy órakor indultak Szliácsra és délután négy órára értek oda. Nem túl gyors tempó kétségtelen. (Az útvonal: Sztregova, Gács, Divény, Nagy-Szalatnya, Zólyom, Szliács.) A hajnali indulást tán az is sürgette, hogy kánikulai idő lehetett napközben, ámbar ezen a napon délután eleredt az eső és három napig egyfolytában esett.

Minden valószínűség szerint azzal a hintóval, a "családi bárkával" utaztak mindvégig, amely annak idején *FráterErzsébetet* is elvitte a kastélyból, de ellenkező irányba, végtelen s határtalan messzeségbe: az emberi nyomorúság poklaiba.

"Ódon szerkezetű, üveges zárt batár volt ez, mely nagy méreteivel kis háznak is beillett." Négy nagy, erős pej húzta a hintót. A két első ló a megbízható "kosorrú, orosz származású Madár, meg a szakállas Pompás." (Lehet, hogy a Nóra és a Csillag is megvolt még ekkor.) Bizony a kocsisnak minden ügyességére szükség volt, hogy egyensúlyban tartsa a

döcögő utakon a hatalmas alkotmányt. (Ezt a hintót nevezte Arany János "szekérnek", mikor meglátta a váci állomáson.)

Igy érkeztek meg Szliácsra. Ez a kis fürdőtelep akkoriban kezdett kiépülni, noha híre-neve évtizedek óta vonzotta már ide a gyógyulni vágyókat. *Fényes Elek* 1851-ben, nevezetes geográfiai szótárában már úgy említi, hogy vasas vize miatt majd minden betegségre javallták a doktorok az itteni fürdőkúrát: "Haszna kitűnő a máj, bél, aranyéri, komorkórsági, méhgörcs, köszvényi, gyomorgörcsi, sápadtsági, elgyengülés és meddőségi bajokra."

A két költő minden bizonnyal meglepetten nézett körül a fürdőhely nagyságát, látogatottságát látván. Egy nagy fürdőházat építettek a négy gyógyforrás fölé. Ezek az úgynevezett fürdőtükrök vagy medencék nem voltak nagyok: egy-egy 5-6 méter hosszú és 1 méter széles. Volt természetesen ebben a fürdőházban kádfürdő és zuhanyfürdő is. Mindezek mellett még ivó kúrát is lehetett venni. A fürdőépülettől kb. 500 méterre, négy, szépen kiépített gyógykút található: Az Ádám, a Dorottya, a Lenkey és a József forrás.

Hasenfeld Manó "orvos sebész és szülész mester, a szliácsi fürdő rendes orvosa" - saját titulusai ezek - egy évvel korábban, 1861-ben jelentette meg kis könyvecskéjét a fürdőről. Ebben írja, hogy a fürdőházat egy fedett folyosó kötötte össze a legnagyobb szállóval, ez volt "az összekötő közös híd miatt Buda-Pestnek nevezett lakosztály."

Itt szállt meg Arany és Madách. (*Voinovich Géza* Arany levelében tévesen *Pepinek* olvasta a fogadó nevét.) Nem

tudjuk, egy szobában laktak-e vagy sem, de a két "lakosztályban" azaz fogadó részben volt szoba bőven, összesen 70 "igen célirányos, szép, sőt fényesen bútorozott" lakosztobáról ír jelentésében a fürdőorvos.

Akárhogy is volt, hamarosan egymásra nyitották az ajtót, nem tudván elaludni a hajnalig tartó zenebonától, egy alkalmi társaság nyaréji mulatozásától. ("A táncsterem közelébe lévén, első éjszaka mindig húzták a fülünkbe" - szól a panasz ismét a feleségéhez.)

Hasenfeld doktor úr is már régóta tiltakozott a lárma ellen. Hiába elegáns a Pesti fogadó s benne a nagy étterem és a pompás táncsterem ha utóbbinak van egy árnyoldala: "a tőzsomszédságában lakó fürdővendégek nem tánczkedvelő része éjjeli nyugalomban háborítatják." (A tulajdonos már egy éve tervezi egy különálló táncsterem felépítését, de még mindig nem történt semmi - panaszkodik a kúra eredményességét féltő orvos 1861-ben.)

Akarva-akaratlan tehát ezt az éjjelt is ébren, egymással beszélgetve töltötték. Hétfőn még ott marad Madách Szliácscon, majd kedden hajnalban visszaindult Sztegovára. Arany abban a pillanatban kifizette a számlát "s elhagyva a poloskás Pepit (Pestit) átköltöztem ide, a jó légű, szép kilátású Belvederéhez."

A Belvedere nem volt más, mint *Brogyáni Vince* úr kilenc házból álló panziójának legnagyobb, sarokház épülete. Ezekben összesen 120 "jó, csinos és választékosan berendezett" szobát találni. Itt már valóban kényelmesen lakhatott Arany és kezdhette meg a testet lelket gyötrő és gyógyító kúrát.

S hogy miért nem utazott haza már hétfőn Madách? Minden perc fontos volt számára, amelyet barátjával tölthetett, de ha már itt volt ő is kipróbálta a fürdőt. Jót tett beteg testének a gyógyvíz s felidézhetően előtte húsz évvel azelőtti fürdőkúrája is Trencsényteplícén. A két fürdő kísértetiesen hasonlított egymásra. Ott is volt négy fürdőmence és gyógyforrás, valamint egy szép "angol ízlésű, nagy terjedtségű kert".

Szliácson "egy pompás, fölötte nagy gondokkal készült, árnyas járdányokkal és gyönyörű kilátásokkal ellátott park"-ban sétálhattak. (Ha az eső ugyan engedte.) S a trencsényteplinci fogadóban is volt egy nagy táncterem. Ez a táncszála "sokak előtt feledhetetlenné tette" a teplicei napokat - írja a 18 éves *Madách Emök* 1841-ben, a Regélőben megjelent fürdői beszámolójában. Ki tudja, elmondta-e most Aranynak, hogy ez a feledhetetlenség a jó gyógyvízen kívül *Dacsó Lujzát* is jelentette, akit éppen Teplicén ismert és szeretett meg.

"Elválni az emberi sors - s mennyei gyógyszer az emlékezet!" - ezek voltak az ifjú írásának utolsó sorai s talán e szavakkal búcsúzott Aranytól is, integetve a nagy batárból, miközben a hatalmas hirtő dőcögve nekiindult a hosszú útnak.

S miközben a szekér nagyokat zökkenve halad a rossz nógrádi utakon, s utasa gondolataiba mélyedve tán Aranyról elmélkedik - merevítsük ki az idő filmjének azt a kockáját s elrugaszkodva a tudományos hitelességtől, tegyük fel a kérdést: vajon miről beszélgettek? Soha nem tudjuk meg, de az örök kíváncsiság csak megkérdézteti ezt. (Beszélgetéseik minden bizonnyal nemcsak parnasszusi témák körül foroghattak.)

Madách érdeklődhetett barátja állapota felől, mire Arany elmesélte betegségének történetét, a tüneteket, s hogy miért kell gyógyfürdőre utaznia. A "fejzúgás" oka az, hogy "valószínűleg érrendellenség volt az egyik fülében, amellet, hogy jobb fülében banális gyulladáso folyamat is lezajlott" - írja *Pál Endre*, az évszázaddal későbbi tudós doktor. Madách erre feltehetően elmondta az ő gyógyfürdői kísérleteit, a rudnói csodadokort - s a végén legyintettek az ovostudomány haszontalanságáról megállapodva.

Beszélgettek mindenekelőtt a Tragédiáról. Nem is a kiadás körülményeiről, hanem a fogadtatásról. *SzászKároly* és *Greguss Ágost* véleményéről, a *Zilahy Károly* és *Szász Károly* között kirobant Tragédia-értelmezési vitáról, *Dux Alfréd* német fordításáról.

Mindenképpen szóba kellett kerülnie Madách két másik művének is. Mind a kettőt ismerte már Arany. A *Csák végnapja*it még 1861. október 3-án küldte el Madách ezzel a kéréssel: "...szakítson ismét néhány becses órát idejéből számomra s ítéljen művem felett bel értékén kívül különösen azon szempontból is, alkalmas-e színre..." Ha megfelelőnek tartja, akkor kéri Aranyt, adja be a drámát a "színházi bíráló bizottságnak". Ha nem tartja annak, akkor küldje vissza s átdolgozza. S ha az sem sikerül, más témát keres majd.

Arany válaszelevelében finoman és udvariasan, de egyelőre elutasítja a drámát: "Csákot vettem - de nem adtam még be a színházhoz. Véleményem szerint előnyös lesz rád nézve, ha Csákot nem is ösmerik, míg a >Tragédiát< nem olvasák. Úgy találom, hogy ebben - dacára, hogy a szereplők elvont eszmét képvisel-

nek - még is több a drámaiság is, mint Csákban."

Madách gyors levélben válaszol s többek között Arany véleményére is kitér. Szerinte is nagy baj, ha a Csákban nincs drámaiság. "Már ez drámában nem csekély baj ám." Ha holta után kerül elő a mű, még "compromittál vele valami szívtelen jó barát". Váratlan fordulattal arra kéri Aranyt, dobja tűzbe a kéziratot (Madách gyakorta megcselekedte ezt műveivel!), ám azért mégis írja le részletesen véleményét, abból is okulhat.

Arany rögtön nyugalomra inti: "A >Csák< úr autodafé-jével sohse siessünk oly nagyon. Megmondom, ha kell: de még nem kell."

Ettől kezdve aztán szó sem esik közöttük leveleikben a drámáról. Madách nem mert, Arany nem akart írni róla. Talán most Csesztvén, bátorságra kaptak.

Erre a bátorságra szükség is volt, mert a *Mózes* is terítékre kerülhetett. Arany bántotta a dolog, hiszen tagja volt annak a bíráló bizottságnak, amely a *Mózes*t elutasította.

A drámát még a múlt év utolsó napjában küldte be Madách az Akadémia Karácsonyi Guidó pályázatára. *Nagy Ivánt* kérte meg december 23-án, hogy sietve adja be, mert lejár a határidő. "Szívesen küldtem volna azt Arany Jánosnak, hogy ítélje meg ő, érdemes-e vele pályázni vagy sem, s aszerint cselekedjék vele. Irántam tanúsított különös baráti hajlamától ezt bizton mertem volna reményleni. De erre sincs idő, s azonfelül attól is tartottam, hogy a bíráló bizottságban talán ő is bent lesz s így nem szabad nekie tudnia a műről."

Jól sejtette. *Bérczy Károly* mácius 31-én hirdette ki a bíráló bizottság ítéletét,

amelynek tagjai: Arany János, *Bérczy Károly*, *Jókai Mór*, *Kemény Zsigmond*, *Pompéry János* voltak. Tudták-e vajon, hogy a *Mózes*-nek a hirtelen feltűnt, új drámaíró zseni a szerzője? (A pályázat jellegű volt.) Akár tudták, akár nem, véleményük lesújtó volt: a "*Mózes* ötfelvonásos tragédiának van nevezve, holott sem alakjában, sem kivitelében nem tragédia, de dráma sem. *Mózes* tisztán eposzi tárgy, s amint elő van állítva is, eposzi, nem tragikai alak."

Levelezésükben erről nem esett szó, így hát lehet, hogy beszélgetésük során Madách felfedte kilétét. Elsősorban azért, mert számára igen fontos mű ez. Kíváncsian hallgatta volna Arany bővebb, részletesebb bírálatát.

Szóba hozhatta aztán Arany azt is, hogy hiába várja Madách írásait lapjába. Pedig mióta biztatja már őt erre. Még az elmúlt ősszel kérte először: "Hallom és tudom, hogy régebben működtél journalistikai pályán, habár más szakmában (...) Értekező cikk, bel- vagy külirodalmi termékek ismertetése, bírálata..." küldésére számít. Ám eddig Madáchtól mentegető sorokon kívül mást nem kapott. Még július 22-én is csak ezt írta neki: "...foglalkozom némi irodalmi dolgokkal. Mik legyenek azok, ha az én véleményem szerint elsültek, tudtoddal fog lenni..." Hát most talán felfedte mik is ezek az új írások. Talán új verseit mutatta meg?

S miről beszélhetett még két magyar, ha összejön? Természetesen a politikáról. Végül is - ha rövid időre - Madáchot felkapta a hír az 1861-es országgyűlési beszéde után. Ez, s politikai hitvallása is érett, megfontolt politikust mutatott, akinek nézeteit, véleményét Arany is szívesen hallgatta. Témájuk elsősorban a

nemzetiségi kérdés - Madách ebben is cikkezett - illetve az utóbbi hetek-hónapok politikai "bombája", Kossuthék dunai államszövetség terve s annak visszhangja.

Mindezek után egyre nyilvánvalóbb, hogy ez az átvirrasztott hét mit is jelenthet számunkra. Annak a föltevésnek az egyik cáfolatát, amely az elmúlt évtizedekben folyamatosan - ámbár egyre gyöngülőbben - tartotta magát. A műveletlen, a tornácon pipázó, a világ eseményeitől elmaradó magyar nemes sablonjába nem illett bele a Tragédiát létrehozó földesúr képe.

Ezt a torz képet többek között éppen Madách szülőföldjéről, Nógrádból kiindulva próbálta elhomályosítani majd összetörni a magyar történettudomány. A szécsényi konferenciák sorozata közvetett módon ehhez az irodalomtörténeti kapcsolódású prekoncepciónak a megsemmisítéséhez is komoly érveket adott.

A kortársak ismerték Madáchot, az irodalomtörténészek bemutatták az európai műveltségű költőt - csak éppen az olvasóközönségben igyekezett életben tartani a "tudományos" ismeretterjesztés ezt a negatív megítélést. Nem Madáchról volt itt már szó, hanem az 1945 előtti teljes történelemnek a negligálásáról, annak társadalomellenes, nemzetellenes vonásai kimutatásáról, azaz egy komplex hamisítási folyamatról. Az ugye - többek között - nem lehet, hogy nálunk a magyar középnemességnek lettek volna művelt, alkotó tagjai. A feldolgozások Madách "ismereteinek felszínességét, műveltsége szakadozottságát, dilettantizmusát emlegették" - idézi *AndrásLászló* -, s nem vettek tudomást széles nyelvtudásáról, hatalmas könyvtáráról, olvasottságáról, politikai felkészültségéről.

Holott a Tragédia minden sora, azaz a léte eleven cáfolata mindennek. De kérdezhetjük: beszélgetett volna-e öt napon át Arany egy műveletlen, bugris magyar nemessel? Az első óra után látta volna, hogy kár minden percért s azonnal továbbutazik.

Ám Arany már tudta, kihez megy látogatóba. Hiszen ismerte a művet: ő segített a finomításban; levelezett Madách-csal mégpedig oly tiszteletteljes, majd baráti hangon, ahogyan csak a legnagyobbaknak írtak a legnagyobbak; bemutatta a Kisfaludy Társaságban; bevezette az irodalmi életbe. Nos, ez nem szűrt szemet a sémák kényelmes skatulyáiban gondolkodóknak? Legalább arra figyelhetek volna, hogy a csesztvei-sztregovai látogatás körülményei mit sugallnak. Hogy itt két azonos nagyságrendű szellemóriás találkozik s ha a beszélgetések jegyzőkönyvét nem rögzítették is palóc-Eckermannok, de a találkozás ténye és jelentősége kidobásra ítéli hamis tankönyvi magyarázatok tucatjait.

(Kovács Sándor István és Praznovszky Mihály tanulmánya a közeljövőben Keresztury Dezső előszavával és a teljes Madách-levelezéssel együtt a veszprémi Prospektus GM kiadásában jelenik meg.)

Madách látása és látomása

A nagy alkotók "másodlagos" tevékenységét rendszerint csekély figyelemre méltatja az utókor. Az olvasás-centrikus európai kultúrában ráadásul egy sajátos aszimmetria is érvényesül: ha egy képzőművész irodalmi értékű leveleket esetleg könyveket ír, a másodlagos tevékenységét jóval nagyobb figyelem kíséri, mintha egy költő vagy író kísérletezik képzőművészeti alkotásokkal. Rosszabb esetben az ilyen irányú tevékenység gyakorlatilag feledésbe merül (ki emlékszik már Goethe rajzaira!), jobb esetben könyvillusztrációként szolgál: gyakorlatilag így vált közkinccsé, s irodalmi művelvel csaknem azonos mértékben ismertté Franz Kafka néhány rajza. Kivételes esetekben a költő nem is törekszik másra, mint könyvel illusztrálására (mint ahogy azt pl. Weöres Sándor tette *A hallgatás tornyá-ban*).

Madách Imre ilyen szempontból talán Kafkához hasonlítható: bizonyos rajzai illusztrációkként szolgáltak - s itt rögtön véget is ér a párhuzam Kafkával, mert nem a műveihez, hanem az életéről szóló monográfiákhoz. Ilyenformán valamelyest ismertté vált néhány rajza: elsősorban azok, amelyek életét jól illusztrálták, pl. életének szereplőit ábrázolták. Ugyanakkor a rajzok túlnyomó többsége mind a mai napig publikálatlan. Nagy Erviné tehát úttörő munkára vállalkozott, amikor úgy döntött, hogy Madách Imre rajzait és festményeit elemzi.

A rajzok elemzése több szempontból is tanulságos. Egyrészt rávilágít a szerző

sajátos látásmódjára, amely többé-kevésbé írott műveiben is kifejezésre jut. Az 1-es és 51-es számú rajzok pl., amelyek hat féfi arc által közrefogott női arcot ill. hat női arc által közrefogott férfiarcot, s alul miniatűr groteszk jelenetet ábrázolnak, alighanem minden eddigi ábrázolásnál jobb illusztrációi lehetnének mondjuk Az ember tragédiája egy eljövendő kiadása első- és hátsó védőborítójának vagy kötéstáblájának. Madách groteszk, irónikus látásmódjára rajzai jobban rávilágítanak, mint írásai. A főmű megannyi fennkölt illusztrációja (s ez alól a legjobb alkotók sem kivételek) egy önkényes értelmezés eredménye, amely nem

* Megjelent a Palócföld 1990/5. számában

vesz tudomást a főképp Lucifer szavaiban megnyilvánuló iróniáról, s természetesen Madách rajzairól sem.

Másrészt a rajzok néhány ponton kiegészíthetők az eddigi Madách-életrajzot. Nagy Ervinné tanulmánya hozzájárul ahhoz, hogy Radó György *Madách Imre életrajzkrónikájának* (amely a maga nemében alapvető, minden elkövetkezendő életrajz számára megkerülhetetlen mű), következő kiadása pontosabb, teljesebb legyen. Így nagy érdeme, hogy kimutatja: nem *Gschwindt János*, hanem *Schwindt Károly* volt az a művész, akitől Madách Imre festeni tanult. De ugyanígy az életrajzot is gazdagítja az egyik elemzett rajz, hiszen a rajzon dátum is szerepel: 1850. okt. 6. A későbbiekben elvégzendő munka súlyát már ez az egy rajz is érzékelteti. Nyilván nem véletlen, hogy éppen az aradi tragédia évfordulója áll dátumként a rajzon. De vajon az ábrázolás egykorú eseményre, korábbi eseményre, esetleg elképzelt eseményre utal? Ehhez pl. meg kellene a későbbiekben vizsgálni a korabeli időjárást: volt-e nagyobb áradás 1850 októberében?

Sok más esetben hasonlóképpen nehéz feladatnak ígérkezik a rajzok életrajzi háttérének feltárása. Ilyen súlyos, összetettebb kérdésnek látszik Madách Imre és az Alföld kapcsolata. Radó György mindössze három alföldi útját említi Madách Imrének: 1845 februárjában, útban Cséhtelekre többek között Nyíregyháza érintésével jut el Madách a menyasszonyához. Két évvel később (öccsének, *Madách Károly*-nak fennmaradt útlevele szerint) 1850. februárjában Pest érintésével Szegedre utazik meggyilkolt nővére ügyében. Végül pedig 1862 november elején Nagyváradra utazik, hogy lányát, Jolánt ha-

zavigye Alsósztregovára. A feltérképezhető Madách-életrajz szegényességét mi sem mutatja jobban, mint hogy több alföldi utat nem tudunk évszámhoz kötni. (Ez az oka annak, hogy az életrajzi krónikában sem kaphattak helyet olyan közvetett forrásokból ismert események, amelyek teljesen bizonyosnak tekinthetők ugyan, de azokat nem lehet jól meghatározott évszámokhoz kötni.) De mi a bizonyíték arra, hogy Madách Imrének máskor is utaznia kellett az Alföldön? Például az *Alföldi utazás* című vers, amely így kezdődik: "Forró nyár közepén..."; a három említett időpont egyike sem esik nyárra. Izgalmas kérdés az is: mi keresnivalója volt Madáchnak ott? Nos, például az ottani birtokok szolgálhattak okot az utazásra. Mindazonáltal még így is sok a talány. Így pl. csak sejtjük, de ma még teljes bizonyossággal nem tudjuk, hogy 1862 őszén nem Alsósztregováról indult útnak Nagyváradra (mint ahogy azt az életrajzi krónika nem is írja, inkább csak sejteti), hanem Pestről. Hiszen október 28-án Madách ott volt (a menyasszony tanújaként) a Deák téri templomban *Szemere Ödön* és *Csemiczky Sarolta* esküvőjén, majd két napra rá még mindig Pesten tartózkodott, hiszen október 30-án írta alá a szerződést *Emich Gusztáv*-val főművének második kiadására. Viszont Imre napra már hazaérkezett. A korabeli közlekedési lehetőségeket figyelembe véve, valószínűbb, hogy Pestről indult, ahonnan egyébként is egyszerűbb volt eljutni az alföldi városba, mint Sztregováról.

További talány, hogy ki lehetett az a "lányka", akivel Madách az *Alföldi utazás* szerint együtt utazott? Mivel a "nő" és "lányka" szavakat a szerző kö-

vetkezétesen alkalmazta, így férjezett hölgyek, pl. a felesége nem jöhetnek szóba. De életrajzát vizsgálva a többi lányka sem. Az egyetlen lány, akinek közvetlen: előítéletektől, konvencióktól és rejtett szándékoktól mentes viselkedése megengedett volna egy ilyen utat, Lujza volt, ő azonban (legalábbis a vőlegény hozzá írt versei szerint) már megismerkedésükkor halálos beteg volt, s így útítársként nemigen jöhetett szóba. Egyetlen kézenfekvő megoldásként tehát az adódik, amit Nagy Ervinné is ír, vagyis hogy (mai ismereteink szerint) második és egyben utolsó menyasszonya, *Fráter Erzsébet* lehetett az útítárs. Valóban: a menyasszony 1845. június 18-i levelében felajánlja a vőlegénynek, hogy utazzanak együtt június 24-én délután Csécséről Pestre. S bár Radó szerint nem valószínű, hogy a 23-án még Balassagyarmaton tartózkodó, s az ottani rendkívüli meggyűlésről tudósítást küldő Madách Pesten találkozott volna Fráter Erzsébettel, mégis azt kell mondanunk, hogy több érv szól a közös utazás mellett, mint ellene. Így pl. éppen a menyasszony ajánlja, hogy menjen előbb Balassagyarmatra a gyűlésre a vőlegény, ahol majd találkozhat öccsével (*Fráter Bélával*). Vagyis a dolgok logikája éppen fordított: Madách valószínűleg azért ment Gyarmatra, s konkrétan a meggyűlésre, hogy menyasszonyáról újabb híreket kapjon s a "kellemest a hasznossal" összekötve, ha már ott járt, hát küldött egy tudósítást is, mielőtt Fráter Bélával továbbutaztak Csécsére. Ez utóbbi útra alkalmasint csak másnap reggel került sor, hiszen a menyasszony levele határozottan délutáni indulást helyezett ki-látásba.

Mégis, inkább a Pestről történő visszautazást kell a vers legvalószínűbb keletkezési időpontjának tartanunk, hiszen már megkezdődött az aratás az utazás idején.

Alföldi táj Madách több rajzán is feltűnik. A 41. számú, lidérces hangulatú rajz, amelyen seprűn lovagló boszorkány lasszóval üldöz egy lovas alakot, nem kis fejtörést okoz a Madách életét kutatóknak. A költő ismert alföldi útjai változatosak voltak ugyan, az egyik kimondottan gyászos, a többi inkább örömteli, olyan útról azonban nem tudunk, amelyhez a lidérces emléket kapcsolni tudnánk. Több más rajzzal együtt ez is egyike azoknak, amelyeknek értelmezése még várat magára.

Nagy Ervinné remélhetőleg folytatja a megkezdett, s mint a jelen ismertetés is mutatja, egyáltalán nem könnyű, inkább sokfelé szerteágazó munkát. S talán munkája eredményeként egyszer még lesz alkalmunk kézbevenni Madách rajzainak és festményeinek egy gyűjteményes kiadását. Egy ilyen vállalkozás kétségkívül hozzájárulhatna ahhoz, hogy Madách életművét tágabb perspektívába helyezve lássuk; az oly sokáig csekély figyelemre méltatott versek, novellák, politikai cikkek után a képek közzétételének is remélhetőleg eljön az ideje.

Borsos Árpád

Hatalomváltás három felvonásban

PROLÓGUS

Gyakran teszik fel a kérdést és sokhelyütt: Mi változott? Történt-e hatalomváltás? Ha igen, hol, melyik szinten, milyen mértékben? Változott-e a hatalom természete? A kérdésekre ki-ki saját politikai, állampolgári érzékenysége, tájékozottsága által befolyásolva természetesen megtalálja a maga válaszát. Ezek a válaszok abban lényegesen eltérnek a két-három évvel ezelőtti köznapi politikai eszmefuttatások zömétől, hogy nem a folyosói pusmogás, a halk morgolódás "múfájába" tartoznak. Többségükben nyíltak, hangosak, néha harsányak is - s ez összességében nem biztos, hogy rossz. Tartalmukat illetően egy részük ugyanolyan kategorikus, a másság lehetőségét nem vagy csak elenyésző mértékben toleráló, mint azt volt módunkban megszokni - s ez kimondottan rossz.

Dőreség lenne kétségbe vonni, hogy szabadon választott parlamentünk van, de azt is, hogy a pártlistákon juthattak be olyanok is e testületbe, akiket soha, sehol nem választottak volna meg, akkor sem, ha egyetlen jelöltként csak rájuk lehetett volna voksolni. Miért kellene emi-

att a változás tényét totalisan tagadni, s a parlamenttől a bizalmat megvonni?

Ugyanúgy dőreség lenne azt bizonygatni, hogy a lehallgatások és levélfelbontások, mint eszközök különböznek a korábbiaktól, hogy a "káder kiválasztásban" kontraszelekción, illetve szűkebb-tágabb hatalmi körök érdekei nem érvényesülnek, hogy tények lázas takargatása, majd zavart magyarázgatása minőségileg más, mint korábban volt.

Sokan csak személyek cseréjéről, helycseréjéről beszélnek, s vallják, a hatalom működési mechanizmusa vajmi keveset változott. De milyen fogalommal jelölhető az a történet, aminek eredményeként a tisztességes szürke eminenciások hadának feláldozásával több fordulón keresztül ugyanazok tartották meg a hatalmat, akiknek a régi politika egyébként is átadni szánta a stafétabotot? Hogy ilyen nincs, jó lenne hinni. Csakhogy a valóság mást is mutathat.

Történetünk színhelyét és a szereplők kilétét lepje homály. Nem érdemlik meg a reklámot. A jelenség mellett azonban nem lehet szó nélkül elmenni. A modell elgondolkodtató. Okulni pedig mindenből lehet.

ELSŐ FELVONÁS

1988 nyarát írjuk. A politikai hatalom gyakorlói között egyre többek számára valik világossá a totális - politikai, gazdasági, erkölcsi - válság. A központi kérdés: Keményebb vonalvezetéssel, látszattoldozgatásokkal vagy biztonságot nyújtó reformocskákkal őrizhető-e meg a hatalom? Igazi reformok, netán a hatalomváltás gondolata nem szalonképes még. Felülről irányítottan, de alulról szerveződően készül az MSZMP vezetése a "fordulatot" legitimálni kívánó pártértekezletre. Így van ez a modellül szolgáló megyében is. A megyei tanács pártértekezletet is a reformok szelleme hatja át. A jelszó: politikai felfrissülés, megfelelő káderrotáció, kevesebb állami vezetőt a testületbe, a formalitások csökkentése, áttérés az operatívabb, egytestületes irányító munkára, megszüntetni a napi, közvetlen beavatkozást a szakmai munkába.

A megválasztott pátbizottság túlnyomó többsége azonban vezető vagy vezetőhelyettes. Párttestületről lévén szó, érthető, hogy abban az MSZMP Politikai Főiskoláján végzetek, a mozgásban felnőtt (az államigazgatásba átnőtt) káderek többségben vannak. Jól egészítik ki e kört pozícióban lévő vagy oda szánt szakmai tekintélyek. A módszer ismert, a párt belső ügye - mondhatnánk. Az már viszont nem - ám ezt feszegetni nem életbiztosítás -, hogy e testületben ott van az a "kemény mag", amely többé-kevésbé egybeesik a távozni kívánó megyei tanácselnök által elképzelt újfajta irányítási modellel kidolgozó team-mel.

Mindez természetesen önmagában nem jóvátehető. Az már igen, hogy megkerülhetetlen társadalmi szükségszerűségek jelszavá üresednek, hogy az organikus fej-

lodes feltételrendszerét figyelmen kívül hagyva, aberrált változatban képesek csak gondolkodni. Meg akarnak felelni egy megrendelésnek.

MÁSODIK FELVONÁS

Az 1989-es év eleje. A megújult politikai vezetés egyre hangosabban sürgeti a megyei irányítás immár egy esztendője beharangozott szervezeti reformjának bevezetését. Az előkészítő bizottság lázasan dolgozik. Tapasztalateserekre utazik olyan közigazgatási egységekbe is, melyeknek adottságai jofórman semmiben sem hasonlítanak az övékéhez. Lászólólag demokratikusan véleményeserét, vitákat szervez, érvel, perlekedik, ígéretet, hivatkozást keres, csak a tervezet változtatásra szoruló elemeit hagyja változatlanul.

A megyei tanács vegrehajto bizottsága, majd a tanácsülés is jóváhagyja az új irányítási koncepciót. A tanács elnöke - utolsó nagy műve megvalósulásának biztosítékait látván - nyugdíjazást kéri. Az osztályvezetőktől kiesikarnak egy főmunkatársi atminositesüket szentesítő nyilatkozatot, hogy a "szervezeti változásokkal együttjáró személyi kérdéseket zökkenőmentesebben lehessen kezelni". Van, aki azonnal, készségesen aláírja, van, aki vonakodik, ketten-hárman a végsőkig ellenkezni mereszelnék, de végül ők is beadják a derekukat.

Az új vezetői állásokra pályázatokat írnak ki. Megy a korteskedés, az ígéretes, leendő állashelyek kötyavetyelése, benyújtott pályázatok visszavonása, hírek kiszivárogtatása, ki miért kerül lapatra. Nem kis bonyolalmak árán a változatlan megyei tanács testület megválasztja az új főosztályvezetőket, a tanács új elnökét. Az apparátus vergődik, fontos kérdések leke-

rülnek a napirendről. Általános bizonytalanság, létbizonytalanság, mert a személyi kérdésekben a döntéseket rejtelmes, misztikus homály fedi. Rémmesével felérő történet kering arról, milyen ígéretek fejében lépett vissza egy aspiráns, hogy a volt elnök személyi titkáranak útja a titkársági főosztályvezetői székhez simább legyen. (E gesztusát később honorálták is az illetékesek. Olyan osztály vezetésére kapott megbízást, amely területen számottevő szakmai gyakorlata nem volt.)

Mire feláll az új vezetés, kiderül, a tanácsi reformpártbizottság hivatali dolgozói mind átvészelték a váltást. A pb-titkár tanácselnök, a korteshadjarat idején átmeneti helyettesítést ellátó elvtársa elnöki szaktanácsadó lett. Ketten főosztályvezetői megbízást kaptak, heten vagy megőrizték vezetői beosztásukat vagy előléptetve helyet kaptak az új vezetésben. Főosztályvezető lett végül a bucsuzó tanácselnök személyi titkára, az egyik elnökhelyettes is, miközben megtartotta az önmagá által irányított szakterületet felügyelő tisztségviselői funkcióit is.

Az új hivatali vezetés örömmel és rendkívüli gyorsasággal hajtotta végre a politikai szervezetek, párt(ok) munkahelyi tevékenységét tiltó rendeletet. Kissé póriasabban mondva: A volt pb elegánsan kirúgta az őket védő és hatalomba juttató partot.

HARMADIK FELVONÁS

1989 ősze, tele. A megyei hivatal újjászerveződése rendkívül vontatottan halad, bár a megújult hatalom - a kétségtelen ballasztok mellett - sikerrel szabadul meg a számára potenciális vagy valós veszélyt jelentő káderektől is. A szak-

értelem, a tapasztalat, a hozzáértés vajmi keveset számít.

Az 1990-ben felgyorsuló események a teljes átmenetiség érzését konzerválják. Az apparátus mentális állapotáért sokan az országos hatalmi karrierre kacsintgató tanácselnököt kárhozzatják. Mondani aligha merik neki. (Felróni is csak egyik vetélytársá előlépett munkatársa fogja a későbbiekben, az önkormányzati választás utolsó fordulójának korteszbeszédében.) A "fortélyos félelem" keményen "igazgat".

Feszülten figyelik az önkormányzati választásokat, a megyei önkormányzati testület létrejöttét. Az elnöki pozícióra pályázók közül a hivatalba lépéshez szükséges voksokat az alig egy éve választott megyei tanácselnök kapta meg. Van, aki örül, van, aki káromkodik. Megfelelő előtanulmányok bitokában most már viszonylag rövid idő alatt feláll az új vezetés, hasonló misztikus döntések eredményeként, mint a korábbi fordulóban. A volt elnöki referens osztályvezető lesz, a volt elnökhelyettes-főosztályvezető mellette kap helyettesi beosztást, (sic. szép karrier). Egyik korábbi pb-titkár visszatér az elnöki hivatal élére, szárnysegédje az a volt osztályvezető, aki az előző felvonásban visszavont pályázata honoráriumaként jutott e beosztáshoz. Az elnök baráti köréhez tartozó házaspár egy-egy osztályvezetői székhez jut. Megingathatatlan a kiszolgáló gazdasági egység politikai főiskolát is végzett vezetőjének pozíciója - a harmadik fordulóban is állva marad. Két főosztályvezető és egy osztályvezető a megyei tárcahivataloknál, illetve a köztársasági megbízotti hivatalban kap vezetői megbízást. Csak a rosszhiszemű rémhírtérjesztők mondogatják, hogy a szakapparátus várhatóan tovább dúsul volt KISZ-

és PB-titkárokkal, miközben utcára kerülnek gazdag szakmai tapasztalatokkal rendelkező újabb szürke eminenciások.

A leghatékonyabb kádermunka idején sem volt e hivatali apparátusban az MSZMP politikai főiskolát végzettek aránya ilyen jó, mint most.

EPILÓGUS

Egyes rémhírtérjesztők szerint a hivatal ilyen gyors átváltozását az illetékes kormányzati szerv elhamarkodottnak minősítette. Mindenesetre a "vezetők" egyelőre nem használják titulussukat. Száznál több ember kezében az alábbi, jogilag semmit nem érő, tartalmában kacagtatóan ellentmondásos levél:

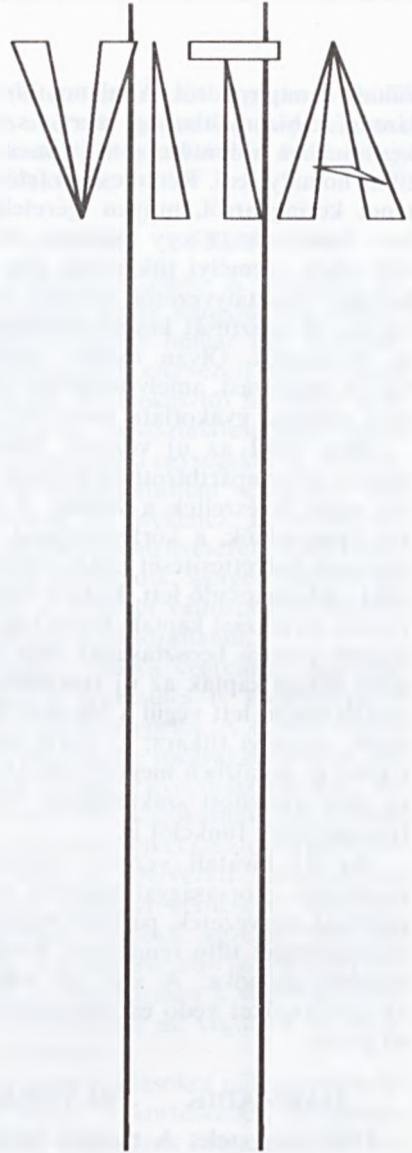
"Sajnálattal tájékoztatom, hogy a Megyei Önkormányzat átszervezésre kerülő hivatalában - a feladatok és a létszám nagymértékű csökkentése, illetve átalakulása miatt - az Ön foglalkoztatását nem tudom biztosítani.

Munkaviszonyának megszüntetésére a közeljövőben annak megfelelően fog sor kerülni, ahogy a Hivatal törvényileg kötelezően ellátandó feladatainak változása az Ön munkakörét érinti.

Megköszönve és elismerve eddig végzett munkáját, a magam részéről azt a segítséget tudom felajánlani, hogy amennyiben Ön a Megyei Tanács korábbi feladatainak egy részét átvállaló új állami hivatalban vagy a Megyei Önkormányzat valamely intézményében kíván a későbbiekben elhelyezkedni, ehhez a tőlem telhető segítséget megadom.

Kérem, hogy esetleges ebbéli szándékáról tájékoztatni szíveskedjen."

Az érintettek egy része zúgolódott, más-részük összetörten meredt maga elé, a csodában bízva, vagy abban, hogy az egész egy rossz álom. A hatalomváltásban, az igazságban, a Jóistenben egyre kevesebben hisznek.

Szerzőink egyéb cikkeinek torlódása miatt VITA sorozatunk rendszerváltásról szóló anyagainak közlését következő lapszámunkban folytatjuk. Természetesen újabb írásokat is várunk arról, hogy "mi történt?" illetve "mi történik itt?" (lásd folyóiratunk előző számát).

MERLEGEN

Földi Péter és Csemniczky Zoltán kiállítása elé

...képzelnének el egy kúpot...

...képzelnének el küplakú formákat...

...képzelnének el egy kockát...

...képzelnének el kocka alakú formákat...

...képzelnének el vulkanikus eredetű hegyeket...

...képzelnének el egy falut e vulkanikus eredetű hegyek ölén...

...képzelnének el egy négszögletű szobát... egy műtermet...

...képzelnének el egy vesszőből font falú kalibát meredek hegyoldalon, háziállatok-kalkörülvéve...

*...képzelnének el gömbölyű és szögletes tárgyakat, kerek és mértani vonalú díszítő-
elemekkel, egy évszázados (talán évezredes) civilizáció jeleivel...*

Íme a díszlet, mely ezúttal nem Görögországban vagy Itáliában áll, bár még Európában, mi több, Európának egy szőlőtermő országában, Magyarországon. Földi Péter házáról és magasba kúszó kertjéről beszélek.

A mítosz a természetben terem. Nincsen ebben semmi meglepő. Platon a mítoszt a költészet egyik válfajának tartotta. A mítosz egy művészi elemből (ez a mitológia nyelvi oldala) és egy már adott mitikus elemből vagy mitológémából (a mitológia hordozóanyagából) tevődik össze. (Ilyen mitológémák például a hősök, vagy a róluk szóló történetek.) Kerényi Károly értelmezésében a mítosz az alkotás egyik specifikus nyelve, mely az ideák világáról fest "ideális" képet, miközben a valóságról is tudósít. Teogónia, kozmogónia egyfelől, másfelől: elbeszélés, hőstörténet, mese. "A mitológia is éppúgy lehet korszerű és nem korszerű, mint a zene." - jegyzi meg Kerényi. A mítosz és a mese a feldolgozás finomságában, összetettségében különböznek egymástól; a mese gyakran nem más, mint "anilis fabula", vénasszonyok fecsegése, esetleg naív tündérmese.

Földi néhány kritikusa

festészetét anekdotikus, figuratív festészetként könyveli el. Művészetéről szólván realizmust, neo-primitivizmust emlegetnek, annak forrásait a népművészetben, a naív festészetben, a gyerekrajzokban keresik. Nem vonom kétségbe ezeknek az elemzéseknek a részigazságát, mégis úgy vélem, hogy Földi festészetét a mítosz felől legcélravezetőbb megközelíteni.

Földi tudatos, művelt művész, aki látja, hogy a teremtett világ romlott - megromlott - nézzük csak emberre vadászó óriásnyulait, vízbe alábukó vadkacskáit, figyeljük alakjainak rettentő tekintetét - Földi, mint minden jó művész, elveszett ártatlanságunkat, a letűnt aranykort keresi. S ez a keresés nem afféle kellemes kirándulás, hanem hosszú, fárasztó bolyongás; Földi Péter, de Csemniczky Zoltán is, jól tudják, nemcsak külső akadályokat kell legyőzniük (mint például a rossz politikai berendezkedés vagy nehéz anyagi viszonyok, életkörülmények), hanem belső démonaikkal is meg kell harcolniuk. Ha figyelmesen megnézzük Csemniczky huzalkonstruccióit, tekergető, megtört drótdarabjait, melyek fittyet hánynak a nehézségi erőnek, s melyek már címükkel is jelzik fenyegető vi-

lágukat (Harcos, Kegyosztó, Auto-Freud-mobil, stb.), ha szemügyre vesszük Földi képein az űrben száguldó égitesteket, megértjük, hogy a harc rettenetes, itt minden eszköz felhasználható. A mitológia és a művészet közös tér-idejében Földi Péter vadkacskáit éppúgy nap-tojást tojnak, mint az ausztráliai népi mítosz emuja és daruja.

Azok a dichotómiák, amelyek az utóbbi évtizedek művészetét, illetve művészetelméletét uralták, mára sokat veszítettek kizárólagosságukból. Figuratív vagy absztrakt, realista vagy szürrealista, "hard" vagy "soft": a műnek mindenekelőtt jónak, eredetinek kell lennie; minden eszköz felhasználható annak érdekében, hogy a művész korszerű művet hozzon létre. A modernizmus programja aktuálisabb, mint valaha is volt. A kitérők, a zsákutcák neve változhat (szocialista realizmus, posztmodern, stb.), a művészet királyi útja a modernizmus marad.

Napjainkban a művészi kísérletezés egyik fontos területe a jelentésség forrásvidéke. (Ezt a "fogalmat", ha szabad így nevezniük, Jacques Derrida, korunk egyik legjelentősebb filozófusa dolgozta ki.) Egy halmozvalamelyik alkotóelemének megcsontosodott jelen-

tése félrevezető lehet. Ha viszont absztrahálni, elvonatkoztatni tudunk, ha észrevesszük például, hogy a Földi festményein oly fontos szerepet játszó csiga, csigaház tulajdonképpen spirális, vagyis labirintus, az alkotás folyamatának lényegét értjük meg. Hann Ferenc, Földi munkásságának legjobb ismerője világosan látja ezt a problémát, amikor rámutat: "...művészetének bonyolultságát a harmadik, a negyedik olvasat adja, s ez egyben a dekódolhatóság problematikáját is felveti. (A jel és a konkrét forma, a naturális látvány és az absztrakció viszonyáról van itt szó. Hiszen pl. egy kör-forma, ami a >teljes egész<, a Nap, a Föld szimbóluma, a történeten belül egy kenderáztató tavacska.)"

Ha röviden is, de beszélnünk kell még Földi művészetének két, eddig eléggé elhanyagolt aspektusáról. Ez a művészet kivételesen kapcsolatot tart fenn a pszichoanalízissel és a matematikával, illetve számmissztikával (mely szerint például a négyes szám, szemben a hármasal, gyakran baljós tartalmú). Földi legjobb munkái azt sugallják: valami alapvető fenyegetettség, univerzális veszélyállapot ellen

kell állandóan küzdenünk. A teremtésben - a természetben - elfoglalt helyünk vált kérdésessé, emberi méltóságunk van végveszélyben.

A Földi-vásznakat benépesítő állat-archetípusok (pl. az a tizenkét tehén, amely valószínűleg az állatöv tizenkét jegyét szimbolizálja), melyek ismert geometriai formákat alkotnak (általában kör-konstruációellensúlyozza a kép négyzet, illetve téglalap alakját), ugyanakkor a híres középkori és modern állatkönyvekre, bestiáriumokra emlékeztetnek, például az egyik legújabbra, Borges *Képzelt lények könyvére*. Segítségünkre siető, szorongásainkat, halálfélelmünket oldó vad- és házi állatok: milyen emberi gondolat!

Csemniczky Zoltán műveit nem ismerem jól; antropomorf konstruációit, bálványait én is most látom először. Elnézést kérek tehát, hogy ez alkalommal nem tudok róluk érdemükhöz méltón szólni. Ami az első látásra evidensnek tűnik: a két művész szellemi rokonsága. Amint Földi Péter műveit néhány szóval jellemeztem, úgy érzem, hogy az, részben Csemniczky Zoltán konstruációira is érvényes. Művészi elkötelezettségük is hasonló jellegű, mindketten

minden módszerrel próbálják kiaknázni az általuk használt anyag jelentésséggel telített tulajdonságait. (Például a dróthuzal tágas tereket átívelő merevségét, vagy a festék harmadik dimenzióját: vastagságát.), Emberi magatartásukban is sok hasonlóság van: jól érzékelhető peszsimizmusuk ellenére mindketten tanítani, nevelni próbálják a náluk fiatalabbakat. Talán (tudat alatt) tudják, hogy "megváltó" csak közülünk, belőlünk támadhat.

Legalább négyen-ötven vagyunk itt ma este, akik Európának, Magyarországnak abból a sarkából indultunk útnak, ahol a két kiállító művész él. Úgy érzem, e kis csoport nevében, de talán mindnyájunk nevében is mondhatom nekik: művészi mondanivalótokat megértettük, további jó munkát kívánunk!

Nagy Pálnak, a Magyar Műhely szerkesztőjének – eredetileg franciául elhangzott – megnyitó szavai.

(Párizsi Magyar Intézet, 1990. november 29.)

Csemniczkáról meg a drótról (kiállítás megnyitó helyett)

"A művészet sem nem ez, és sem nem az, hanem amit én csinállok." Wahorn András híres (hírhedt) mondata - hol vannak már azok az idők, amikor művészek mondataira figyelt az ország -, "előszó" gyanánt szolgál mondandóhoz.

A művész (és művészet) magárahagyottságának önbizalomkeltő pókhendisége a közelmúltban sokakat bősztített, bár semmivel sem kizárólagosabb, mint Csontváry kijelentése: "Zseni lehet az, aki soron van..." A dolog - a művész (művészet) feladata - reménytelenségében, pulzáló védtelességében - koponyacsonttól megfosztott agyvelő - bástyákat épít magának a magamutogató szemérmelenségből. (Védekezése támadás a közöny ellen.)

Wahorn mondatát azonban most más összefüggésben citáltam ide. Mi az amit egy művészről (Csemniczky Zoltán) és műveiről (drótszobrok) mondani lehet? A művészet koordinátarendszerében - ami jelen esetben legalább három di-

menziós (szobrászról lévén szó) -, meghatározni azokat a pontokat, amelyekhez mérten a különbözősége láthatóvá, tudhatóvá válik, vagyis meg kell mutatni, hogy "sem nem ez, és sem nem az". Persze már most az elején érdemes lenne a dolgot rövidre zárni, és azt mondani, hogy igen, ezek CSEMNICZKY SZOBROK, és ezzel kész. (A vége valószínű úgy is ez lesz.) Amikor mégis támpontkeresésről szólok, nem elsősorban művésznevekkel fémjelzett csillagképállásokat akarok újraszidózni (fényesebbre törölni). Sokkal inkább a művek által keltett érzetek, sejtések indukálta erők mozgását, egymáshozható működési mechanizmusát keresem.

Talán a törekenység, a mulékonyság az első benyomás a szobrok kapcsán. Olyan kiszolgáltatottságot sugallnak, amely még a legbékésebb lélekben is pusztító ösztönöket ébreszt: szeretné a drótvázat összehúzni - mint a vasúti sínekre tett kétfillérest az

elrobogó tehervonat, láttatva az erő és a tömeg nagyszerű diadalát, a kisszerű kiszolgáltatottság fölött. (Szimpla, de jól működő magyarázat lehetne ez ember és társadalom viszonyára, a közelmúlt történelmére...) A néző, ha az első (a legelső, a meg nem ismételhető) találkozáson túl van, akkor rájön, hogy ez a "kiszolgáltatottság" egy nagyon is jól strukturált szerkezeti rendszer, amely erővonalai a fémszerkezet hálórendszerével stabil és időálló konstrukció. (Lásd Eiffel torony) Tehát hogy nem lapítjuk szét a tenyerünkkel, azt részben a "beépített" morális fék (intellektuálistmütrágyfáltés-értés) gátolja, és az a belső erő, amely a törekenység látszatát keltő szerkezetből sugárzik.

Az önmagát hordozó szerkezet, hol ornamentális /mint hegesztett falusi vas- kapuk "modern" mintái), hol szerves rendszereket idézően átlényegülő, akár végletekig lényegített kultikus istenképzetek köbe csiszolt másai. A szervesen

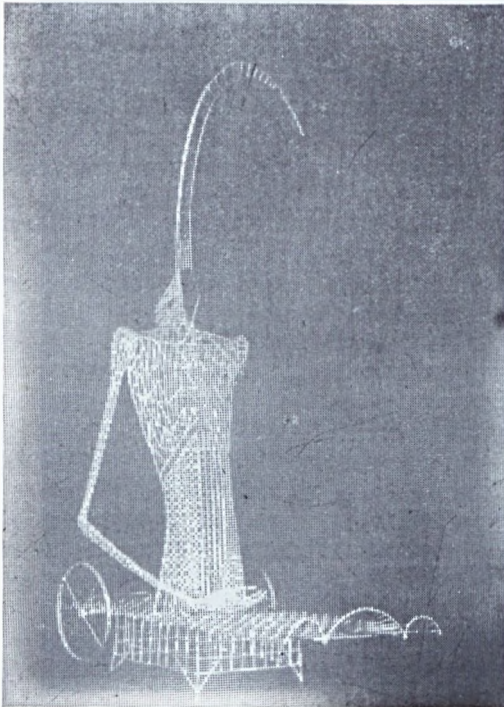
formálódó három dimenziós szerkezet vizuális logikája önmagát fejleszti formai, gondolati egésszé. A triviális ornamentika tákoltsága hitelesíti az önfejlesztő szerves építkezés művességét. (Mindez nem okoz formai dualizmust, sokkal inkább gondolati teljességet.) A drót hírvivővé válik. (Nem az elektronikában betöltött szerepére gondolok, bár forrasztott gömbjeinek kuszasága felidézti régi hátlapjától megfosztott néprádiók ellenállásdömpingjét.) Calder

a drótot játékosan használta, Gabó a szerkezetért magaért, Csemniczkynél csomópont - erővonal rendszerre válik átvéve a gráfrendszer logikáját (lásd. köznigsbergi hidak). A szerkezet vázát megjelölve az erőterek indukálta gondolat feszíti a szoborra a forma átlátszó huzatát. Átláthatósága kettősség, amely egyszerre mutatja a külső és belső formát, és egymásra hatásukat. Más szempontból, ami kívülről pozitív, az belülről negatív forma, és

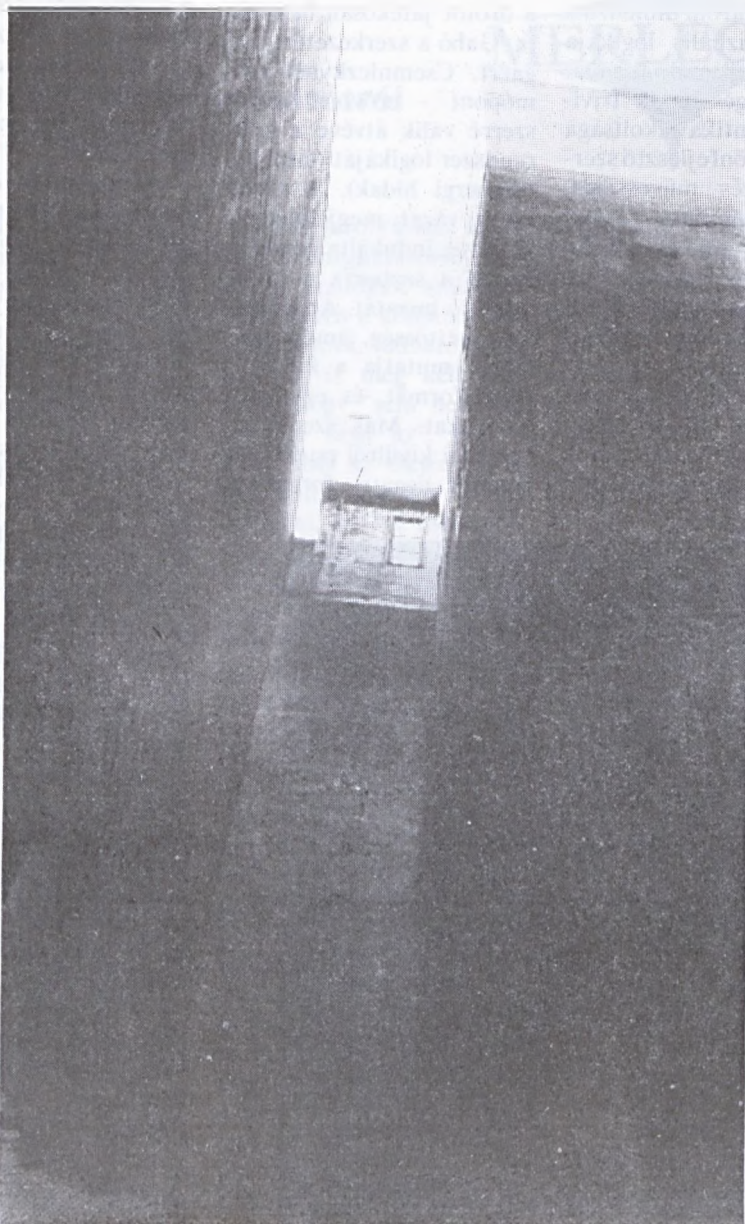
a szobor körüljárásával folyamatosan élvezhetjük a formát és elentettjét. (A hatás filozófiai tartalmán túl, zenei hangzásokat is idéz.)

A magunkra öltött ornamentika nem takarja el pöffeszkedő übü-szerűségünket a guruló ketrecen (Pótkocsirakomány) Kháron legalább annyira komikus, szörös "üvegmosó" fejével, amennyire félelmetes a láncháló vizet imitáló vonszolódása. Csontváz-szerű figurái kultikus utalásaival, idegpályákat idéző feszülő vibrálásával egyszerre fenkölt, időntüli, és esendően széteső, hordozza fizikai elesettségünket, és a lelkünkbe örökített küldetés lehetséges megvalósításának reményét. Humora, frivolitása, olykor obszcén jelzései, játékoságra való hajlama nem a heroizmust, hanem a természetünkből fakadó élniakarasterősítibennünk. (A "Szerellem" éteri burka az átélt teljesség után kalitkává szűkül...)

A szobrok inspirálta gondolatok, hangulatok tovább improvizálhatók, a közelítések - bármennyire hisszük is az ellenkezőjét - nem igazán lényegiek. A szobrok, szobrok. Csemniczki csinálta őket!

Földi Péter

A. Gergely András - Lichtenstein József

Helyi igazgatás és helyi hatalom Nagyvisnyón

II.

Az igazgatástörténet enklávénak nevezi ezt a jelenséget: akár a helyi érdekeket, akár az ellátottságot, a közlekedést vagy az autonómia igényét tekintjük. Visnyó kétfelől határolt, és mindkét igazgatási körzet által lefedetlenül hagyott terület. Egyik oldalon sem tekintik fontosnak, hogy a helyi lehetőségeket központi segítséggel támogassák, egyik szomszéd sem tartja lényegesnek, hogy ne maradjon le ez a község az ő térképéről. Sem beruházási javakban, sem szolgáltatási-ellátási segítségben, sem a helyi erőforrások önálló felhasználásának támogatásában nem érdekelt a felsőfokú vagy a középfokú igazgatási hatalom.

POLGÁROSODÁS VAGY KORLÁTOS SZUVERENITÁS

Közel másfélszáz esztendeje nyilvánvaló az igazgatási szakemberek előtt: nincs ősi "ellensége" a közigazgatás keményen centralizált hierarchiájának, mint a községi szint, s nincs keveselhetőbb autonómia vagy hivatásszerűen végezhető közszolgálat, mint amely ezen az igazgatási szinten található.

A társadalmi életnek egyik legősibb és leghatalmasabb rugója a község. A szoros és szerves szomszédsági viszonyon alapuló természetes összefüggés, illetve az életközösségen alapuló érdekazonosság minden települést eredendően abba az érdekképviseleti rendszerbe tagol, amely akár lehetetlenné teszi, akár segíti az önkormányzati önállóságot, ettől függetlenül

is meghatározza a közfeladatok kielégítésének helyi körülményeit. A nagyvisnyói közigazgatás egyidős a pártpolitika kialakulásával. Az 1945 első hónapjaiban szerveződő helyi Nemzeti Bizottság már az év első felében lehetővé tette a pártok kialakulását. Az MKP, az SZDP, a Kisgazda Párt, a Nemzeti Paraszt Párt és a Polgári Demokrata Párt a helyi szavazásokon a kisgazdák (55 %-os) sikerével mérkőzött meg. A bíróváltozás azonban már az MKP irányítása alá kerülését jelentette. Ekkor még sehová sem jártak el a község lakói dolgozni, egészen 1948-ig a lakosság legnagyobb része az Általános Fakitermelő Vállalat erdei munkásaként vagy mezőgazdasági napszámosként dolgo-

zott. Saját erővel kezdték meg a községi műút építését is (LIKAI J. 1971.) A helyi érdekek és remények hangja azonban el sem juthatott a vármegyei közigazgatás uraihoz. A megye, mint külön valóság, nem volt sohasem a községek egymásra utaltságának kifejezője, sem pedig a fejlesztési-támogatási lehetőségek igazságos elosztója. A városokkal és főleg az iparfejlesztéssel szemben a községi érdekek teljes és tudatos mellőzése volt tapasztalható.

Alkotmányunk forma szerint a helyi államhatalmi és igazgatási feladatok ellátása érdekében az önálló közigazgatási egységek megalkotását tekintette célnak, Nagyvisnyón is önálló igazgatás indult 1950-től. Különösen kiváltságos státus volt ez azon a vidéken, ahol a községek többsége más igazgatási egységhez tartozott. Az önállóság azonban csak cselekezőképes polgárok és ügyintéző közhatalom esetén működik. A községi igazgatás azonban mind ezidáig, napjainkig sem más, mint a központi politikai akarat végnyúlványa, végrehajtó eszköze, gépszíja, amely nem felkészült és vállalkozó szellemű előjáróságot jelent, hanem a végrehajtó típusú tisztviselőgárdát. A végrehajtó szervezet esetében a közszükségeitek ellátása a szakszerűségeen múlik: ám nincs semmi rosszabb hatással az életviszonyok alakítására, mint a hozzáértést nélkülöző, politikai bizalommal fölékesített tisztviselő, akit sem laikus erő, sem alkotmányos jogszerűségek nem ellenőrizhetnek. A helyi társadalom szervezeti keretei, működési feltételei ily módon kényszerűen alárendelődnek a közszolgálat helyett pártszolgálatot előnyben részesítőhivatalnoknak.

Az 1950-től önállóan működő Nagyvisnyói tanács egyenesen a pártházban kezd-

te szolgálatát, a tanácselnök a hatvanas évek elejéig mindig kommunista ember volt, az 1962 óta új épületben (a régi kántortanító felújított lakásában) működő tanács hivatal elnöke is falusi párttitkár volt. A szájhagyomány szerint mindig helyi emberek vezették a tanácsot, de 1950-től egy kommunista kőműves, majd egy kommunista cipészsegéd, később egy mészégető, egy gyári munkás, majd 1956-ban egy hivatásos járási párttitkár volt államigazgatási vezető funkcióban. A helyi emlékezet külön kiemeli az egyik tanácsvezetőt, akinek érettségije is volt! Mellettük a felszabadulás utántól vezéri funkciót vállaltak a falu párttitkárai, jobbra idegenből jött "ejtőernyősök". Rajtuk kívül ha szava volt valakinek, az többnyire az iskolaigazgató volt, szintén mind idegenből jöttek, nem helyibéliek. Az 1945-ben 31 főből álló tanács testület létszáma az idők folyamán 13 főre csökkent, és 1962 óta lényegében a tanácselnök és a tanács titkár döntik el a falu dolgait.

Az 1949-ben szervezett első técesz elnöke is oszlopos tagja volt a helyi hatalomnak, többnyire a szegényebbek léptek be, a gazdagabbak önállóak maradtak. A "kulákcsonkítás" azonban megbontotta a falu még meglévő gazdasági összetartó erejét is: a legnagyobb gazdasága egy harminc holdas gazdának volt, de 15 holdon felül már a kulák minősítés járta. Az első técesz tönkremenése után 1960-61-ben új erővel és új kényszereszközzel szervezték a második técesz, a lakosság 60-65 %-a belépett, a többiek inkább leadták földjüket az Állami Gazdaságnak, mert a helyi vezetés a bányából is elküldte azt, aki nem szabadult meg a földjétől. Így volt ez 1978-ig, akkor in-

dult újult erővel a háztájizás, a tsz-t azonban öszevonták a környékbeli téesszekkel és BÉlapátfalvára költözött a vezérkara is.

A nagyvisnyói helyi hatalom tehát a tanácselnökből, a párttitkárból és a tsz-elnökből áll évtizedek óta. Velük szemben csupán némi kontrollt jelent az általános iskola tanári kara (az igazgató többnyire tanácsstag, olykor falusi párttitkár is egy személyben), valamint a református lelkész. A község relatív önállósága azonban életképtelenséget jelent a gyakorlatban. A tanácsai gazdálkodás feltételei, a megyei (vagy korábban a járási) támogatások körülményei olyan módon megkötik a helyi vezetés kezét, hogy a tanácsulési jegyzőkönyvek elemzéséből is világosan látszik, mennyire "semmiről" döntenek. A tanács végrehajtó bizottsági beszámolói szinte előre lezajlott szavazást tartalmaznak, a tanácsstagok mindent jóváhagynak, amit az elnök vagy a titkár előterjeszt.

A községi igazgatási szint célszerű működése esetében az emberek szoros szomszédsági viszonyáról, természetes kapcsolatrendszeréről és a községi népesség bizonyos szintű érdekazonosságáról szölkünk. Nagyvisnyót vizsgálva azonban inkább ezek hiányáról kell bővebben szölkni. A községi tanácsvezetés ellen jöszerivel sohasem merült föl kifogás - már ami a megye és a járás értékelő magatartását illeti. Az igazgatási hierarchiában ugyan 1966 óta szabályozott a visszahívás rendszere, de a bizalmatlanság jogossága csakis a felsőbb szervek szemléletétől, elbírálásuk szigorától függ, nem pedig a helyi lakópolgárság véleményétől. Egy szervezet célszerű működését a szakértelem, a hatékonyság és a célok érdekhátere szabja meg. Minthogy a tanácselnök szakértelme kérdéses, egyedül a (szakvégzett) tanács-

titkár szakszerúsége lehet alapja annak, hogy a tanácsai szervezet a konfliktusvállalásban ne maradjon alul a másfajta racionalitásokban gyakorlott (például pártutasításra működő vagy bürokratikus önfenntartásra beállított) szervezetrendszer fölérendelt tagjaitól. A függési viszony megváltoztatása azonban a községi szintű irányításban is csak akkor lehetséges, ha a döntéshozás módja, illetve az érdekképviselet mechanizmusa segíti, nem pedig gátolja ezt.

A nagyvisnyói tanácsvezetést tehát 1962-ig a gyors fluktuáció jellemezte, azóta pedig a mozdulatlan állandóság. Nyilvánvaló, hogy mindkettő lényegét tekintve független a lakossági-választói viselkedéstől, a helyi társadalom közvéleményétől. A tanácsai szervezet a közvetlen feladatok megoldásában (társadalmi munka szervezésében, jöszálgóltáslebonylításában és hasonlókban) a közvetlen lakossági kapcsolatokat veszi igénybe. Ezen túl feladata csupán annyi, hogy adminisztrálja az ügyeket, beszámolót készít, feladatokat ad ki és pénzügyi kereteket adjusztál. Az ám, de a községi infrastruktúra lehetlenné válik, a fejlesztési esélyek megszűnnek, ha nincs gazdálkodó egység a faluban, s ha ezzel csökken az esélye annak, hogy a hivatalos tanácsai-érdekképviseleti illetve a pártvonalon tartható megyei kapcsolatokat még egy szálon biztosítja valamely helyi intézmény.

A helyi hatalom működésének természetrajzához tartozik, hogy az intézményes vezetést körölv teszi az érdekközvetítők szűkebb vagy tágabb holdudvara, amely nyomásgyakorló vagy akaratervényesítő eszközt jelent a döntéshozó apparátus működésében. Nagyvisnyón csupán időszakosan, néhány akut kérdésben működik

ilyen döntésbefolyásoló csoport, pontosabban néhány személy. Már nem a rangtartó emberek, nem a nagygazdák, nem is a pap vagy a tanító lép ebbe a szerepkörbe, hanem elsősorban az a dinamikus, mozgásképes "réteg", amely alkalmi érdekeit kijárni nemcsak a helyi vezetésnél törekszik, hanem "külső kapcsolatokat" is fölhasznál. Rendkívül izgalmas képlet lenne a megyén belüli érdekcsoportok fölvezetése, s főleg annak a notabilitás-hálónak megrajzolása, amely a megyén vagy az országos döntés-szinteken belül képviselni tudja egy-egy település fejlődési céljait. A szomszédos Szilvásvárad esetében nemcsak a helyi elnevezés szerint "Villa Negra"-ként csúfolt minisztériumi vadászház, hanem a lipicai ménes és a fogathajtó sport nemzetközi tábora szolgál reprezentatív érdekközvetítőként, de az ügyes tanácsítók és a loágazatvezető agrárszakember is, akik szemrebbenés nélkül intéztek el bekötőutat, állomást, fejlesztési hozzájárulásokat a község érdekében. Ilyen lehetősége Nagyvisnyónak nincsen - ha lenne pompásan virulhatna a helyi palóc identitástudat, tájházzá lenne a két öreg műemléki értékű épület, változásra fordulna a gazdaságon és a társadalmi kapcsolatrendszeren belüli változatlanság számos eleme. A változatképesség, a gazdasági és társadalmi innováció ezekben történeti előnyé válhatna, visszahatna még a gazdálkodási stratégiák és mentalitások szférájára is, növelhetné a helyi autonómia-érzékenységet, serkenthetné a cselekvőképességet.

Kérdés persze, hogy a palóc-tudatot már csak részben őrző nagyvisnyói népességnek szüksége van-e erre egyáltalán? Kérdés az is, hogy a mentalitások szavakban többnyire meg sem fogalmazha-

tók, a lelki önkivetítésben meg sem jelenő diszpozíciói hatnak-e még, elég erősek-e még ahhoz, hogy a helyi társadalom az intézményesült (és interperszonális viszonyokban ható) politikai uralom viselőivel szemben bármit is érvényesíteni akarhatna? A politikai kultúrában és az identitástudatban meglévő értékszemléletnek ugyanis nem feltétele a nyilvánosság, s különösen nem abban az időszakban, amikor a politikai uralom centralizált formái lényegében minden más magatartást lehetetlenné, "érvénytelené" tettek, mint amit engedélyeztek. A jövő függetlensége a helyi életképességtől eléggé fenyegető, a kiszolgáltatottság érzetét adó. Vajon hozzászoktak-e a viszonyiak ehhez? Vajon hallgatag kompromisszum működik-e a helyi társadalom mélyén? Az összetartás, a jó közérzet megkívánná, hogy a hatalom értéke és mértéke nyilvánvaló legyen az alávetettek szempontjából - de vajon a "jövőhagyólag" megkötött társadalmi szerződés, amely tudomásul veszi az uralom adott formáit, helyesli-e azokat? Megvannak-e az intézményes feltételek ahhoz, hogy más helyi hatalmat és más uralmi modellt kívánjon a visnyói helyi társadalom?

Nyilvánvalóan nincsen meg. A nagyvisnyóiak szinte egyértelműen a "függőlegesen" fölénk rendelt, hierarchikusan szerveződött politikai intézményrendszert fogadják el a tanácselnök személyében, s nem lévén alternatívájuk, kompromisszumot is vele kell kössenek, toleranciát is érte kell gyakoroljanak. Nincsenek intézményeik arra, hogy horizontálisan is kialakítsák az uralom gyakorlásának vagy ellenőrzésének technikáit, megvétőzzék a politikai-uralmi ügyintézés reformképtelen gyöngyöseit, vagyis a döntéseknek azt

a körét, amely természete szerint csak alárendelt és kiszolgáltatott mivoltában különbözik a központi politikai hatalomtól, továbbá abban, hogy ha "odafönt" változások állnak be, évek kellene, míg "lejut" a változás szele Nagyvisnyó periferiális világáig. Azt a természetellenes fogalmat kell megvárniok, amíg a helyi hatalom teljes egészében elsorvad. Erre pedig annál tovább kell várniok, minél inkább elhúzódik a hazai modernizáció fejlődésfolyamata, amely mindig a központi irányítás erősítését és a helyi irányítás korlátozását hozta magával. Mindemellett a helyi hatalom rá is szolgált a központilag diktált kényszerekre, hisz alig ha volt konzervatívabb köze az elmúlt száz-százötven esztendőben, mint a helyi uralomviselők derékhada.

A bürokratikus felülrőlvezéreltség egyik legnyilvánvalóbb következménye a politikai-gazdasági-társadalmi intézményrendszer polarizálódása. Centrumokra és perifériákra esnek szét a területi egységek, tekintet nélkül arra, hogy megyékről, községekről, gazdasági csoporttörekvésekről vagy etnikai csoportminőségekről van szó. Mi több, a centrumoknak is központjai, a perifériáknak is szélreszorult egységei keletkeznek a centralizált társadalm szerkezetben, politikában és gazdaságban. Ismeretes, hogy az alföldi megyék folyamatos támogatáshiánya együtt járt az alföldi települések "csomósodásával", a határszéli települések elhanyagolása nyomán a frontier-típusú társadalmi tér kiüresedése fenyegetővé vált, a nehézipari centrumok kijelölésével nehezen megállítható népességvándorlás indult, a kistelepülések elveszítették adózó, termelő és életfenntartó lakosságukat.

A periférián lenni nem okvetlenül "lecsúszást" jelent - jelenthet megszokott, természetesnek vett létállapotot is, történelmi patthelyzetet, amely ellen lázadni lehet ugyan, de belőle kilábalni aligha. Az etnikai identitástudat, a másságtudat mindig számol ezzel a perifériára-kényszerültséggel, szélreszakadtsággal. A periféria a hatalmi helyzet, az uralmi jogok szempontjából is periféria. Az autokratikus hatalomhagyakorlás és a despotikus irányítás rendszerében ugyanúgy kényszerű státusz ez, miként a demokratikusan szerveződő rendszerben. Politikai értelemben tehát minden alárendelt társadalmi szféra perifériára szorul a politikai hatalom centrumaihoz képest, s a fejlődési egyenlőtlenségek területi arányai szempontjából ugyancsak. Előnyös és hátrányos társadalmi helyzetek szociális perifériákat hoznak létre, a marginális csoportok pedig a politikai és gazdasági kiszolgáltatottságban élő helyi társadalmat is tovább tagolják. Nagyvisnyón nemcsak az etnikum, nemcsak a gazdaság, a helyi igazgatás, a közlekedés, a településfejlesztés, az infrastruktúra van hátrányos helyzetben, ezeken túl még a legidősebb és a fiatalabb korosztályok is marginális helyzetbe szorulnak, kulturális, vallási, egészségügyi és más perifériák is létrejönnek.

Szinte túlzásnak tűnik a periféria árnyalatainak hosszas sorolása - de mindennek egy községgel odébb, Szilvásváradon már alig van nyoma, tehát nem fikcióról van szó, hanem a helyi társadalom életviteli lehetőségeiről, amelyeket a helyi hatalomnak intézményesen kéne segítenie, de erre képtelen.

Talán erre a hatalmi "vákuumra" válassz a helyi társadalom önállósodása Nagyvisnyón a második gazdaság terén. Ta-

lán a hatvanas években újjáéledő sum-máskodás, a Dél-Alföldig és a Dél-Du-nántúlra ívelő vándormozgás, a megyeha-tárokon átívelő ingázás is erre reakció. Talán a falu értelmiséghiánya, a fiatalok elmenekülése is erről szól. Nem állhat tá-vo-l a helyi hatalom (szó szerinti) ügyet-lenségétől, kapcsolathányától és áldatlan uralomgyakorlásától a helyi társadalom ha-talomközömbössége, a beleszólási igények visszafogása sem. De alighanem ugyaner-ről, és a perspektívák kilátástalanságáról szól a néma forradalom új korszakának bekövetkezése, a községi népesség növekvő fogyatkozása is.

A huszadik század második felében ünnepelt fölfedezésszámba ment a lokali-tások, etnikai és szubkulturális közösségek értékeinek megbecsülése. A "szép, ami ki-csi" szemlélet a nemdemokratikus politi-kai gyakorlat visszafordításának lehetőségét ígérte, az etnikai és kisközösségi renaissance bekövetkezését jósolta. Nagyvisnyó esetében ennek a lehetőségnek fölfedezé-sét és nagyrabecsülését össze kell kötni avval a kérdéssel: vajon elég erős-e, ele-gendőképpen önálló-e a kicsi, s eléggé szépek-e reményei ahhoz, hogy a civil társadalom visszavegye önkormányzati esz-közeit, a monolit hatalmi szférától? Elke-rülhetetlen a kutakodás az ügyben is, va-jon a továbbzuhanás vagy a visszakapaszkodás lehetősége mutatkozik meg Nagy-visnyó partikularitásba süppedt társadalma előtt?

A mai állapotok éppúgy kínálják a marginalitás felszámolását, a talpraállást, mint a "szokott" zsákutcát. A helyi tár-sadalom életminősége most az értékrend erején, az érdekek belátásán, a célok és az erőttöbbletek kinyilvánításán múlik. Az etnikus identitás végső lehanyaglása, a he-

lyi társadalom maradék erejének erodálá-sa a lét. Nagyvisnyó természeti környe-zetének eróziója már nehezen megállítha-tó folyamat - a társadalmi összetartozás minősége is a romlás jeleit mutatja. Ta-lán csak a humánökológia segítő beavat-kozása változtathat a helyzeten vagy az önismeret (jelenleginél jóval erősebb) fo-ka. Gazdasági, társadalmi, politikai és fő-leg emberi végjáték zajlik e vidéken, s nincs már idő azon meditatálni, jogos-e, megokolt-e féltő beavatkozást javasolni a diagnózis felállítása után. A történeti tren-det tekintve megismételhető a hajdani "kórisme": cifra nyomorúság végvidéke ez mindmáig.

vége

(Nagyvisnyó kutatását az MTA-Soros Alapítvány anyagi támogatása tette szá-munkra lehetővé. A segítséget ezúton is köszönjük.)

Irodalom a jogtörténeti áttekintéshez

ALSÓ László (1925) A községjegyző jogállása. = Magyar Közigazgatás. 31-38.p. BIHARI Ottó (1954) A községi tanács és problémái a tanácsai szervek rendszerében. = Állam és Igazgatás, 332-339.p. CSIZ-MADIA Andor (1969) A községi közigazgatás önál-lósulása. = Állam és Igazgatás, 312-321.p. GOMBÁR Csaba (1983) A helyi hatalom hermeneutikája. In. Helyi társadalom I. Szerkesztette: Böhm - Pál. Bu-dapest, 119-135.p. HENCZ Aurél (1974) Községi stá-tus és községpolitika a magyar igazgatástörténetben a Reformkortól az Alkotmányig. Tanácsakadémia Bu-dapest, 67.p. KATONA Zoltán (1951) A kettős alá-rendeltség helyi tanácsaink rendszerében. = Állam és Közigazgatás. 172-182.p. KÉRFÉSZY Zoltán (1942) Községi közigazgatásunk alaptörvényének - 1871: XVIII. tc. - előzményei. In. Illés Emlékkönyv. Bu-dapest, 247-300.p. RAKSÁNYI Elemér (1937) A képviselőtestület önkormányzata. = KözségiKözlöny.

338.p. SZÜTS Lajos (1937) Az önkormányzatok el-
lenőrzése. - Községi Közlöny, 449-450.p.

Jogszabályok

1871: XVIII.tc., 1886: XXII.tc., 1924: V.tc., 1927: V.tc.,
1929: XXX.tc., 1933: XVII.tc., 1950. évi I.Tv., 1954.
évi X.tv., 1971. évi I.tv. Településhistória, szociológia,
néprajz

ANDORKA Rudolf - HARCSA Isván, 1979. A
községekben zajló társadalmi változások az elmúlt más-
fél évtizedben. - Társadalmi Szemle, 5.sz. 68-78.p.
BÉLAPÁTFALVA és településcsoportja. 1988. Szerk.
Berényi I. - Tiner T. MTA. Földrajztudományi Kut-
ató Intézet. 100.p. BIHARI Mihály, 1988. Helyi tár-
sadalom és önkormányzati demokrácia. - Társada-
lomkutatás, 2.sz. 25-34.p. BÖHM Antal - PÁL László,
1978. Bejáró munkások társadalmunk szerkezeté-
ben. - Szociológia, 3.sz. 379-395.p. CSÉFALVAY Zol-
tán, 1985. "Szocialista summások" Nagyvisnyón. -
Kultúra és Közösség, 3.sz. 8-19.p. CSÉFALVAY Zol-
tán, 1986. Társas kapcsolatok térbeli problémáinak
szociálgeográfiai vizsgálata néhány kiválasztott telepü-
lés példáján. Doktori értekezés, 122.p. DÉZSMA
György et. al. 1988. Cifra nyomorúság, avagy jelen-
tés az észak-magyarországi régióból. - Egyetem és
Társadalom, 1987/1988. ELTE felsőoktatási szolgálat,
Bp. 127-144.p. ELEK István, 1984. Hátrányos hely-
zetű mezőgazdaság, leértékelt vidék, gyarmatosított fa-
lu. Népművelési Intézet, Bp. Szociográfiai Munkafü-
zetek. 65.p. FARAGÓ Tamás, 1987. A falusi tár-
sadalom rétegződéséről. - Szociológia, 3.sz. 395-417.p.
FÉNYES Elek, 1851. Magyarország geographiai szó-
tára. II. kötet. 307.p. FODOR Ferenc, 1930. Egy pa-
lócfalu életrajza (Nagyvisnyó). Athenaeum, 73.p.
A.GERGELY András, 1988. Egy civil társadalmi le-
hetőség: az etnoregionális alternatíva. - Valóság, 5.sz.
98-107 p. A.GERGELY András, 1988. Vázlat a he-
lyi társadalmak néhány dimenziójáról. Kézirat, 27.p.
1990. GOMBÁR Csaba, 1984. A helyi hatalomról.
In: Ideológia és demokrácia. A Magyar Politikatudo-
mányi Társaság Évkönyve, Bp. 191-194.p. GYÖRFFY
György, 1940. Besenyők és magyarok, Bp. 13-137.p.
HANAK Katalin, 1978. Vázlatok a mai falusi mun-
kásságról. - Szociológia, 3.sz. 361-377.p. HENCZ 1973.
Területrendezési törekvések Magyarországon, KJK,
677.p. HOPPÁL Mihály, 1984. Életmodellek - kultú-
rális paradigmák. In: Hoppál M. - Szecskő T. szerk.
Életmód: Modellek és minták. Tömegkommunikációs
Kutatóközpont Bp. 374-390.p. KÓSA László - FILEP
Antal, 1975. A magyar nép táji-történeti tagozódása.

Akadémiai K. KSH. Évkönyvek és területi statisztikai
évkönyvek. Bp., Eger. LAKOS György, 1952. Em-
bercsek a Bükk-fennsíkon. Művelt Nép. LIKAI János-
né, 1971. A helyi közigazgatás fokozatos átalakítása-
az 1945-50 közötti időszakban.

Tanácsakadémia. 16.p. LÖRINCZ Lajos, szerk. 1988.
A magyar közigazgatás-tudomány klasszikusai. 1874-
1947. KJK. 366.p. NIDERMÜLLER Péter, 1981. A
mindennapok folklórja avagy a folklór mindennapjai.
In: Niedermüller P. szerk. Folklór - társadalomművészet,
7. Válogatott tanulmányok. Népművelési Intézet, Bp.
192-219.p. ÖRKÉNY Antal, 1986. A magyar közsé-
gek társadalmának szervezettsége. Kézirat. PALÁNDI
KOVÁCS Attila, 1982. A Barkóság és népe. Borsodi
kismonográfiák, 15. Hermann Ottó Múzeum, Miskolc.
210.p. SZABÓ László, 1988. A palócok tár-
sadalomnéprajza. Folklór és etnográfia, 46. Debrecen,
KLTE Néprajzi Tanszék, 400.p. SZABÓ Pirooska, 1978.
A had és a nemzetiség. In: Kis magyar néprajz a
rádióban. RTV-Minerva, Bp. 229-230.p. SZABÓ Zol-
tán; 1937., 1986. A tardi helyzet. Cifra nyomorúság.
Cserépfalvi, Akadémiai, Kossuth, Magvető K.reprint.
K.TÓTH József - CSATÁRI Bálint, 1983. Az Al-
föld határmenti területeinek vizsgálata. - Területi Ku-
tatások, 6. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet,
Bp. 78-92.p. VÁGI Gábor, 1982. Versengés a fejlesz-
tési forrásokért. KJK.

Merényi László

Terray Károly nógrádi évei

(Pedagógus és népművelő Losoncon)

Olyan szellemi kiválóságról emlékezünk meg, aki nem Nógrádban született ugyan, de életpályája során két alkalommal is hosszú évekig tevékenykedett a megyében. Terray Károly pedagógusról szól ez az írás.¹

1812. október 17-én született a Gömör megyei Hámosfalván. A család már a XVII. század óta itt élt. A Terrayak több generáción át lelkészek, illetve pedagógusok voltak. Egyikük, *Terray János* (1747-1793) Nógrád megyébe került át. Alsó-Sztrégován volt lelkész és tanító. Egyik tanítványa *Madách Imre*, a nagy író édesapja volt.

Terray Károly édesapja, Terray Mihály (1772-1840) is pedagógus volt. *Hónérzy Zsuzsával* való házasságából több gyermek született. Egyikük *Terray Pál Mihály* (1809-1890) Nógrádba került; gazdatiszt lett a Fülekek melletti Galsán.²

Terray Mihály ötödik gyermeke Károly, tízéves koráig édesapja iskolájában, a gömöri Hámosfalván tanult. Innen Rozsnyóra került. 1830-ban végezte el a gimnáziumot.

1830-35 között tanult Pozsonyban teológiát és filozófiát. Képességeire felfigyeltek diáktársai. A pozsonyi Liceumi Magyar Társaság titkára volt 1833/34-ben.³

Pozsonyi éveiben jó barátságba került *Kölcsey Ferenc*cel "Íme a tanítvány... szaporodó dolgozásainak egyikét közli mesterével és figyelemmel várja ítéletét" - írta a költőnek egyik levelében.⁴ Kölcsey becsülte ifjú barátját. 1834. június 22-én írt levelében egyik ismerősének pártfogásába ajánlotta Terray Károlyt, aki "a pozsonyi magyar társaság egyik jelesebb tagja."⁵

Terray azután is kapcsolatban maradt Kölcseyvel, amikor mindketten elkerültek Pozsonyból. 1838-ban Terray Károly epigrammát írt a költő halálára, "Sírköve a haza lesz, míg a magyar él, halad, érez..."⁶

Terray 1835-ben fejezte be tanulmányait. Ezután a gömöri Harkácson, majd Rozsnyón és Eperjesen tanított.

1841-ben kétéves külföldi ösztöndíjat kapott. A berlini egyetemen tanult és közben bejárta Németország más vidékeit is. Pedagógiai tárgyú megfigeléseit folyóiratokban publikálta.⁷ A német filozófiát behatóan tanulmányozta; hallgatta pél-

dául Hegel előadásait. Ez a két esztendő nagy mértékben szélesbítette látókörét.

Első nógrádi időszaka

1843-ban került haza. Losoncon kapott állást. Ez volt akkoriban Nógrád iparilag és kulturális téren legfejlettebb városa. Már 1848 előtt kitűnő iskolákkal rendelkezett. Ekkor "szép virágzásnak indult az evangélikus algymnasiuma".⁸

Terray Károly 1843. január 30-án lett Losoncon tanár. Ettől kezdve 1849-ig itt tevékenykedett. Losonci éveiben komoly tanári, népművelői és filozófiai munkásságot fejtett ki.

Terray Károly az evangélikus algimnáziumban "főtanár" lett. Eddig itt káplánok tanítottak. A segédlelkészek nem folytattak teljes értékű pedagógiai munkát. Terrayval jól járt az iskola, az ő idejében 1849-ig "a gimnázium virágzásának tetőfokára jutott".⁹

Terray valóban sokat tett az iskola érdekében. Módszertani újításai figyelemre méltóak. A régi, nehézkes fogalmazású és elavult tankönyveket mellőzte; önálló, saját maga által megírt "tanfüzeteket használt".¹⁰ Pedagógiai szempontból ennek megvolt az az előnye, hogy a diákokat is önálló gondolkodásra nevelte.

1845-ben a nyelvtan oktatásában is újat kezdeményezett. Körmondattan címen tankönyvet jelentetett meg, amit szakmai körökben "tüneményes"-nek minősítettek. Utólagos vélemény szerint ez a mű "világos, szép és könnyen felfogható magyarsággal volt írva, és a magyar remekírók oly szép és találó idézeteivel illusztrálva".¹¹

Terray Károly Losoncon magyar irodalmat is tanított. Diákjainak figyelmét felhívta Kölcsey, Vörösmarty és Petőfi alkotásaira.

1845 nyarán nagy élményben részesült Losonc közönsége. *Petőfi Sándor* ekkor egy hetet töltött a városban. "...Szellemi élvezetek nélkül sem szükülködtem" - emlékezett vissza a költő a Losoncon eltöltött napokra.¹² Sok itteni tanár és diák ismerkedhetett meg ekkor az illusztris vendéggel. (Sajnos arra nincs közvetlen adat, hogy beszélgetett-e ekkor Petőfi Terray Károllyal?)

Terray Károly hivatásának tekintette a népművelést. Az algimnázium "könyvtárnoka"-ként a legújabb magyar irodalom alkotásait ajánlotta diákolvasói figyelmébe.

1843. július 20-án a Nógrádi Evangélikus Esperességi Könyvtári és Munkáló Társaság ünnepélyt rendezett. Ezen került sor - többek között - Terray Károly felolvasására is. Hangsúlyozta, hogy "a tudományosság mezején munkálkodók" között szükséges az "eszmecserélés". Arra buzdította a helyi értelmiségieket, hogy a közművelődés érdekében minél gyakrabban cseréljék ki gondolataikat.

"Minél nagyobb valamely város; minél nagyobb a szellemi lépcső, mellyen a benne összpontosuló tudományos intézetek állanak, minél szabadabb szárnyalást ad a vizsgálódó gondolatainak: a gondolatok annál könnyebben cseréltetnek ki" - állapította meg. Ugyanakkor utalt arra is, hogy Losonc hátrányos helyzetben van a nagyobb városokhoz képest.¹³

Igaza volt, amikor a vidéki kisvárosok gondjairól beszélt, bár Losonc azidőtájt vidéki viszonylatban kiemelkedőnek számított. A városban már 1838 óta működött a Kaszinó- és Műkedvelő Egyesület. Ez a helyi közművelődési társaság nemes célt tűzött maga elé: anyagi alapot akart teremteni helybeli színelőadások és egy

óvoda létesítésére. Hála a tagok áldozatkészségének, ez meg is valósult. (Az óvoda 1844-ben, az előadásokra is alkalmas kaszinói épület 1848-ban nyílt meg.)¹⁴

Terray Károly maga is tagja lett ennek az egyesületnek. Alkalmanként előadásokat is tartott itt.

Érdeemes megjegyezni, hogy ekkoriban jelent meg Nógrád megye első sajtóterméke. *Jeszenszky Dániel* 1846/47 folyamán hetilapot adott ki Pelikán címmel,¹⁵ melynek olvasói között Terray Károly is szerepelt - és valószínű, egy-két írását is közölte a hetilap.

Nemesak helyi, hanem országos viszonylatban jelentős Terray Károly filozófiai munkássága. Hegel filozófiája igen nagy hatást tett rá.

Németországból való hazatérése után röpiratot jelentetett meg "Elmélet és szemlélődés" címmel, Térey álnéven. A röpiratot "Kölcsey Ferenc hamvainak" ajánlotta. Nem véletlen, hogy a költő kritikus szemléletét tekintette példaképének.¹⁶

Ebben a művében a hegeli filozófiát ismertette a nagyközönséggel és vitába szállt a jeles tudóssal, *Szontagh Gusztáv*-val, aki azt állította, hogy a dialektika megalkotója "egyetlen életben használható igazságot nem fedezett fel". Terray joggal jegyezte meg: ha kifogásunk van Hegel megállapításai ellen, mutassuk ki ezeket, "de magát az elvet ne kárhoztassuk, mert ez által a tudomány fél évszázados haladását akarjuk ignorálni..."¹⁷

Terray e röpirata komoly figyelmet keltett. Később *Erdélyi János* is hivatkozott rá könyvében,¹⁸ aki a szerzőnek csak az álnevét tüntette fel, sőt egészen az utóbbi időkig nem tudta a filozófia iránt érdeklődő magyar közönség sem, hogy "Térey" azonos a pedagógusként jól is-

mert Terray Károllyal.

Másik filozófiai munkája egy évvel később született. 1844. június 19-én újabb ünnepséget rendezett a Nógrádi Evangélikus Esperességi Könyvtári és Munkáló Társaság. Itt Terray előadást tartott "Metaphysikai előzmények" címmel. Ebben állapította meg, hogy a filozófia "csak a tények nyomán haladhat". Aki a fejlődéstől elhatárolja magát, "annak feje felett visszahozhatatlanul repül az idő s ő minden perczenettel hátra lép". Kiemelte, hogy a protestantizmus is a haladást küzdött annak idején.¹⁹ A gondolat szabadsága mellett foglalt állást. A mű ugyan népszerűsítő felolvasásnak készült, de tudományos értéke tagadhatatlan.²⁰

A következő években nem jelentek meg újabb filozófiai munkái. Ez azonban nem azt jelenti, hogy Terray Károly abbahagyta volna ilyen jellegű munkásságát. Losonci éveiben komoly kutatásokat folytatott. Ennek eredményeképpen 1848-ra el is készült a magyarországi filozófia történetéről szóló könyv kézírata...

E sokoldalú munkásság mellett a Losoncon eltöltött évek magánéletében is fontos változást hoztak. 1844 karácsonyán vette feleségül *Adriányi Mária Lujzát* (aki 1827-ben született). Az asszony édesapja *Adriányi Károly* nagyrőcei bányatulajdonos, édesanyja pedig *Kindisz Júlia* volt.

Nemsokára jöttek az első gyerekek. *Terray István* 1847. január 13-án, *Terray Ilona* pedig 1848. augusztus 23-án született.²¹

Eljött az 1848-as forradalom, amelyhez Terray Károly is lelkesen csatlakozott. 1848 nyarán résztvett az "első egyetemes tanügyi kongresszuson", amelyen üdvözölték a sajtószabadságot és az előző hónapok egyéb vívmányait. Részt vett a

protestáns tanárok szeptember 3-i szükkörű értekezletén is.²²

A szabadságharc idején Terray Károly nemzetőr volt és igen fontos feladatot is kapott. 1849 elején a honvédsereg a Felvidéken visszavonulásra kényszerült. Ezt zavarták a szlovák felkelők támadásai.

Terray Károly még pozsonyi diákeveiben ismerte *Ludovit Stur* szlovák politikust. Ezt használta fel, amikor a felkelőkhöz elvitte a magyar fővezér: *Görgey Artúr* üzenetét. Sikerült így összehoznia a magyar seregek és a szlovák mozgalom megbízottait, akik végül is megállapodtak, a továbbiakban kerülik majd az összeütközést: a szlovák felkelők csak a magyar csapatok távozása után vonultak be egy-egy helységbe.²³

1849 nyarán a harcok Losoncot is elérték. Terray Károly családjával augusztus elején Nagyróccén tartózkodott. Ekkor szállták volna meg az oroszok a várost. Miután a környéken gerillatevékenység folyt, bosszúból a cári csapatok felgyújtották Losoncot. A lakosok bútorait a piacra hordták és ott égették el.²⁴

A Terray-családot is súlyos veszteség érte augusztus 8-án. "Amint eztán az igazi végzetes nap bekövetkezett, mindennünk oda égett"²⁵ - írta visszaemlékezésében fia, Terray István. (Terray Károly édesanyja csak egy szekér ingóságot tudott megmenteni, amit egy Kálnokon élő ismerősükhöz vitetett el.)

Terray Károly a pusztulásban leginkább gazdag könyvtárát és nagyértékű levelezését fájlalta. Ekkor égett el - többek között - "A filozófia története" című kiadatlan kézírata és a Kölcsénytől származó levelek.

A második losonci időszak

A szabadságharc bukása után Terray

Károly Gömör megyébe került. Erről a két évtizedről csak vázlatos áttekintést kívánok adni.

Terray igazgató lett Osgyán kisváros evangélikus gimnáziumában. Az iskola 1853-ban egyesült a rimaszombati református gimnáziummal. A fúzió elég szerencsésnek bizonyult. Az egyesült protestáns gimnáziumnak igazgatója évenként feváltva került ki az evangélikusok és a reformátusok közül. Terray Károly négy alkalommal állt az iskola élén.

Egyik rimaszombati diákja *Mikszáth Kálmán* volt. Az író későbbi visszaemlékezésében kiemelte tanárai közül Terray Károlyt, aki különösen "nagy magaslaton állt" és akit "keményfejű magyar"-nak minősített gerinces hazafias magatartása miatt.²⁶

Családja ezekben az években tovább gyarapodott. 1851-ben született *Terray Lajos* 1853-ban az ikrek. *Terray Irma* és *Júlia* 1861-ben pedig *Rozália*.²⁷

Az 1867-es kiegyezés fordulatot jelentett Terray Károly életpályáján is. Az új felelős magyar kormányban *Eötvös József* lett a vallás- és közoktatásügyi miniszter, aki jól ismerte Terray Károly pedagógiai írásait.

Az Eötvös-féle népiskolai törvény abban az időben komoly haladást képviselt. Ahhoz azonban, hogy az elemi iskolát általánossá tudják tenni, sok új tanerőre volt szükség. Ezért az országban négy új tanítóképzőt szerveztek, köztük Losoncon is. Igaz, a városban anyagi nehézségek és helyiségproblémák adódtak. A pénzügyi kérdést azonban megoldotta Losonc polgárainak áldozatkészsége. A helyiség ügye pedig úgy oldódott meg, hogy a régi evangélikus gimnázium épületét kapta meg az új intézmény.²⁸ 1869 őszén

már megérett a helyzet arra, hogy megnyíljon a Magyar Királyi Állami Tanítóképződe.

Eötvös József 1869. október 21-én táviratilag ajánlotta fel Terray Károlynak az igazgatói állást, aki azonnal elfogadta a megbízást és ezt sürgönyben válaszolta meg.²⁹

Terray szívesen ment vissza Losoncra, hiszen 1843-49 között már tanított itt. Ezekhez az évekhez kedves emlékek fűztek. "Rimaszombat közönsége és tanártársai könnyezve vettek búcsút tőle, Losoncz azonban örvendve fogadta a szomorú évek után körébe visszatérőt" - szól az egykori visszaemlékezés.³⁰

1869. november 27-én ünnepélyesen nyitották meg a losonci Tanítóképződet. Terray Károly igazgató ekkor fogalmazta meg: "a tanítók czélszerű, buzgó működésétől népünk értelmi felvilágosítása, munka- és rendszeretete, józansága és erkölcsi előmenetele feltételeztetik."³¹

Az új intézményre komoly feladatok vártak. Nógrád megyében 1869-ben összesen 278 iskola volt. Ekkoriban 111 tankötelesre jutott egy tanterem(!), ami óriási zsúfoltságot jelentett. Tanerőben is nagy hiány mutatkozott: 329 tanító működött a megyében - köztük 115 fő képesítés nélkül.³² A Nógrádtól északra fekvő vármegyékben még kedvezőtlenebbek voltak az arányok.

Az előbbiek alapján is nyilvánvaló, hogy a losonci tanítóképzőre nagy szükség volt. A megnyitáskor persze még kis létszámmal indult az intézmény. Az igazgatón kívül két tanár működött itt: *Jeszenák Rafael* és *Kovárcz Emil*. Az induláskor 18 diák tanult; ezek nagy részét Terray Károly hozta magával Rimaszombatról.³³ (Ez is jelzi, milyen szere-

tenek örvendett tanítványai körében.)

1872-ben az iskola épületét új szárnyal bővítették. Az intézménynek öt hold kertje volt. A tanítványokat munkára nevelték. Az egyik jelentős például megállapította: "a műipar szélesebb körben honosított meg... az eddig gyakorolt lombfűrészelés és könyvkötés mellé ezidén a faragás, kirakott munkák készítése és az esztergályozás is járult."³⁴

A tanárok száma hamarosan megnövekedett. A hetvenes években már jóval több növendék járt ide, mint az induláskor. (Az 1874/75-ös tanévben például 80 fő volt a létszám.)³⁵ A munkát segítette az, hogy 1870. október 1-től a tanítóképző gyakorlóiskolával is rendelkezett.³⁶

Terray Károly igazgató nem alkalmazott megkülönböztetést a nem magyar anyanyelvű tanulókkal szemben. Az 1872/73-as tanévben például "szláv önképzőkör" működött az iskolában.³⁷ Ennek tevékenységét ő maga, a szlovákul kitűnően tudó Terray Károly irányította. Az iskolában fakultatív tantárgy volt a heti 2 órában oktatott "tót nyelv" is.³⁸ Ugyanakkor azonban Terray fontosnak tartotta, hogy a szlovákajkú tanítók is tökéletesen tudjanak magyarul.

A losonci tanítóképzőben ekkoriban póttanfolyamokat tartottak a nem magyar anyanyelvű pedagógusok részére. Terray Károly is eredményesen tanított ezeken.³⁹

Terray kiváló pedagógiai módszerekkel oktatott és nevelt. Diákjai később is hála-lásan emlékeztek rá. "Ő a tanári jellemek azon tulajdonságaival birt, mely megengedi a növendékek közeledését" - olvashatjuk az egyik visszaemlékezésben. Egy másikban: "Nemcsak egyszerűen tanár, a tudományok száraz előadója, de a szó va-

lói értelmében igazi nevelője volt tanítványainak." Ugyancsak figyelemre méltó a következő megfogalmazás: "Kik távoztak keze alól, mindig kedvencei voltak a felsőbb gimnáziumok tanárainak, mert a Terray tanítványainak minden nehézség nélkül bátran lehetett tovább haladni..."⁴⁰

Terray Károly 1870-ben "elaborátumot" készített a tanítóképzésről és azt Eötvös József miniszterhez terjesztette fel. Kitűnő munkája kedvező fogadtatása nyomán a minisztériumba akarták helyezni. Ezt az ajánlatot azonban - egészségi okokra hivatkozva - nem fogadta el.⁴¹ Jobban szerezte a gyakorlati pedagógus munkát, mint a tanügyigazgatással kapcsolatos száraz adminisztrációt.

Bár igazgatói és oktató-nevelői teendői eléggé lekötötték, mégis több elméleti vonatkozású tanulmányt írt ezekben az években.

1871 elején Terray is fájdalommal értesült Eötvös József haláláról. Február 22-én előadást tartott róla, méltatva Eötvös érdemeit mind a magyar kultúra, mind Losonc fejlesztésében.⁴²

1874-ben alakult meg a Nógrádvármegei Tanítóegyesület. Ennek losonci köre élénk tevékenységet fejtett ki. Terray Károly is tartott itt előadást 1874. április 26-án "A hat osztályú - elemi - néptanoda" címmel. Ebben állapította meg: "az elemi iskola nemcsak tanítson, hanem munkára is szoktassa a nép gyermekét."⁴³

Az iskola 1877/78-as értesítőjébe tanulmányt írt "Nevelésünk nemzeti jellegéről" címmel, melyben elítélte azokat, akik a magyar hazával szemben "Szentpétervár felé sóvárognak", tehát a pánszlávokat. A tanítótól meg kell követelni, írja, hogy "ismerje meg hazája földjét... természeti viszonyait, lakóinak gondolkozásmódját és

jellemét... szellemi és anyagi érdekeit, a nemzet múltjának történelmét." - Mindenki nyugodtan használhatja nálunk anyanyelvét, de a magyar az összekötő nyelv.⁴⁴

Egészsége a hetvens évek végén azonban megromlott. Ekkor vette igénybe munkatársai segítségét. Egyikük volt *Zajzon Dénes* (1848-1928), aki hamarosan a veje lett; feleségül vette Terray Irmát 1879. február 22-én. Zajzon Dénes méltató cikket írt a tanítóképző tízéves fennállása alkalmából, kiemelve azt, hogy Terray Károly az intézményt "lankadatlan buzgalommal" irányítja.⁴⁵

1881-ben ünnepelték Terray Károly 40 éves tanári jubileumát. Nemcsak a tanítóképzősök készültek erre. A losonci algimnázium 1849 előtti diákjai már újév táján összegyűjtött tartottak és elhatározták, hogy díszalbummal köszöntik szeretett tanárukat.⁴⁶

Február 6-án volt a jubileumi ünnepség. Délelőtt 11-kor a tanítóképzőben - nagy sokaság előtt - *FarkasKároly* beszédében Terray érdemeit "oly vonzón és ékesen ecsetelte,...hogy a hallgató önkéntelenül sírt".⁴⁷

Az ünnepelt azonban nem lehetett jelen, mert november óta ágyban feküdt. Ezért küldöttség ment lakására, *SneffJános* tanár vezetésével. Átadták Terraynak az ajándékot: a szép ezüst serleget és az ezüst koszorút, valamint az említett albumot. Terray Károly - a tudósítás szerint "alig hallhatóan rebegett köszönetet". Az ünnepség déli egy órakor *KlamárikDánó* éttermében folytatódott.⁴⁸ Este pedig a helyi Sörházban bankettet tartottak, ahol huszonnegy pohárköszöntő (!) hangzott el.⁴⁹

Egy hónappal e szép ünnepség után, március 7-én délelőtt halt meg Terray

Károly. Akárcsak később, volt diákja, Mikszáth Kálmán - ő is dicsősége tetőpontján hunyt el.

"A tornyok harangjainak zúgása, a tanítóképző és kaszinó épületeire kitűzött gyászlobogók csakhamar hirdették, hogy a városnak nagy halottja van"⁵⁰ - írta a helyi sajtó. Temetése mácius 9-én volt. Nagyszámú közönség kísérte a halottat a végső nyugalóhelyre.

A fővárosi Vasárnapi Újságban szép megemlékezés jelent meg róla.⁵¹ Tanártársa, Sneff János pedig az értesítőbe írt nekrológot "Terray Károly emlékezete" címmel.⁵²

Terray Károly utóélete

Terray Károly emlékét a tanítóképző szépen ápolta. Kriptaszerű nagy síremléke előtt minden márciusban megemlékezést tartottak róla a diákok - mindaddig, amíg a város Magyarországhoz tartozott.

Terray Károly özvegye 1881 után gyermekeivel - főként István fiánál - tartózkodott. Köztisztelőnek örvendett. 1900. augusztus 6-án halt meg.⁵³

Veje, Zajzon Dénes később - apósa nyomdokaiba lépve - a tanítóképző igazgatója lett (1893-1906 között). Lánya, *Zajzon Erzsébet* követte apja és nagyapja példáját. Tanítónő lett. A balassagyarmati polgári iskolában tanított. Balszerencsés módon éppen igazgatói kinevezése előtt halt meg 1930 januárjában...⁵⁴

Terray Károly neve bekerült a Szinnyei-féle lexikonba.⁵⁵ Néhány nógrádi helytörténeti munka is említést tesz róla.⁵⁶ A későbbi évtizedekben azonban neve kezdett feledésbe merülni. Sajnos, a magyar pedagógiai szakirodalom is meglehetősen mostohán bánt emlékével. Sem az 1934-es, sem az 1988-as magyar pedagógiai lexikonok nem említik meg Ter-

ray Károly nevét.

A nagy halott dédunokája: *Dr. Terray Barnabás* 1960 táján kezdett foglalkozni az előd életművével. 1961-ben országos pályázaton is részt vett Terray Károlyról szóló kéziratával, melyet nem díjaztak.

Kutatásait zavarta az, hogy dédnagyapja számos irata elégett 1849-ben Losoncon. Annál nagyobb örömet jelentett számára az, hogy az Evangélikus Országos Levéltárban talált rávonatkozó iratokat (Kölcseyhez írott leveleit). "Ezekre... *Merényi Oszkár* volt szíves felhívni a figyelmemet"⁵⁷ - írta később.

Dr. Terray Barnabás az irodalomtörténeti Közleményekben tanulmányt írt Kölcsey pozsonyi kapcsolatairól, s ebben sokat írt Terray Károlyról.⁵⁸ Előadásokat is tartott róla a Magyar Pedagógiai Társaságban.

A pedagógiai irodalom évtizedeken keresztül elhallgatta Terray Károly tevékenységét. Ennek oka az lehetett, hogy bizonyos körök "magyarkodó" nacionalistának tartották, illetve kifogásolták evangélikus vallásos meggyőződését. Ilyen kifogásokra vezethető vissza az, hogy 1981 márciusában a sajtó nem emlékezett meg halálának 100. évfordulójáról.

Terray Károlyról, a filozófusról is sokáig hallgattak. A csendet 1971-en *Horkay Károly* törte meg. Tanulmányt írt róla. Jellemző írásának címe: "Egy méltatlanul elfelejtett magyar hegelista: Terray Károly". Horkay így szól róla: "Terray Károlyt a múlt század közepének filozófusai között mindenképpen jelentős hely illeti meg tudásánál, gazdag szellemi készségénél, világos látásánál fogva. A magyar filozófiai irodalom eddig nagyon méltatlanul bánt vele, mert... nem

tudta, hogy a filozófus Térey álnév mögött is ő húzódik meg szerényen.”⁵⁹

Cscheszlovákiában 1945 után igyekeztek elhallgatni Terray Károly nevét. Az utóbbi időben azonban bizonyos változás érezhető. 1986-ban Losoncon cikk jelent meg az ottani tanítóképző egykori tanáráról.⁶⁰

Terray Károlyt, a magyar szellemi élet kiválóságát az utókor sem hazánkban, sem határainkon túl nem becsülte meg olyan mértékben, mint azt megérdemelte volna.

Neve irodalmárként és filozófusként is tiszteletet érdemel. Kölcsynek barátja, Mikszáthnak nevelője és Eötvös által nagyra becsült pedagógus volt. Nógrád számára pedig különösen értékes hagyományt jelent Terray Károly, hiszen tanári munkásságának jórésze ehhez a megyéhez kötődik.

Jegyzetek

- 1 A téma kidolgozásában két alapvető kéziratra támaszkodtam. Az egyik Dr. Terray Barnabás "Terray Károly élete" című, 1961-ben írt pályaműve (a továbbiakban Terray K. élete). A másik kézirat pedig Terray Gyula és Dr. Terray Barnabás mintegy százoldalas családtörténeti munkája (amelyre a továbbiakban Családtört. néven hivatkozom). Dr. Terray Barnabásnak ezúton is köszönetet mondok azért, hogy lehetővé tette számomra e két fontos kézirat felhasználását.
- 2 Családtört. 4-5., 8. és 12. l.
- 3 Terray K. élete 4-5. l.
- 4 U.o. 7. l.
- 5 Kölcsy Ferenc: Összes művei. III. köt. Levelezés Bp. 1966. Akad. Kiadó 636. l.
- 6 Athenaeum 1838. II. köt. 546. l.
- 7 Athenaeum 1842. II. köt. 169. és Regélő Pesti

Divatlap 1842.

8 Nógrádvármegye népoktatásának története. Szerk. Dr. Pacséri Károly (a továbbiakban Népokt.) Balassagyarmat, 1900. Balassagyarmati Könyvnyomda Rt. kiad. 160. l.

9 Ambrus Mór: Vázlatok a losonczi gymnasium háromszázados életéből. Losonc, é.n. Kármán Társ. Könyvnyomdája 34. l.

10 Sneff János: Terray Károly emlékezete = Értesítvény a Losonczi Állami Tanítóképezde 1880/81. tanévéről (a továbbiakban LÁTK ért. tanév) 6. l.

11 Terray K. élete 18. l.

12 Jeszenák Rafael: Petőfi Losonczon 1845 nyarán. Halálának 50 éves évfordulójára összegyűjtött emlékek. Losonc, 1899. Losonczi Sándor Könyvnyomdája kiad. 8. l.

13 Nógrádi Evangélikus Esperességi Könyvtári és Munkáló Társasági Ünnepély, mely Losonczon június 20-án 1843-ik évben tartott. I. füzet Pest 1844 Trattner 32-40. l.

14 Népokt. 161. l.

15 Praznovszky Mihály: Nógrád megye sajtótörténete 1846-1919. Salgótarján, 1985. Nógrádmegyei Múzeumok Igazgatósága 8. l. (Sajnos, a hetilap példányai nem maradtak meg, ezért nem lehet kideríteni, írt-e oda cikkeket Terray Károly?)

16 Horkay Károly: Egy méltatlanul elfelejtett magyar hegelista. Terray Károly = Magyar Filozófiai Szemle 1971. 5-6. sz. 727. l.

17 Idézi Terray K. élete 13-14. l.

18 Erdélyi János: A hazai bölcsészet jelene, Pest, 1857. 151. l.

19 Nógrádi Evangélikus Esperességi Könyvtári és Munkáló Társasági Ünnepély, mely Losonczon június 19-én 1844-ik évben tartott. II. füzet. Pest, 1845. Trattner 143-169. l.

20 Horkay Károly i.m. = Magyar Filozófiai Szemle 1971. 5-6. sz. 728. l.

21 Családtört. 16-17. és 19. l.

22 Terray K. élete 14. l.

23 U.o. 21. l.

24 U.o. 14. és Családtört. 17. l.

- 25 Terray István 1912-ben írt visszaemlékezését Dr. Terray Barnabás volt szíves a szerzőnek megmutatni.
- 26 Mikszáth sorait idézi Terray K. élete 17. l.
- 27 Családtört. 19. l.
- 28 Népokt. 171. l.
- 29 Sneff János idézett nekrológja = LÁTK Ért. 1980/81. tanév 8. l.
- 30 Vasárnapi Újság 1881. 6. sz. 89. l.
- 31 LÁTK Ért. 1871/72. tanév 4. l.
- 32 Szabó Béla - Horváth István: Nógrád megye története. 1848-1919. Salgótarján, é.n. Nógrád megyei Tanács kiad. 93-95. l.
- 33 Népokt. 172. l.
- 34 LÁTK Ért. 1876/77. tanév 3. l.
- 35 LÁTK Ért. 1874/75. tanév 11-13. l.
- 36 Népokt. 175. l.
- 37 LÁTK Ért. 1872/73. 6-8. l.
- 38 LÁTK Ért. 1879/80. tanév 28-29. l.
- 39 Szabó - Horváth i.m. 95. l.
- 40 Vasárnapi Újság 1881. 6. sz. 85-86. l.
- 41 Terray K. élete 18. l.
- 42 LÁTK Ért. 1870/71. tanév 3-6. l.
- 43 LÁTK Ért. 1873/74. tanév 3-5. l.
- 44 LÁTK Ért. 1877/78. tanév 3-14. l.
- 45 LÁTK Ért. 1878/79. tanév 3-18. l.
- 46 Losonc és Vidéke 1881. január 2.
- 47 Losonc és Vidéke 1881. február 13.
- 48 U.o.
- 49 A Hon 1881. február 8.
- 50 Losonc és Vidéke 1881. március 13.
- 51 Vasárnapi Újság 1881. 6. sz. 85-89. l.
- 52 LÁTK Ért. 1880/81. tanév 3-10. l.
- 53 Családtört. 18. l.
- 54 U.o. 42. l.
- 55 Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái, Bp. 1914. XIV. köt.
- 56 Ambrus i.m. 34. l. - A Nógrád megyei Tanácsgyűlés története (Írta: Wagner István) Balassagyarmat, 1899. 48-49. l.
- 57 Dr. Merényi Oszkár (1895-1981) neves pedagógus és irodalomtörténész. Életében 46 irodalomtörténeti és pedagógiai tárgyú könyvet írt. Főként Berzsenyivel, Kőlcseyvel és Bessenyeivel kapcsolatos kutatásai révén vált országosan híressé. A Terray-családdal közeli rokonságban állt. Testvérét Terray Gyula (Terray Károly unokája) vette feleségül. - Dr. Terray Barnabás idézett megállapítása azzal kapcsolatos, hogy Dr. Merényi találta meg a levéltárban a Kőlcseyhez írt leveleket és ezekre hívta fel nevezett figyelmét. (Irodalomtörténeti Közlemények 1966. 419. l.)
- 59 A Magyar Filozófiai Szemle 1971. évi 5-6. száma közölte Horkay Károly idézett cikkét (723-728. l.)
- 60 Dr. Terray Barnabás személyes közlése szerint a cikket a Losoncon - félig magyar, félig szlovák nyelven megjelenő Ipel hetilap közölte 1986-ban.

Szvircsek Ferenc

"Alkotásai ércnél maradandóbban őrzik emlékét"

Id. Chorin Ferenc dr. (1842-1925)

Kornfeld Zsigmond, Lánczy Leó és Weiss Manfréd után a múlt század Magyarországnak, a kiegyezés utáni idők kiemelkedő alakja távozott 1925. január 20-án az élők sorából.

Chorin Ferenc a nagytőkés család megteremtője, a magyar finánc-tőke egyik legjelesebb képviselője volt. A politikai és gazdasági életben egyaránt jelentős szerepet játszott. Emberi tartása, közéleti szereplése során is csorbíthatatlanul megőrzött erkölcsi integritása révén a napi politikai csatározásokon felül tudott emelkedni, személye súlyt és értéket jelentett.

Nevéhez a magyar gyáripár, az ipari termelés és ennek sorában legfőképpen a nógrádi szénbányászat fellendítése fűződött. *Litschauer Lajos* a bányászati szaklapban a 80. évét ünneplő Chorin Ferencet ezekkel a szavakkal köszöntötte: "Erről az egyéniségről, erről a munkáról és eredményről nem mi vagyunk hivatottak végleges ítéletet mondani, hanem az idő és a történelem."¹

Hatvanöt év után idézzük meg alakját, villantsuk fel életútját.

A család

Családjából nagyapja - *Chorin Áron* - az első ismert - mai szóval jellemezve - reformer egyéniség. A későbbi aradi főrabbi, 1766. augusztus 3-án a morvaországi Weisskirchenben született vagyontalan szülők gyermekeként. Teológiai tanul-

mányait a nagymartoni talmudiskolában (jesiván) majd *Landau Ezekiel* tanítványaként Prágában végezte. Korán, tizenhét évesen nősült és kereskedői pályára lépett annak ellenére, hogy tehetsége és képzettsége másra predesztinálta volna. Nem véletlen tehát, hogy később a sikertelenségek hatására elfogadta az aradi hitközség meghívását, ahol 1789-ben rab-bivá választották. Itt vált felvilágodott szellemű vallásreformátorrá, a zsidók emencipációs mozgalomának egyik előfutárává. Hitéleti tevékenysége, szabadelvű, héber nyelven írott vallásos elméleti cikkei, tanulmányai főleg az ortodox zsidóság támadását vonta magára.

Első röpirata 1789-ben jelent meg. A Prágában 1803-ban megjelentetett "Emek ha Sóve" című három részből álló köny-

vében nyíltan reformernek vallja magát. Ennek kapcsán Óbudán 1805-ben már ismét állást foglalt az un. hamburgi templomvitában. A reformok híveként Aradon főleg a világi iskolaügy és az iparoktatás (szakiskola) terjesztése körül fejtett ki jelentős tevékenységet. Több könyvet is írt német és héber nyelven.

Chorin Áron 1844. augusztus 24.-én Aradon hunyt el. Fia, Károly Zachariás (1801-1868) orvosként élt és dolgozott szintén Aradon, ahol gyermekei is születtek, felesége a bécsi születésű *Gottlieb Johanna* (1803-1862) volt. Két fia közül Zsigmond, apja foglalkozását folytatta szülővárosában (1832-1875).

Másik fia Ferenc 1842. május 11-én született.²

Chorin Ferenc politikusi pályája

Iskolai tanulmányai során a gimnáziumot az aradi minoritáknál végezte, majd a pesti egyetem következett. Életrajzírói szerint néhány szemesztelt Bécsben is végzett. 1866-ban Pesten lett jogász, ügyvédi gyakorlatot folytatott, majd a vizsgák letétele után 1869-72 között ügyvéd lett Aradon.³ Közéleti pályafutását tehát szülővárosában kezdte, mögötte a biztos családi háttérrel. A jogi irodalomban kifejtett korai munkásságával hamar felhívta magára a figyelmet. Országos feltűnést keltett ugyanis a magyar jogélet és igazságszolgáltatás reformja ügyében az aradi ügyvédi kar nevében készített emlékirata. (Chorin Áron, a nagyapa szellemisége, vitázó hajlama párosult itt a fiatalember ambíciózusságával, és ez élete végéig sajátja maradt.

1868-ban *SimonyiLajossal* megalapította az aradi szabadelvű pártot. *Arzél Péter* főispáni kinevezése után 1871-ben a város, az új magyar parlamentbe de-

legálta *CsemegiKárollyal* szemben.

„Az egész ország kíváncsian várta, hogy ugyan micsoda nagy jogász talentum vagy szónok lehet az, aki majdnem gyerekkorban lebírta Csemegit - nem Magyarország, de az egész világ -, akkor legnagyobb jogtudósát? És a fiatal Chorin általános feltűnést keltett ilyen várakozás után is a képviselőházban” - *Horitsy Pál* emlékei szerint. Tehát fiatalon, huszonkilenc évesen vetette bele magát a politikába. Megszakításokkal balközép szabadelvű párti, mérsékelt ellenzéki, majd 1884-től szabadelvű párti országgyűlési képviselő.⁴ Kedvezőtlen helyzetben, hisz a hároméves ciklusból csak rövid idő maradt arra, hogy tehetségét itt is bizonyíthassa. Mégis eredményes munkát tudott végezni.

Első beszéde az igazságszolgáltatás reformjáról szólt s gyakran vett részt a bűnvádi perrendtartás előkészítő munkálataiban. A balközép *Tisza Kálmán* híveként jelent meg a képviselőházban, de az új választásokon 1872-ben a Deák Párt legnépszerűbb jelöltje, gróf *Ráday Geodeon* kibuktatta azon a hírhedett Lónyayválasztáson, ami magának Lónyaynak a bukását is előidézte. - Megint az ügyvédi munkába temetkezett. Harminckét évesen 1874-ben az aradi ügyvédi kamara alelnöke lett. 1875-ben újra aradi képviselő. Követte *Tisza Kálmánt* a fúzió után a szabadelvű pártba, amelynek egyik jogásztekinetlyévé vált. Közben az ellenzék megbízásából az Aradi Alföld, politikai napilap „lapvezére”. 1876-ban Tisza igazságügyi államtitkárnak szemelte ki. Szembe helyezkedett a kormánnyal és a politikai életre nagy befolyást gyakorló gazdasági kérdések következtében hetven képviselőtársával kilépett a szabadelvű

pártból és báró *Simonyi Lajossal* megalakította a független szabadelvű pártot.⁵

A parlamentben az igazságügyi kérdések állandó felszólalója: 1876-ban a válótörvény átdolgozója, a bankkérdés tárgyalására kiküldött bizottságban a kisebbség nevében ő az előterjesztett különvélemény előadója. Az igazságügyi bizottság tagjaként 1878-ban az új magyar büntető kódex megalkotásában vett részt. 1878-ban az egyesült ellenzék programjával egyhangúan ismét Arad képviselője lett.⁶ - 1881-ben kisebbségben maradt ugyanott, de pár hét múlva Zalabaksa mandátumával mégis bekerült a parlamentbe. A szabadelvű vitázások széttöltötték az ellenzékét és ezért Chorint liberalizmusa a szabadelvű pártba vitte vissza. 1884-ben az Aranyos-medgyesi kerület képviselője, de a választás után kilépett az egyesült ellenzékéből és megint szabadelvű párti lett.⁷ 1885-ben a mentelmi bizottság elnöke s ebben a tisztségében a Ház bizalma mellett képviselői pályája végig megmaradt. Így természetes, hogy tevékenységének egy részét a mentelmi jog objektív alapon történő szabályozása foglalta le. *Szilágyi Dezső* minisztersége alatt a királyi táblák és főügyészek decentralizációjának fő szószólója és sikerre vivője volt. Az 1891-96-os ciklusban a bűnvádi perrendtartás megalkotása kötötte le idejét. A következő ciklusban Szatmár város képviselőjeként a bűnvádi eljárásról szóló törvény életbeléptetésével kapcsolatos törvényhozói munkában vett részt. 1889-ben kilépett a kormánypártból és a "disszidensekhez" csatlakozott, majd az Alkotmánypárt tagja lett. Mivel egyik szorgalmazója volt az 1901-ben megszigorított összeférhetetlenségi törvénynek, annak elfogadásakor, mint állami megrende-

lésekkel bíró nagyvállalatok - Salgó és Rima - vezetőségének tagja, neki magának is le kellett mondania képviselőségéről. Ezt követően azonban 1903-ban a főrendi ház tagjává nevezte ki a király.⁸

A nagyfokú vezérigazgató és elnök gazdasági törekvései

Chorin Ferenc azt vallotta, hogy az ország gazdasági felemelkedése a nagyarányú ipari fejlődés függvénye. Az 1890-es évektől erre két lehetőség is kínálkozott.

Az egyik: az újabb széntelepek feltárásával és kiaknázásával az energia készletet növelni, és ezzel együtt elszakadni külföldtől az energia szükséglet biztosítása terén. A másik: állami szubvencióval a meglévő iparágakat fejleszteni, újakat meghonosítani. Ez a két irány határozta meg Chorin gazdasági elképzelését, melynek során az ország önálló vámterületté való alakítását is szorgalmazza. Ezzel a magyar ipar érdekeit képviselte, a monopolisztikus helyzetet élvező osztrák iparral szemben, és a hadipari szállításokban is a magyar ipart megillető részt akart kivívni. Chorin Ferencet munkássága révén a szakirodalom, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. második megalapítójaként tartja számon.

A lassan kifulladású társulat ügyvitelének felülvizsgálására és átszervezési tervek elkészítésére 1880-ban kapott megbízást a Kereskedelmi Banktól.

1881-ben már tagja is lett az igazgatóságnak. Chorin tehát fiatalon került a Salgóhoz és a vidéki ügyvéd-képviselő ebben szerencsés volt. Felismerte az akkor még kis vállalatban rejlő lehetőségeket. "Együtt nőttek nagygyá, s Chorinnak orosz-lánrésze van abban, hogy e kis bányatársaság oly hatalmassá izmosodott."⁹

Eleinte, 1885-től a társulat ügyészeként

jogi kérdésekkel foglalkozott, később vette rá magát gazdasági, főként ipari és bányászati problémákra, főleg politikai szempontból. Önálló, erős magyar ipart akart teremteni Kossuth eszméinek talaján: a magyar ipar kérdését a magyar önállóság lehetőségének kérdésével azonosította.¹⁰

1889-től alelnöke, majd 1891-től az elhunyt *Feldmann G. Károly* utódjaként, elnöke lett a nagymúltú Salgótarjáni Kőszénbánya társulatnak.¹¹ Chorin élete ettől kezdve összekapcsolódott az SKB Rt. sorával: a legapróbb részletességig áttanulmányozta a társulat bányászati, pénz és kereskedelmi ügyeit. Felismerte a hazai kapitalizmus fejlődésmenetének a múlt század utolsó évtizedeiben bekövetkezett változásait, és sikeresen kapcsolódott be az iparosodásba a modern hitelszervezetbe. Annak a menedzsertípusú rétegnek lett a tagja, akik a századforduló táján léptek színre a nagybankokban és a vállalatokban.

A vállalkozó típusú nagypolgári értelmiség a menedzser tőkés réteg bizonyos funkcióit látta el. Ebben az ügyvédek jutottak fontos szerephez. Chorin ügyvédi pályafutása tehát nem a bankélet, hanem a nagyipar felé irányult. Majdnem minden nagybank, nagyüzem vezetésében, felügyelő bizottságában megtaláljuk Chorin Ferencet, mint jogtanácsost és érdekképviselőt. Őt - aki ellenzéki képviselőként Deák majd Tisza Kálmán ellenfele -, sikeresen felívelő pályája nem a miniszteri bársonyszékbe, hanem az SKB Rt, majd a GYOSZ, a Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöki székébe röpítette.¹²

A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. szénbányászata a 19. század végén, pontosab-

ban az 1880-as években még csak a nőgrádi szénmedencére terjedt ki. Chorin gazdaságpolitikai elveit gyakorlatban megvalósítva - a szénbányászat fejlesztésére törekedett és ennek révén az Rt. négy évtized alatt az ország egyik legnagyobb vállalata lett. A salgótarjáni bányavidék szénjogainak megszerzése után 1895-ben a társulat működését kiterjesztette a Királyhágón túli részekre: a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank támogatásával megvette a fizetési nehézségekkel küzdő bécsi székhelyű Brassói Bánya és Kohó Részvénytársulat zsilvölgyi szénjogait és bányát. A társulat működési területének tudatos kiterjesztése 1898-ban folytatódott, amikor az Esztergom-Szászvári Kőszénbánya Rt. létrehozásában vállalt jelentős érdekeltiséget. Ennek a társulatnak is az igazgatósági elnöke lett. A tranzakciókat már elnök-vezérigazgatóként hajtotta végre. 1903-ban az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt-vel, a Felsőzsilvölgyi Kőszénbánya Társulat bányáinak megvásárlásával az SKB Rt. magyar szénbányászatban elfoglalt helyét erősítette.

A terjeszkedés jelenőségét az a tény is jelzi, hogy a zsilvölgyi bányák megszerzése illetve bérlete révén az ország legjobb minőségű barnaköszén medencéjéhez jutott. Terjeszkedését azonban gátolta az állami kőszénbányászatot megteremtő kormánytörekvés, mely után a Zsilvölgyi államkincstári szénbányák bérletét még a szerződés lejártá előtt vissza kellett adnia. Nagy veszteség azonban nem érte a vállalatot, mert az állami szénterületen lévő bányákat nem művelte, csupán a szénterület lefoglalása volt a célja a versenytársak elöl.

1905-ben Nyitra megyében a Magyar Általános Kőszénbánya Rt-vel közösen

szerezett szénjogokat, melynek birtokában megalapította a Nyugatmagyarországi Kőszénbánya Rt-t. A vállalat fő üzletágának továbbra is a szénbányászatot tekintette. Érdekkapcsolataik kiterjedtek esztergomi, tolnai, baranyai és borsodi bányavidékekre is, de 1920-tól intenzíven bekapcsolódtak a szénbányászat hasznának befektetésével az új iparágakba, érdekeltségekbe is. Az Rt. nagyarányú terjeszkedése révén elérte, hogy az ország minden jelentős szénvidékén volt érdekeltségi köréhez tartozó vállalata.¹³

Megyénkben az általános gazdasági helyzet teremtette meg a szénmedencében domináló két nagyvállalat az SKB Rt. és az 1881-ben alapított Északmagyarországi Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat Rt. egyesítésének a gondolatát. Ennek megvalósítása a szénmedencében létkérdést jelentett mindkét vállalat számára, ugyanis Trianon után elvesztette fogyasztási területének nagy részét. A fővároshoz földrajzilag közelebb található szénbányavállalatok konkurenciája, a külföldi szén versenyhelyzete lépésre kényszerítette a vállalatot. Az SKB Rt. 1917-ben előbb a részvénytöbbséget szerezte meg, majd 1925. január 1-én fuzionáltak.

E tranzakció része volt annak az előkészületnek, mely a háború után várható szénkonjunktúrára való tekintettel átgondolta az un. átmeneti gazdálkodás kérdéseit. A zsilvölgyi bányák ugyanis már 1916-ban román kézre kerültek és várható volt, hogy a háború után jelentős szénbányák esnek ki a magyar ipar vonzásköréből. A trianoni békekötés után a cseh és román államhoz került bányák elvesztése ellenére is a részvények birtokában az SKB Rt. befolyása még megmaradt bár egyéb vállalkozásainak köre összéb-

szorult. A helyzet új üzletpolitikát kívánt az igazgatóságtól, melynek során Magyarországon építette ki a befolyását elősegítő vállalkozásait, mint például Heves, Borsod megye szénterületein. Mivel a Salgó is érdekelt volt a silányabb minőségű kőszén eladásában is, sorra nyitotta meg a korábban bezárásra ítélt vagy már bezárt bányáit, sőt újabbakat is létesített a fiatalabb barnaszén - és lignitterületeken. Ezek a beruházások Chorin korábban megfogalmazott koncepciója szerint történtek, mely során a társaság továbbra is a legtöbb hasznot a bányászattól remelte.¹⁴

Bár az egykor nagy jövedelmet hozó bányák nagy részét később sorra megszüntették, a vállalat azonban nem záta be egyetlen kórház, iskola, munkásotthon, sporttelep kapuját sem. Salgótárjában például 1923-ban létrehozták a Chorin Ferenc nevet viselő reálgimnáziumot.

Chorin Ferenc a társulat életében a negyedik, a leghosszabb ideig (1889-1925) működő igazgatósági elnök volt. Ebben az időszakban ipari-menedzser típusú vállalkozóként vetette bele magát a gazdasági életbe.

Érdems életének egy részletét ebből a szempontból felidéznünk:

Az 1883-ban alapított Máramarosi Sóvasút Rt. igazgatóságának tagja, 1894-ben alapított Hazai Bank Rt. igazgatósági tagja, a Nezsideri Papírgyár Rt. (1873) Péterfalva igazgatósági tagja, az Esztergom-Szászvári Kőszénbánya Rt. ig. elnöke, az Országos Közlekedési Tanács és Tarifa bizottság tagja volt. Tevékenykedett a Magyar Kir. Kereskedelemügyi Minisztérium vasúti és közúti osztályának munkájában. Tagja volt az Országos Ipartanácsnak, igazgatósági elnöke volt az 1901-ben alapított Nagytapolcsány-Bossány-Trencsény

h.é. vasút rt.-nek. A Lapp Henrik-féle mélyfúrások, bányatelepek rt. igazgatósági tagja, az 1893-ban alapított "Vulkán" gépipari Rt. igazgatósági tagja volt.

Sokirányú elfoglaltsága mellett több egyesületben is tevékenykedett: a Fehér Kereszt Országos Lelchenház Egylet másodelnöke is volt.¹⁵

Álma, az önálló magyar vámterület és az önálló magyar jegybank csak halála előtt valósult meg. Háborún és infláción vezette át a vállalatot és fejlődő képesen adta át az utódoknak, mint az ország egyik legnagyobb konzernét.

Chorin Ferenc 1902-ben fordult felhívással az ország gyárosaihoz, egy országos szövetség létesítése érdekében. Ipartestületek, kereskedelmi és iparkamrák helyett a gyáriparosok hangadó körei régóta követelték egy olyan szervezet létrehozását, amely képes "erős pressziót gyakorolni saját szempontjai érvényesítése céljából". 1902 májusában báró *Hatvany-Deutsch-Sándorral* együtt Chorin Ferenc alapította meg a magyar gyáriparosok szövetségét (GYOSZ), melynek első elnöke volt haláláig. (A GYOSZ nevét 1944-ben Gyáriparosok Országos Központjára -GYOK- változtatta, és ezen a néven működött megszűnéséig 1947-ig.

Az alapítók a gyáripár átfogó szabad érdekképviselőként az ausztriai nagytőke versenye, a hazai agrárius törekvések és a szocialista mozgalmak ellen hirdette meg tevékenységét.¹⁶

A király 1903-ban a főrendi ház örökös tagjává nevezte ki Chorin Ferencet, s mint főrend ettől kezdve a delegációban vitt vezető szerepet, szívós energiával küzdött saját vállalatai érdekében és a magyar ipar érdekeiért az osztrák ipar monopolisztikus helyzetével szemben. A

pénzügyi bizottság, a közgazdasági és közlekedésügyi bizottság, igazoló bizottság és a legfőbb fegyelmi bizottság tagjaként minden fontos gazdasági ügyben hallatta szavát. De ő volt az első világháború előtt a balkáni expenzió szorgalmazója is. Az 1920-s évek elején fokozatosan visszavonult a nyilvános szereplésektől. 1925. január 20-án hunyt el 84 éves korában.¹⁷ Három város: Szatmár, Petrozsény és Salgótarján is díszpolgári címmel tüntette ki.

A halálának tizedik évfordulóján róla szóló zsurnalisztikus portrék szerint a tehetség és tudás karrierjét futotta be az ügyvédként induló Chorin Ferenc. A gazdasági élet terén bontakoztatta ki tudását és alkotott igazán jelentőset, noha érdeklődésének középpontjában mindvégig a politikai kérdések álltak.

A magyar gazdasági élet egyik nagyhatalma a Kereskedelmi Bank a Weiss Manfréd művek - SKB Rt. csoportja volt. Vezetői közé tartozott Chorin Ferenc irányításával a Chorin család is. Igazi vezetője azonban majd csak a fia lesz. Chorin felesége és fia 1919-ben az antiszemitizmus erősödésének hatására kikeresztelkedett, de családi kapcsolatai révén részese volt annak a folyamatnak, amelynek során az állami adminisztráció kereskedelmi, jogi és oktatási ágazataiban a zsidó származásúak minden szinten egyre kiemelkedőbb szerepet tölthettek be.

A harminc kiemelkedő család közül legrégebben a bécsi bankárok szereztek nemességet ill. bárói rangot. Legtöbben a későbbiek során a gazdasági életben kifejtett tevékenységükért, iparfejlesztésért stb. kapták a rangot. (Legutoljára 1918. szeptember 16-án kapott bárói rangot a csepeli Weiss Manfréd fegyvergyáros.)

Chorinék azok közé a családok közé tartoztak, akik sohasem folyamodtak a királyi kegyért, holott gazdasági és társadalmi tevékenységükért könnyen megkaphatták volna azt.¹⁸

Az említett csoport a legnagyobb nagytőkés családok Weiss, Kornfeld, Chorin, Mauthner családok mellett a Bíró, a Fellner, a Goldberger családok összeolvadása révén jött létre.

Chorin Ferenc 1877-ben feleségül vette Prágában *Russ József* és *Wohl Paula* lányát, Amáliát (1859) fia, az ifjabb *Chorin Ferenc* (1898-1964) szintén ügyvédként kezdte pályafutását majd 1918-tól vállalt állást az SKB Rt-nél, ahol 1919-től vezérigazgató, 1925-től elnök, majd 1926-tól - *Fellner Henrik* halála után - a GYOSZ elnöke lett. Ő a báró csepeli Weiss családba házasodott (*Konfeld Zsigmond* mellett) 1921. szeptember 21-én, és később a vagyontöredék tényleges irányítója és az örökösök csoportjának legkimelekedőbb képviselője lett. A "Weissklán" fejként apjához hasonlóan hathatós és aktív vezető szerepet vitt a felső politikában, az ideológia és a kulturális élet befolyásolásában, mint a kormánypárt liberális szárnyának tagja.

Amikor az 1938-as Anschluss révén a hitleri birodalom Magyarország nyugati szomszédjává vált, felerősödött a jobboldali radikális pártok tevékenysége, megszületett az un. első zsidótörvény, Chorin Ferencné - hasonlóan apósa 1919-es lépéséhez - 1938. december 6-án valószínűleg férje hatására áttért a római katolikus hitvallásra. A német megszállást követően a Weiss-Chorin-Mauthner-Heinrich család harminckét tagját a németek érdekeltségi részük átadása fejében először Svájcba, majd Portugáliába szállították

1944 június 25-én. Az ifjabb Chorin 1947-től az USA-ban élt mint vállalkozó, aki a száműzetésben vagyontalan Horthy-család megélhetését biztosító "Horthy-alapítvány" egyik létrehozója is volt. Hasonlóan rendszeresen hozzájárult *Weiss Jenő* nagyiparos is. Ifjabb Chorin Ferenc 1964-ben, 86 éves korában hunyt el New Yorkban.¹⁹

Az id. Chorinnak három leánya is volt. Margit, *Söppkéz Sándorhoz*, Irén, *dr. Heinrich Antalhoz*, Ilona pedig *dr. Benedek László* műegyetemi tanárhoz ment feleségül.

Az id. Chorin Ferenc alakját képek, szobrok is megörökítették. Ezek egy része a család tulajdonában maradt. A Salgótarjáni Köszénbánya Rt. igazgatósága által készítettet a bányaigazgatóság épülete előtt állították fel 1927-ben. *Horovitz Lipót* (1871-1917) és *Balló Ede* (1859-1936) portrét festett, *Ligeti Miklós* (1871-1944) egy másik szobrot mintázott Chorinról. Felesége portréját *Lorz Károly* (1839-1904) készítette el. A Salgótarjánba került mellszobrát Beck Ö. Fülöp (1873-1945) alkotta.²⁰ Ennek posztamensén a következő felirat volt olvasható: "Alkotásai ércnél maradandóbban őrzik emlékét."

Egyénisége és tevékenysége megérdemelné, hogy emlékét megőrizzük a történelmi tudatban.

Jegyzetek

1. Litschauer Lajos: Emléklapok. dr. Chorin Ferenc nyolevonen éves. In: Bányászati és Kohászati Lapok 1922. 15.sz. 233.o., OL.Z. 248.1.cs. 2.sz. (Társaság, 1925. 134.o.)
2. Zsidó lexikon. (Szerk: Ujvári Péter) Bp. 1929. 170.o., Pallas Nagy Lexikona. IV.k. 335.o., Új Idők Lexikona. 5.k. 13031304.o., Szinnyei József: Magyar írók élete és munkássága. 1983. II.k. 54-58.o., Hasonmás kiadás 1980-1981., Új Magyar Lexikon. Bp. 1960. I.k. 43.o.
3. Magyar Életrajzi Lexikon Bp. 1967. I.k. 285.o., Pallas Nagy Lexikon im:335.o., Szinnyei József 1893. im: 56.o., Litschauer Lajos 1922. im: 232.o., OL.Z.248.1.cs. 2.sz. id .Chorin Ferenc életrajza
4. Magyar Életrajzi Lexikonim: 285-286.o., Litschauer Lajos, 1922. im: 232.o., OL.Z.248.1.cs. 2.sz., OL.Z.248.1.cs. 3.sz. Pesti City 1935. febr. 5.
- 5.Szinnyei József, 1893. im: 56.o., OL.Z. 248.1.cs. 3.sz.
6. Litschauer Lajos 1922. im: 232.o., Bányászati és Kohászati Lapok 1925. 36.o., Szinnyei József 1893. im: 56.o., OL.Z. 248.1.cs. 3.sz.
7. Magyar tisztí név és címtár 1884. 71.o., Magyar Életrajzi Lexikon 1967. im: 286.o.
8. Lengyel György: Vállalkozók, bankárok, kereskedők Bp. 1989. 57.o., Litschauer Lajos 1922. im: 232.o., Magyar Életrajzi Lexikon 1967. im: 285.o., OL.Z.248.1.cs.2.sz.
9. Magyar Életrajzi Lexikon 1967. im: 285.o., OL.Z.1.cs.3.sz.
10. Nógrádi Történeti Múzeum Adattár: 1832-75., OL.Z.248.cs.2.sz.
11. Magyar Életrajzi Lexikon 1967. im: 285.o., Dornay Béla: Salgótarján és Karancs-Medves vidék részletes útikalauza Salgótarján, 1929. 38.o., Lengyel György 1989. im: 57.o.
- 12.Magyarország története 1890-1918. Bp. 1978. II.k. 444-445.o.
13. Magyar tisztí cím és névtár. 1908. 602 o., Jeney Károly: A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. és konszern vállalatai. Repertórium. Bp. 1968. 9-11.o., OL.Z. 248. 1.cs. 2.sz., Babics András: Az észak-mecseki kőszénbányászat története Bp. 1967. 79.o.
14. Salgótarjáni Almanach. 1926. 110-111.o., Szvircek Ferenc: Bányászati tevékenység történetének vizsgálata az etesi bányavidéken. Muzeumi Értekezések 1985. 55-58-o., Dornay Béla: 1929. im: 38.o., Babics András 1967. im: 80-81.o.
15. Magyar tisztí cím és névtár 1908. 285., 573., 579., 602., 607.o., Magyar Tisztí cím és névtár 1912. 235., 236., 274., 284., 645., 686., 695., 733., 742.o., OL.Z.248.1.cs.2.sz.
16. Új Magyar Lexikon 1960. im: 443.o., Magyarország története 1978. im: 519.o., Magyar Életrajzi Lexikon. 1967. im: 286.o., Új Idők Lexikona 9.k. 2880.o.
17. OL.Z. 248.1.cs. 3.sz. Pesti Hírlap 1935. január 22., Pester Loyd 1935. január 21. Magyarország 1935. január 22., Magyar Mezőgazdaság 1935. január 24., Fővárosi Ujság 1935. február 6., Az Üzlet 1935. január 23., Az Est 1935. január 23., Bányászati és Kohászati Lapok 1935. február 1., Magyar Gyáripar 1935. január 15., A Munka 1925. január 24.
18. Litschauer Lajos 1922. im: 233.o., Magyar tisztí cím és névtár 1912. 67-69.ol, Magyar Életrajzi Lexikon 1967. im: 286.o., Lengyel György 1989. im: 58.o., OL.Z.248.1.cs.3.sz.
- 19.Magyaroszágtörténete 1918-1919-1945. Bp. 1976. 775-776.o., Lengyel György. 1989.. im: 65-66., 139-140.o., A Munka 1925. január 24., Vida István: Három Chorin levél In. Századok. 1977. 2.sz. 362.o., Új Idők Lexikona. 5.k. 1303-1304. o., Új magyar lexikon 1960. im: 443.o., Gudenus János-Szentirmay László: Összetört címerek. Bp. 1989. 87-88.o., OL.Z.248.1.cs. 4.sz., ifj. Chorin Ferencnek Weiss Margit Daisyvel való házasságából három gyermekeszületett: 1922-ben Erzsébet Alice Amália, 1925-ben Daisy Anna Mária és 1928-ban Ferenc György, akik az 1921. augusztus 26-án kötött egyezés alapján rom.kat. nevelésben részesültek. Dr. Chorin Ferencné szül. báró csepeli Weiss Daisy 1938. november 18-án jelent meg az izraelisa vallásfelekezet pesti lelkészi hivatalában, ahol a szolgálattevő lelkész előtt bejelentette azt a szándékát, hogy az izraelita vallásfelekezetet elhagyja és kérte bejelenésének tudomásulvételét. A bejelentésről a lelkész feljegyzést készített ugyan, azonban a bejelentést magát tudomásul nem vette. Chorinné 1938. december 6-án vette fel a rom.katolikus vallást., Gosz tonyi Péter. A kormányzó, Horthy Miklós. Téka. 1990. 65., 9., 158.o.,
20. OL.Z. 248.1.cs. 1.sz., OL.Z. 248.1.cs. 2.sz., OL.Z. 248.1.cs.4.sz.

Habonyi Zoltán

Önéletrajz helyett

(Hetven év emlékeiből)

II.

MUNKA ÉS ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

Az 1920-as évek második felében kialakult gazdasági válság a bányai part is súlyosan érinti. Idézet a bányász szak-szervezet Bud János pénzügyminiszterhez címzett beadványából:

"A kisebb és gyengébb minőségű szennet termelő bányák túlnyomó része üzemet teljesen beszüntették, másik része lényegesen redukált munkaslétszámmal és heti 2-3 napon át folytatott termelést."

A korona értékcsökkenése, az egyre nehezebb megélhetési viszonyok jellemzőek a munkásság hangulatára. A Miskolci Csendőrküldeti Parancsnokság 1924 októberéről jelentette a csendőrség felügyelőjének: "Ipari munkásság hangulata nyomott, a csekély fizetés miatt általános a panasz. Ehhez járul a bányákban a munkanapok csökkentése és a nagy létszám-redukció."

1879-ben a munkások átlagos napi keresete - 12 órás műszak mellett - a teljesített munka arányában 1 forint. (A szomszédos kisebb bányákban 1.40-1.50 forint.) A Salgótarjáni Almanach 1925 a Munka Naptárában Sztankay István összeállításában közli, hogy az 1881-ben alakult Északmagyarországi Egyesített

Köszénbánya és Iparvállalat Részvénytársaságához tartozó baglyasi és mizserfai bányákban 12 órás műszakot teljesítő munkásoknál az átlagos kereset 1881-ben 196 fillér volt. A Nógrádi Lapok és Honti Híradó 1884 április 13-án közlése az alispán jelentését, benne többek között azt is, hogy "Baglyasalján mácius 25-én nagymérvű zavargás tört ki...a közséngondnok szigorúsága, másrészt az élelemhiány miatt."

A Bányászati és Kohászati Lapok 1897. 22. száma közli, hogy a férfimunkások átlagos keresete 1.77, a nőmunkásoké 0,50, a gyermekmunkásoké 0.45 forint. Ismereti a következő évben a bánya vagyonát is, mely hiteles kimutatás szerint 9.714.095 forint, évi tiszta jövedelme pedig 1.234.029.

Sándor Vilmos munkájában (660-662 old.) olvasható, hogy az 1900-as évek elején Magyarországon az átlagos heti kereset 11.9 korona, Belgiumban 21.16, Franciaországban 25.45. A hazai árviszonyokra jellemző számok szerint egy öttagú munkáscsalád heti kiadása élelemre és lakbérre 9.24 korona. Weltner Jakab "Földalatti Magyarország" című írására hivatkozva közli a bányászok keresetéből eszkö-

zölt levonásokat is. Ezek: társládára 4-6 százalék, de levonnak szerszámokra, robbantószerre, lámpaolajra, lakbérre, szántóföldek haszonbérére, ruhára, bírságokra, adóra, föld-megváltásra, egyenruhára, egyházi adóra és zenekarra. Megbetegedett munkásainak a társláda 10-12 korona betegpénzt folyósít, rokkantság esetére havi 5 korona jár. (Dzsida írja, hogy a bányászat által létrehozott első társláda Selmechányán alakult 1496-ban. Ez önszegélyző egyesület volt, melybe a dolgozók kérésük egy részét befizették, hogy ebből beteg vagy sérült társaikat segítyezzék. A nógrádi szénmedencében a bányatársaspénztár 1866-ban létesült 102 taggal, vagyona 1924 korona volt. 1870-ben a tagok száma már 1164, a vagyon 56.662 korona. A Bányászati Lapok 1903-as közlése szerint 1902-ben a társpénztár 596.109 korona vagyonnal rendelkezett. Átlagos évi nyugbér és nevelési pótlék férfiaknál 405, özvegy nőknél 171, árvánál 34 korona.)

Mivel Amália aknában 1929-ben megszűnt a termelés, a telepi bányászok az 1930-as években már a környéken nyitott új bányákba jártak dolgozni. (Alsó és Felsőszánas, Etes lejtős, Pályi bánya, Margit táró, Kőkút, Újlak, Ságújfalu, Jenőakna.) Munkahelyüket eleinte gyalogosan fél óra, óra alatt érték el, a későbbiek során villamoson - a gépen - szállították őket.

1938-ig hetente két, három, jobb esetben három, négy műszakot dolgozhattak. A többi hétköznapon szünnapot kellett tartaniuk, illetve porjatkáztak, szénrendelés hiányában kényszerszünetet tartottak. Ősztől tavaszig a szénrendeléstől függően kidolgozhatták a hetet, de a március elsejéig az elbocsátást, a szanalást jelentették sok bányásznak.

Ezekben a bányákban a szénvastagság

60-80-100 centiméter között ingadozó vastagságú volt. Hogy minél kevesebb "meddő" - homok, agyag, pala - kibányászására és elszállítására legyen szükség, a főbb vágatokat csak olyan magasságúakra és szélességűekre vájták ki és "ácsolták", hogy éppen csak a csilléssel a kibányászott anyagot elszállíthassák. A szénfejtő munkahely ettől két oldalt tíz, húsz méterre szélesedett ki. A fejtésben dolgozók a szénfal aljába kézi erővel tizenöt, húsz cm. vastagságban aláreszelték, majd a kézierővel fúrt lyukba helyezték paxittal, gyutaccsal robbantották le. (Bár szigorúan tilos volt: a gyújtózsínorra - cinderre - a gyutacsot mégsem fogóval, hanem fogukkal harapták, erősítették rá.) A robbantás meglehetősen nagy füsttel járt s amíg az elszéledt, addig fogyasztották el a hazulról hozott, zsebkendőbe kötött szalonnát-kenyeret, hagymát, vagy éppen csak zsíroskenyeret. Műszak kezdetekor ezeket dróton függesztették fel az ácsolatfákra, hogy a patkányok meg ne rágják. A lerobbantott szenet kilapátolták - zajborolták - a csillerakodó térig, ott rakták csillébe.

Ahogy haladt előre a szénfejtés, a vágások és segédvágások dolga volt a "főte" - a pala - alátámasztása, ácsolása. Szerencés volt az a csapat, amelyik "négyes" fával - 1.25 m. - tudott ácsolni, hogy olyan volt a szénvastagság, viszont sok volt az olyan munkahely, ahol a magasság ennél jóval kisebb lévén, ácsoláshoz "nullás" fát - 0.75 m. - használtak. Nem nehéz elképzelni, milyen testi megterhelés kellett az ilyen alacsony fejtésben ehhez a munkavégzéshez. Később a lefejtett szén helyét meddővel "betörmelékelték", az ácsolatokat pedig kiszedték kirabolták.

A fő vágatok - lejtősaknák, ereszkék, alapközlék, siklók - magassága 1.75-2 méter volt, szélességük az egy-két vágányos sínparttól függött. Az ereszkékből, siklók-ból kiágazó vágatoknál vaslemezeken - platnikon - forgatták rá a végtelen-kötél szállító pályára a csilléket. Ez már az "uraságiak" - fékesek-kapcsolók - dolga volt. A fővágatok végtelen-kötél pályáját vitlákkal, villamos árammal működtetett erőgépekkel mozgatták, kisebb helyeken lejtős pályán szállítógépet, konviort alkalmaztak. Egyes bányákban ebben az időben alkalmaztak először rázóscsúzdát, ami nem csak a szénkitermelés mennyiségét fokozta, hanem mentesítette a fejtésben dolgozókat a szénlapátolás nagy részétől. Egy-egy csapat által kitermelt szenet a csillék fogantyújára kötött kemény kartonlapon - baligán - jelezték a csapatszám feltüntetésével. Ezek összegyűjtése a külszínen a csillejegyzők feladata volt.

A munkacsapatokat - de az "uraságiakat" is - havonta telepítették. Jó kereseti lehetőségű munkahelynek számított az elővágás-vágathajtás. Ezeket a feladatokat erre jól begyakorolt csapatok kapták. Előfordult persze, hogy az aknász, főaknász, a bányamester a nála "bevágódott-nak" adta. Állítólag meg lehetett szerezni egy-egy libával, kacsával, pár tyúkkal, a kiskertjében történő kapálással - és rossz nyelvek szerint a csapatvezető szemreváló nejeinek kegyeivel is.

A szerszámokat - csákányokat, kézifűrőket - a bányakovács éltezte, a csákány-nyeleket a vájár faragta - a szállítógépeket, drótköteleket a bányalakosok tartották karban. Vizes munkahelyekről ásott árokkal - srámmal - vezették el a vizet a bányaszivattyúig; villamosberendezések felügyeletét villanyszerelők látták el.

Munka közben a bányászok az évtizedek alatt kialakult keveréknyelvű bányai meghatározásokat használták, így például: kopnyi, untercug, pilnok, platni, srám, ort, stomp, rajda, stág, ligent, hangot - ácsolat, gyámlyuk, vízesárok, kanyar, emelkedő, agyag, pala, stb. helyett. A bányai víz legtöbbször ihatatlan volt, csillekerekekre szerelt lajtokban szállították oda az ivóvizet, vagy a bányász vitke magának kulacsában. Közvetlen munkahelyeiken karbidlámpával világítottak - karbidot levonásra havonta vételeztek (faszoltak) -, a forgalmas helyeket villamoslámpák világítottak meg. Székelésre, vízelésre az elhagyott vágatokat használták.

Egyes csapatok élén az elővájár állt. A csapatok, uraságiak, gép- és szivattyúkezelők, mesteremberek felügyeletét az aknászok látták el, fölöttesük a főaknász, bányamester volt. Az üzemetek, bányákat mérnökök, főmérnökök vezették. Ez időben főmérnökök, mérnökök Medzih-radszki, Bauer, Egeli, Csató, Schmidt voltak. Bányamesterek pedig Mottnig, Mohai, Rádi, nevezetűek, a főaknász Szabó és György volt.

A bányászok nehéz fizikai munkája nem csak a testet vette erősen igénybe, hanem a munkásruhát is. A "cejgnadrág" (talán a mai farmernadrág őse) jól bírta a strapát s ha kellett megfoltozták. A magazinban vételezett erős bőrbakancs - akkori ára 16 pengő volt -, benne puha kapcával, fekete klottgatya és vászon ing volt a munkás munkaruházata. Fejfedőül ki sapkát, ki elnyűtt kalapot használt.

Élet- és munkakörülményeikhez hozzátartozik kereseti viszonyaiknak ismertetése is.

Anyánk megőrizte vājár férje "Bérfizetési bárcá"-it az 1910-es, 1920-as, 1940-es évekből. Az eredeti dokumentumok alapján apánk 1913 októberében - vājárként - 29 tizenkétórás műszakra 167 koronát keresett (egy műszakra 5 korona 75 fillért számoltak). Levonás: 38.22 korona, kijáró bérként 129.64 koronát kapott.

A 187 számú, 1923 júniusi bérfizetési bárcza részletezve koronában:

Kereset 35+1 műszakra:	22.581
Megtérítések:	
Tartozás törlesztés:	-
Társpénztári kölcsön törlesztés	-
Társpénztári 2 % járulék:	450
Betegsegélyző alap:	468
Élelmiszerek:	1954
Anyagszerek:	300
Szolgálmányok és világítás:	6
Állami és községi adók:	1400
Tanesszközök:	34
Tej:	62
Megtérítések összege:	4674
kijáró bér:	17.900

Hozzá kell tennem, hogy ebben a hónapban nem volt meg- vagy visszatérítés (levonás) szén, fuvar, bírság, evangélikus egyházi járulék, előleg, kovács- és műhelymunka, társpénztári gyógy- és kötészerek, ruha és ital, cipőjavítás, árpa, tengeri, szalma, letiltások, Munkás Otthon címén.

Vājár apánk 1943-ban 58 éves. Ez év februári keresete és levonásai az eredeti "Fizetési jegyzék" alapján a következőképpen alakultak pengőben:

24 műszakra kereset:	125.60
% bérpótlék:	37.68
fizetett szabadság és katonai segély:	62.40
műszakra táppénz:	-

lakbér és családi pótlék:

Összkereset:	225.68
Nyugbér járulék:	6.40
Betegsegélyző járulék:	5.04
Kereseti adó:	2.40
Rokkant adó:	20
Külön adó:	2.40
Hadfelszerelési adó:	50
Temetkezési járulék:	1.40
Előleg:	80
Anyag:	3.20
Egyéb:	1.50
Levonások összege:	103.04
Kijáró összeg:	122.64

Mint látható, ebben a hónapban tanyszer, fuvar, bírság, élelem, tej, egyházi járulék, szolgálmányok, műhelymunka, letiltás címén sem volt levonás. 1913-ban a család három, 1923-ban négytagú volt az egy keresőre, ősszel azonban öttagúra nőtt, megszületett az öcsém.

Apánk nagyon szorgalmas, erős, elismert jó vājár volt, annak ellenére, hogy csak a számokat ismerte, a betűket nem. Családi irataink rendezése közben három darab 1931-es, 1932-es és 1933-as évre szóló egy-egy pengő befizetését nyugtázó REVÍZIÓS PENGŐ is előkerült; ezeket akkor széles bányászörökben terjesztették.

1930-1940 között az Amália aknai bányászok keresete munkahelyüktől és besztásuktól függően műszakonként 3-4, jó esetben 5 pengő volt. Fiatalkorú külszíni munkás munkabére 4-6 órai munkaidőre 40-60 fillér. 1934 őszén, első munkahelyemen a Pályi-i bányánál csillettakarító gyermekként a műszakbérem 40 fillér volt.

Havonta kétszer fizettek; egyszer előleget adtak, máskor a maradót kijáró bért fizették ki. Ezeket a telepi szállásmesteri irodában névsorolvasás alapján lehetett föl-

venni. Mivel a környéken gyakori volt az azonos családnévű bányász, a társulat, az üzem vezetői "ragadvány"-nevekkel különböztették meg őket egymástól. Így pl. Antal István "kishartyáni", Dénes János "pattana", Orosz István "szivar", Kovács János "gulyás", Nagy Ferenc "daróci", Varga Mihály "dancsok", stb. Érdekesek voltak az alsótelepi családok ragadványnevei: "batka", "dongó", "pópa", "kukó", "jaja", "csucsá", "düdücs", stb.

Fizetési napokon alkalmi árusoktól helyben szentjánoskenyeret, fűgét, csavaros és krumplicukrot, örölt paprikát, zsemlét, kiflit lehetett venni.

Általában a vājárkeresetek 60-70-80 százalékat kapták a csapatbeli csillések, három év után 90 százalékot a segédvājárok. A felnőtt - nagykorú - uraságiak (szállítók, kapcsolók) műszakbére 3.80, a fiatalabbaké 1.90 pengő, a csapatvezető vājár bére 105 százalékos volt. Télutón, koratavasszal azonban egyre csökkent a szénrendelés, csökkentek a műszaknapok is. Huszonhat éves bátyám 1937 februárjában csak 12 műszakot teljesíthetett, havi keresete 36 pengő volt.

A társláda megalakulása után a részvénytársaság a 700 lakosú Salgótarjában épített 1870-ben egy 36 ágyas, az akkori viszonyok között modern kórházat. A társaságnak akkor már Jungmann Mihály személyében saját orvosa volt, aki egyben - Inászó székhellyel - vasúti és körorvosi feladatokat is ellátott. (A vasút Salgótarjánig 1867-ben épült ki.)

Figyelembe véve az 1870-es évek Nógrád megyéjének közegészségügyi viszonyait, valamint azt, hogy az akkori megyeszékhelyen, Balassagyarmaton csak 1897-ben nyílt meg a Mária Valéria közkórház, úgy tűnhet, hogy a részvénytársaság

a kórház megépítésével humánus okoktól indítva cselekedett. A valóság azonban más.

Gerber Frigyes akkori bányaaigazgató a salgótarjáni osztály 1897. december 5-én tartott ülésén utalt arra, hogy a bányászok között előforduló balesetek és a legkülönbözőbb megbetegedések (szem- és izombetegségek, tüdőtagulás, tüdőbaj, légzőszervek gyulladása, bél- és gilisztakór, a hiányos táplálkozás folytán az erő hanyatlása), gondos orvosi kezelést kívánnak. A munkásjóléti intézményekhez tartozó kórházak viszonylatában messze elmaradtak a nyugati művelt államoktól... Vidéken ritkán akad kórház... "Kívánatos volna, hogy ezek, kivált az ipar tekintetében fontosabb helyeken gyakrabban keltezzenek. Miután ez nincs így, kénytelenek vagyunk saját erőnkéből emelni czélszerű kórházakat."

(Sándor Vilmos idézett művében közli, hogy a salgótarjáni bányákban uralkodó munkaviszonyokat az jellemzi, hogy 1874-ben az egész terület széntermelésének a felét adták, viszont az előfordult összes balesetek 80 százaléka esett bányáira.) Fenti okok készíthették az Északmagyarországi Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat Részvénytársaságot is 1890-ben a baglyasaljai, 1895-ben pedig a mizserfai kisebb kórházak létesítésére.

A keveset kereső, sokat adózó bányász amíg erővel bírta, alacsony munkahelyen, a legtöbb helyen hason fekve, sárban, vízben dolgozott. Testi leromlását, tönkremenését elősegítette, fokozta a bányászférgesség okozta vérszegénység. Dr. Tóth Imre bányakerület-főorvos írja 1910-ben a Bányászati és Kohászati Lapokban a bányászférgességről: "Az anchylostómum duodenale élősdi a fonalférgékhez tartozik,

egy-másfél milliméter hosszú, hengeres testű... Leginkább a nyombélben tartózkodik, fogaival sebet ejt, vért szív, azzal táplálkozik."

Dzsida idézett művéből ismeretes, hogy az 1940-es évek elejére a társulat tisztviselőinek, altisztjeinek és munkásainak egészségügyi ellátására már egy orvosfőnököt, nyolc tisztviselő és szerződéses bányarost biztosított. A községekben lakó munkások hozzátartozóinak ellátását tizen-négy egyezményes orvos végzi. A külső telepeken tizen-négy jól felszerelt orvosi rendelő működik, állandó ápolószemélyzettel, ahol az orvosok hetenként kétszer tartanak rendelést. Azonkívül két szülésznő áll a rászoruló anyák rendelkezésére. (Itt jegyzem meg, hogy a bányász-asszonyok nagy többsége odahaza szült: még 1942-ben is mindössze csak 88-an szültek a Salgótarjáni Bányakórházban.)

Bányai baleseteknél elsősegélynyújtásra és részbeni ellátásra a társaság legtöbb bányatelepén férfi betegápolókat alkalmazott, akik adott esetben a bányákba is leszálltak. Amália, Albert és Rau akna betegápolója ebben az időben György János - nekünk gyerekeknek Jancsi bácsi - volt. Kötözött, injekciózott, torkot ecsetelt, fogakat is húzott. Mindenkit tegezett a telepen. A drótostóton kívül vele ijesztgették a gyerekeket, pedig jóindulatú, közvetlen embernek számított.

A bányatelepeken működő orvosi rendelők forgalmára következtethetünk dr. Soltész József bánya- és a 84. számú anya- és csecsemővédő intézet főorvosa salgótarjáni és somlyói bányakörzetének 1930. július 3-án a Bányászati és Kohászati Lapokban közzétett jelentéséből. Ezek szerint a két körzet betegforgalma 1929-ben 9.058 személy. Közülük a gyer-

mekek aránya 31 százalék, a dolgozók felesége 26, vājár, csillás, bányaiparosoké 21, a nyugbéréseké 5 százalék volt. ("Megnövekedett a súlyosabb gyomorbántalmak száma, fiatalabbaknál a gyomorfekély, idősebbeknél a gyomorrák formájában. Szórványosan lépett fel a difteritisz, a hasi hagymáz, influenza...")

A 84. számú anya- és csecsemővédelmi körben 7132 családlátogatás történt. Ez idő alatt házasságot közvelítettek, törvénytelen gyermeket törvényesítettek tizenegy, hatóságnál eljártak tizenhét esetben. Szociális ügyeket intéztek, tartásdíjakat jártak ki. Babakelengyét és szülészeti vándorládát adtak kölcsön. A bányagazgatóság karácsonyi segélyként ruhatextilt, élelmet, szappant adott 131 védencnek, egyéb segélyt 22-nek. Terhességvizitációkban a Salgótarján-Pálfalva-Baglyas körzetben 244 nő, 344 csecsemő- és kisded részesült. Közülük egy éves korig meghalt 12 százalék, három-négyéves korig 6 százalék. Dr. Soltész a népesedést zavaró körülményeknek tudta be, hogy a férj keresetének pótlására a munkásasszony napszámos-munkát vállalt, a terhesség utolsó pillanatáig dolgozik, szülés után korán megy munkába, nem táplálkozik kellőképpen, emiatt nem is szoptathat rendesen, kicsijét a nagyobb testvérre kénytelen bízni. "Generációk pusztulnak el a terhesség első, második, harmadik hónapjában a sok vetélés miatt."

Vannak adataink a részvénytársaság jótékonyági tevékenysége ezidőbeli mértékéről is. Hegyi Kálmán volt üzemvezető főmérnök írja többek között egy munkájában, hogy dr. Chorin Ferenc az S.K.B.R.T akkori igazgatója 1929-ben azokat a munkásokat, akiknek családjában 6-7-8 tizenéves éven aluli gyermek volt,

karácsonyra családonként 40-50-60 pengővel ajándékozta meg. (1929-1930-ban ez összesen 14.195 pengőt tett ki 661 családnál.)

A megbetegedett bányász betegsége első három napjára nem kapott táppénzt. (Jellemző számadat 1938-ból Kistelekről: Sz.G. vājár teljes havi táppénze 33 pengő 48 fillér volt.)

Az 1930-as évek munka- és életkörülményeinél ki kell térjek még a bányászok tisztálkodási lehetőségeinek ismertetésére is. Hegyi Kálmán volt üzemvezető főmérnök írja az 1930-as évek nógrádi szénbányászatáról többek között, hogy "...egy-két üzem kivételével fürdő, mosdó, tisztálkodást célzó berendezések nem voltak..."

A nagyon nehéz, sokszor embertelen körülmények között végzett munka után a tisztálkodásra Amália aknán is csak otthon kerülhetett sor. A bányász "sparhétton" melegített kútivóvízből hokedlira tett lavórból mosakodott a konyhában. Az igencsak kemény vizet mosószóddával lágyították. Hajmosásra - ha volt - esővizet használtak. A háziasszonyoknak sok munkát adott az erősen szennyezett ruhák mosása (mosóteknőben u.n. "mosógéppel" - egy 50x40 cm-es recés, hullámos alkalmatosságon) és vasalása is. A legtöbb háziasszony gondosan ügyelt nem csak a család, hanem a lakás tisztántartására. A bányatelepi férfifodrász a vállalattal szerződéses jogviszonyban működött. Üzleteliséget, lakást, tüzelőt, villanyt kapott, ezek fejében a társulat szabta meg a szolgáltatások árát. (Nyírás-borotválás 60 fillér volt.) Az alkalmi cipő- és bakancsjavítást a bányászok mellett két-három fő végzett.

(Folytatás a következő lapszámunkban)

Bozó Gyula

Epizódok Gerelyes Endre életéből

Régen összeálltak bennem, amolyan pergő filmkockákon közös találkozásaink - le is jegyeztem őket -, aztán maradtak.

Most sem saját elhatározásból, hanem kérésre és biztatásra idézem fel e lap hasábjain Gerelyes Endre alakját és emlékét.

A felkérés olyanoktól érkezett, akik Gerelyes személyével, irodalmi munkásságával (és annak értékeivel) már hosszabb ideje behatóbban foglalkoznak, éppen egy hiteles és sokrétű Gerelyes-portré megrajzolása céljából. A következő visszaemlékezés célja, hogy szerény segítséget nyújtson e nemes feladat teljesítéséhez, tudva azt, hogy sokszor az apró részletek sem hagyhatók figyelmen kívül, mivel ezekből áll össze a nagyobb rész, az egész, s nemegyszer érdekesek lehetnek az első pillantásra jelentéktelennek tűnő események is.

Szeretném előljáróban megjegyezni, hogy a szó igazi értelmében nem voltam barátja Gerelyesnek. De ismertem őt. Hosszabb és elmélyültebb beszélgetésre kevésszer került sor közöttünk, valódi eszmecserére pedig mindössze két alkalommal. Az élet többször egymás közelébe sodort bennünket, és így létezett egy viszonylag tartós időszak, mikor jól megfigyelhettem személyét, magatartását, sőt

még a szokásait is. Természetes, hogy ezeket is megfésüli az idő. Ezért a filmkockák: féloldalis ismeretség, alig-barátság? Ki tudja? Legalábbis abban az értelemben az volt, hogy én mindig többet tudtam róla, mint ő tudott rólam. Hogy én jobban figyelemmel kísértem sorsának alakulását, mint ő az én életemét. Ez ma így természetes is. Ennek ellenére mégis úgy érzem, hogy a "közös múlt" nem annyira kevés, hogy ne bátorítana az emlékezősközzétételére.

Nem tudom, mitől van, de a letűnt időkről és Gerelyes Endréről szólni számomra nemcsak megtiszteltetés, de most egyfajta kényszer is, mikor annyira vár a feldolgozásra.

Középiskolában...

Ismeretségünk kezdete az 1951-es év őszé, az esztendő szeptember hónapja, mikor az első tanévet kezdtem el a salgótarjáni Madách Imre Gimnáziumban, a volt csendőrlakanyai épületben. Gerelyes két évvel járt fölöttem, ugyanúgy, mint

később az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen.

Nézzük csak - hacsak néhány mondat erejéig is - azt a kort, amelyben akkor éltünk, eszméltünk és felcseperedtünk! Főleg azért kell mindezt megtennünk, hogy ma is világos legyen, milyen perspektíva állhatott előttünk, mire számíthattunk, mint az életpálya elején lévő, eszmélő, szinte gyerekek, abban az időben, amikor a felszabadulást követő lelkesedés már elmúlt, a gyors politikai előrejutás lehetőségének időszaka ugyan még érezte hatását, de a társadalomban egyre növekvő nehézségek is azt mutatták: valami nincs rendben...

Az 1950-es évek elején vagyunk tehát, egy olyan korban, mikor sok mindent elhittünk ugyan, de nagyon keveset tudtunk. Egy olyan időszakban, mikor kétségkívül voltak lehetőségek, bár korántsem akkorák, mint azt akkor gondoltuk. Alapvetően ugyanis csupán két dolog között választhattunk. Először is valamilyen formában szinte mindenki tanulhatott, valóságos mozgalommá vált a tudás birtokbavétele. A tanulás, mint olyan, ugyanis nem csupán kínálat vagy ajánlat formájában jelentkezett ekkor, hanem a dolgozók számára a társadalom különböző szféráiban egyenesen előírták a tanulási kedvet. A rádió, a sajtó, a pedagógus-társadalom szülőbe, gyerekebe beleverte a tanulás kényszer-kötelezettségét, melynek hivatalosan és elvárt követelményeként egy, az új társadalomban, a szocializmusban a fiatal tanulással emelkedjék ki a "lenti" világból, az elmaradott régi környezetéből, hogy ne álljon meg azon a szinten, ahol apja, nagyapja (anyja és nagyanyja) kénytelen volt megállni az átkos Horthy-rendszerben, hanem or-

vos, mérnök vagy tanár legyen belőle. Ezért tárták szélesre a hivatalos szervek akkoriban a középiskolák és az egyetemek kapuit a munkás- és parasztfiatalok előtt. Az oktatás, a művelődés terén ezek voltak a nagy igazságszolgáltatás évei, még egyes mai értékelések szerint is, hiszen a ma gondolkodó és tevékenykedő értelmiségnek szinte teljes egészében itt vannak a gyökerei.

A másik felemelkedési lehetőséget a sportolás biztosította a fiatal számára. Valamilyen sportágban kitűnni, dicsőséget szerezni! - sok tizenéves álma volt ez. Ne feledjük: a legnagyobb magyar sport-sikerek éveit éljük ekkor, s ez valósággal rabul ejtett bennünket. A sport népmozgalommá vált.

Gerelyesben valahogy minden "sűrítve" volt jelen, neki a természet tanuláshoz, sporthoz egyaránt átlagon felüli tehetséget, képességeket adott. Vonzalma azonban ekkor még mintha a sport iránt lett volna a nagyobb, bár szemmel láthatóan ekkor még nem döntötte el, hogy valójában mit is akar. Nem tudott vagy nem akart választani, nyilvánvalóan korainak érezte a végleges és visszavonhatatlan elkötelezettséget.

Már ekkor igen határozottnak és magabiztosnak tűnt, s ez a magabiztossága tehetségéből táplálkozott. Látszott rajta, hogy nála minden együtt van, ami egy sikeres élethez nélkülözhetetlen. Jövőjét teljesen megalapozottnak tudhatta, s egyáltalán nem tűnhetett számára göröngyösnek az általa előre elképzelt út. Áthatotta az a tudat, hogy az élettől joggal várhat előnyöket, s meg is fogja kapni az élettől azt, amit vár - gondolom ma is...

Mivel igazán egyéniségnek látszott, a felületes szemlélőnek úgy tűnhetett, egyál-

talán nincsenek gondjai, belső problémái. Pedig nem egy esetben túlságosan is komolynak és magányosnak látszott. Emlékszem, merengve nézett maga elé, ahogy az iskola udvarán átbandukolt - aprókat lépett, lábait keményen emelte egymás után, nyaka megnyúlt, fejét kissé oldalt fordította, szemét előre szögezte. Sohasem lefelé, mindig előre nézett, s a szembejövő tanárt határozott - Salgótarján középiskoláiban egészen az 1960-as évek végig kötelező bányászköszöntéssel - "Jó szerencsét!"-tel üdvözölte.

Természetesen ezekből az időkből így utólag Gerelyes sorsában is sok mindent bele lehetne magyarázni: "eleve elrendeltséget", valami váteszt, és még több minden mást, amit azonban teljes felelősséggel tenni nem is mer az ember. Bár ki tudja...? Pályáját, későbbi sorsát ismerve ma már tudjuk: nem minden magyarázható nála az ész és az értelem logikájával.

Ami jelleméből fakadóan biztosra mondható, az egyelőre csak annyi, hogy mindenképpen meg akarta mutatni már ekkor önmagát. Ki akart válni ugyanúgy, mint mások, akik az övénél jóval kevesebb tehetséggel törekedtek ugyanerre.

Értelmiséggé válása mégsem tekinthető egyedül esetenek. Az akkori körülményeket messzemenően figyelembe véve is inkább általánosnak tekinthető, igaz azzal a megköttéssel, hogy kiemelkedő képességei miatt nála nem az ötvenes évek társadalmi és politikai légköre az alapvetően meghatározó tényező. Ő - adottságait és tehetségét nézve - több területen is boldogult volna az életben. Neki két kézzel kínálják fel a másik lehetőséget is.

Képességeit és sportsikereit nézve a legtöbben úgy vélekedtek, hogy nem a

tanulás vagy a művészetek, hanem a sport területén várnak rá az igazi sikerek, az teremti meg számára a karriert. A tanulásban elért eredményeit csak osztálytársai, sportbeli győzelmeit viszont mindenki ismerte a gimnáziumban.

Tudtuk róla, hogy a salgótarjáni acélárúgyár sportklubjának színeiben atlétizál. Fut rövid- és középtávon, s délutánonként a SSE pályán rója a köröket. Versenyeken iskolánk egész ifjúsága láthatta a futókat, köztük Gerelyes Endrét. Szívósságával és határtalan akaraterejével hamar magára vonta verseny közben a nézők figyelmét. Ha hosszú távon indult, sohasem erőltette, hogy azonnal az élre vágjon. Sokáig futott együtt a többiekkel, és csak fokozatosan bizonyította be, hogy ő a legjobb. Nem látványosan, inkább biztosan akart nyerni. És mikor én láttam, mindig nyert. Taktikáját erejéhez alakította. Atlétának is kiváló volt. S nemcsak atlétának, de ökölvívónak is, csak akkor ezt még kevesen tudták.

Egy rövid, de jellemző epizódot mondom el ezzel kapcsolatosan a gimnáziumi évekből, s nem csupán azért, mert az önmagában is mély nyomokat hagyott bennem, hanem azért is, hogy valamelyest rávilágítsak a középiskolás Gerelyes sokoldalú tehetségére, alakuló karakterére.

Bizos, hogy nem volt "kilenc perc", talán három lehetett - vagyis csupán száznyolcvan másodperc - annak az ökölvívómérkőzésnek az időtartama, amellyel Gerelyes Endre megmentette iskolánk, a salgótarjáni Madách Imre Gimnázium sportbecsületét.

Az összecsapáson csapatának egyetlen győzelmét ő szerezte. Már szeptember közepén jártunk, de még szépen tüzelt a nap, amolyan vénasszonyok nyara volt.

Az iskolaév rendben elkezdődött, a nyári emlékek lassan koptak bennünk. Ebben az átmenetnek is mondható időszakban került sor arra a mérkőzésre, amelyet ebédszünetben, az utolsó óra végétől a tanulószobai elfoglaltság kezdetéig rendelkezésre álló idő alatt rendeztek meg az iskolaudvart borító vörös salakon. A derbi izgalmával még a nyárra emlékeztetett.

A kosárlabdapályán állították fel a "ringet", amely négy botból és egy köréje tekert kötélből állt. A kesztyűket a város neves sportköre bocsátotta az iskolák rendelkezésére. Az ellenfél a gépipari technikum válogatottja volt. Az érdeklődés soha nem látott mértékben tört fel, mikor a fiúk megjelentek a helyszínen. Mindenki számolgatott, mindenki tippelt, és mindenki látni akarta a fiúkat.

És óriási lett a csalódás. Legalábbis a számunkra, mivel a gimnázium legjobbjai sorra elvéreztek. A gépiparisták jobbak voltak, s ezenfelül még úgy küzdöttek, mintha valamiféle hátrányt akartak volna behozni, vagy visszafizetni egy soha fel nem vett kölcsönért.

Az eredmény nyolc null volt már a gépipari technikum javára, amikor az utolsó pár összecsapása következett.

A gimnázium színeiben - Gerelyes Endre!

Félmeztelenül, fekete klottnadrágban állt a salakon, és szokása szerint maga elé nézett. Nem merengőn, mint egy kislány, hanem inkább keményen, mint aki elszánta magát arra, hogy most megpróbál mindent.

Tanulóseregünk érte izgult, neki szurkolt. Többen ezt mondták: "minden jó, ha jó a vége!" "Legalább ezt az egy meccset nyernénk meg!" Többen hango-

san hurráztak, füttyentettek - a hangulat mint egy vérbeli kakasviadalon!

Nem jelzett gong, csak a szakmailag nagytekintélyű, botcsinálta mérkőzésvezető intett - kezdődhet!

Bandi arcán látszott a keménység, s most már mi is tudtuk - győzni akar. Nagy csend...

Minden szem rászegeződött, mikor megindult. Fejét leszegve rendre ő ment előre, a védekezésre alig gondolva. Leginkább balkézrel ütött, de nem vaktában, nem a levegőbe, hanem fejre és gyomorra. A csata kemény volt, szállt a porfelhő, de mi nem bántuk. Nyeltük a piszkot és ragyogott az arcunk. Szinte megbénultunk.

Csupán három percig tartott az egész - addig bírta a gépiparista fiú, utána feladta a küzdelmet.

Törülközőt nem dobtak be, a versenyző szédelegve feltartott kézzel maga jelezte: megelégtelte a dolgot.

A mérkőzés után hosszan vitattuk az eseményeket. Lassan a kedélyek is megnyugodtak, csapatunk veresége okozta rossz hangulatot feledtette az utolsó mérkőzés. Gerelyes Bandi remek győzelme mindenért kárpótolt bennünket. Boldogok voltunk.

Nem tudtuk róla, hogy ennyire jól öklözik. Csupán atléta, futó volt ő ekkor a szemünkben, akit a távolság vonz és a gyorsaság. A körülkerített iskolaudvaron és a szűk ringben bezártnak érezte magát, mint a kalitkára ítélt madár.

Ezen a napon Gerelyes Bandinak néhány négyzetméteres területen kellett helyt állnia, ahol kevéssé lehet szabad az ember, ahol még a kezét is befedték, ahol körülállták, ahol érte és ellene ordítottak.

Győzött, ő lett a nap hőse az iskolában.

Osztálytársai ölelgették, a tanárok kezét fogták vele, s a lányok később is összesúgtak mögötte. Kedvenc egy időre, férfias, atléta természetével, szőke hajával és kék szemével.

Az egyetemen...

1955 szeptemberében kerültem az ELTE Bölcsészettudományi Karára, magyar-történelem szakra, szállásra pedig a XI. kerület, Ménesi út 11-13. szám alatt lévő nagy híru Eötvös Kollégiumba.

Ekkorra már a régi értelemben vett Eötvös Kollégium nem létezett, diákotthonná szervezték át. Ezért lakhattak itt bölcsészek mellett jogászok, műszaki egyetemisták, művésznövendékek, a magyarok mellett kínai, koreai, román, bolgár, szlovák és német nemzetiségű diákok is.

A háború előtti sokat emlegetett tudósképzés már nem folyt, amit különösebben nem hiányoltunk, mert azt sem tudtuk még ekkor, hogy mi is volt az valójában. A kezdeti időszakban sokat nem tanultunk, inkább a hálószobákban vagy a földszinten ásitózó klubszobában tartózkodtunk, ahol újságot lehetett olvasni, rádiót hallgatni, s ugyanitt folytak le a nagy-nagy beszélgetések is.

Gerelyes Endre nem volt kollégista, rokonoknál vagy albérletben lakott, s nem is járt a kollégiumba, nem emlékszem, hogy ott akár egyetlen egyszer is láttam volna. Barátai nemigen voltak a Ménesi úti diákotthonban. Sokszor találkoztunk viszont az egyetem folyosóin és a menzán, mint salgótarjániak. Szememben ekkor már igen határozott és öntudatos egyetemistának tűnt a harmadéves fiú, a tőlem idősebb, ott már mindenben jártasabb. Hamar megtudtam róla azonban, hogy kez-

detben azért ő is kisebbségi érzéseket magában hordozó fiatalember volt, mint a legtöbben azok közül, akik ekkor vidékről az ország első egyetemére felkerültek. Hogy az örökölt s főleg az indulásnál kiütöző hátrányok miatt ő is feszengett - az biztos. Tartott a pesti tanulótársaktól, akiknek tudásbeli fölénye ha nem is mindig, de a környezeti előny, azonban amolyan pesti magabiztosságból fakadóan nyilvánvaló volt.

Gerelyes azonban elég hamar alkalmazkodott az egyetemhez és a nagyvárosi élethez. Mindezt nagyon sajátosan és egyedi módon tette. A beilleszkedés nála együtt jelentkezett azzal a Pesten felvett és magáévá tett polgárpukkasztó magatartással, a tudatosan is kialakított ellenszenvével az úri világ iránt, amelyet most már egészen közelről is láthatott, s amelynek részese ő maga ugyan soha nem akart lenni, de amely rajta kívül, az ő akarata ellenére is kétségkívül ezekben az időkben, az ötvenes években is létezett, s valahol hiányzott a személyiség autonómiája, s még hiányzott valami... Kötődése ezidő alatt Nógrád megyéhez - már a távolság miatt is - fokozatosan csökkent, igazi "élettere", létezésének színtere az egyetem és a főváros volt már ekkor. Életvitele alaposan megváltozott. Nem polgári, csak nagyvárosi lett, amolyan nagyvárosi rebellis. Olyan, aki itt is birtokolni akar, s már csak azért sem adja alább, mert valahol tudatában van küldetésének.

Majd ötvenhatban...

A közelmúlt történelmének két nagyjelentőségű eseménye - 1945 és 1956 - Gerelyes életében is meghatározó jelentőséggel bírt, és maradandó nyomokat hagyott, ugyanúgy, mint korosztálya lelki-

világában és a nemzet életében. 1945 a gyermek Gerelyes számára jelentette a semmi mással nem pótolható élményt, amely a felnőtté váláshoz s hovatartozása tudatos vállalásához szolgáltatta számára az útmutatást. 1956, amelyet lényegében már felnőtt fejjel, negyedéves egyetemistaként élt át, részben az események gócpontjában, Budapesten, a mellbevágó élményanyag mellett elsősorban a politikai jellegű tanulságokat kínálta a pálya elején álló Gerelyesnek.

Ez utóbbiakról - legalábbis Gerelyessel összefüggésben - mindmáig nagyon keveset tudhattunk meg.

Gerelyes Endre tehát negyedéves magyar-történelem szakos hallgató 1956-ban. Egyetemista Budapesten. Ma már köztudott, hogy 1956-ban a budapesti egyetemisták voltak az események elindítói, október 23-nak legfontosabb résztvevői. Jelentős szerepet játszottak október eszméjének terjesztésében, annak vidéken való megismertetésében, tehát abban, hogy a vidéki városok és falvak lakói - köztük a Nógrád megyeiek - a sok rémhír és mendemonda ellenében valóságghú képet alkothassanak a fővárosban történekről és Budapest akkori állapotáról.

Egyetemisták először Vác felől érkeztek megyénkbe, mindjárt az október 23-át követő napokban. Teherautón jöttek Nógrád legdélibb részébe, s eljutottak Rét-ságra és Balassagyarmatra is. Látogatásuk célja egyfajta agitációs és felvilágosító munka volt, az hogy továbbvigyék a budapesti forradalom főbb gondolatait, s jelenlétükkel is elősegítsék a különböző helyi szervek megalakítását. Ezek a látogatások azonban csak rövid időre korlátozódtak. Mindössze néhány órára, s ezt követően az egyetemisták dolguk végez-

tével siettek vissza Vácra és Budapestre. Annál is inkább tették ezt, mert ezek a fiatalok nem kötődtek igazából a megyéhez, nem voltak Nógrád szülöttei, s a sürgető tennivalóik is inkább a fővárosba és annak környékére szőlították őket. De a nógrádiak is jöttek hamarosan. A fővárost minél előbb elhagyni akarók telefonon vagy személyesen a Keleti Pályaudvaron érdeklődtek, s minden igyekezetükkel azon voltak, hogy elérjék az egyre ritkábban és egyre bizonytalanabban közlekedő vonatokat. Mások pedig az éppen Budapesten időző gépkocsikra könyörögték fel magukat, s azon közelítettek a szűkebb pátria felé.

És hozták haza a híreket. A valóságokat és a rémhíreket egyaránt. Sok esetben egészen képtelen dolgokat állítottak, s messze eltúlozták saját szerepüket és jelentőségüket. Az effajta híryanagok aztán nem kevés félreértést okoztak, bizonytalanná tették a lakosság álláspontját, s egyfajta egyetemista- és diákellenes hangulat keltésére is alkalmasak voltak. Persze egyesek, az indulatok természete szerint. Többek között ezért is kellett az igaz szó, maguknak az egyetemistáknak a szava, a hiteles forrás, hogy ne tévedjenek túl messze az emberek attól, ami mindennél fontosabb volt ekkor - az igazságtól.

Gerelyes Endre salgótarjáni szereplése 1956-ban az októbertvégi napok sűrű eseményeihez kapcsolódik. Ezt megelőzően ő is részese a Budapesten történeknak. Október 23-án az egyetemisták százaival együtt vonul, Edit oldalán, az ismert filmfelvételen is jól látható koszorút vivő pár és az Eötvös Lóránd Tudományegyetem nevét hirdető tábla mögött, valahol a negyedik-ötödik sorban. Október 23-ának

őszinte és igaz szereplői, az egyetemisták között menetel. A többségében vidékről származó átlagegyetemisták között, akik szegények voltak, kitaposott cipőt, nem rájuk szabott nadrágot, zakót, zöld színű lódenkabátot és sötétkék svájcisapkát viseltek, s akik csak kivételes alkalmakkor kötöttéknyakkendőket.

Október 23-án este szemtanúja a Rádió ostromának és az első szovjet beavatkozásnak, amelynek kapcsán éppen a közelükben - közvetlen környékén annak a leánykollégiumnak, ahol ők is tartózkodtak - jelentős harcok folytak.

Mikor a pincéből felmerészkedtek, s kipillantottak a szűk, keskeny ablakon, tankokat láttak az Astória előtt: faroló és vaktában lövöldöző T-34-eseket, s menekülő embereket a Múzeum körút és a Kossuth Lajos utca irányában.

Az ezt követő napokban kizárólag csak Edittel lehetett látni. Feltűntek a Kossuth Lajos utcában, a Puskin mozi előtt, dél körül a menzára mentek, és megették a napi szokásos menüt, a paradicsomos káposztát, s meghallgatták a pincérnek, Feri bácsinak az aznapi szokásos tájékoztatását a kialakult politikai helyzetről.

A menzán rendszerint egymással szemben ültek, s csak ritkán egymás mellett. Ha mégis, akkor összebújtak, s egymás fülébe sugdostak. A Tarjánban elkezdődött nagy szerelem láthatóan tovább folytatódott.

Nemegyszer azonban veszekedtek, ekkor és, később is. "Gerelyesék megint marják egymást" - hallani lehetett innen is onnan is. Összeszólalkozásaikat, érzelmi kitérőseiket azonban senki nem tartotta komoly ügynek, sem pedig megbotránkoztatónak, inkább természetesnek vették: annak, ami valójában volt, életük részének.

Szerelmük így volt teljes és egész. Fiatalok voltak.

Az októbertvégi napok egyikén tértek haza, elérve még az utolsóként induló vonatok valamelyikét. Ha tovább maradnak Pesten, Gerelyes minden bizonnyal beáll az egyetemista nemzetőrök soraiba, szerepet vállal az egyetemi forradalmi tanácsban, részt vesz az egyetemen zajló forró politikai csatározásokban is. Ő azonban a hazatérést választotta. Bizonyára - másokkal együtt - úgy vélekedett, hogy otthon, a szülőföldjén nagyobb szükség van rá. Azt gondolhatta, hogy Budapesten már minden rendben van s most már az otthon következik: a nagy átalakulás sikere teljes egészében azon múlik, hogy mit tesz a vidék lakossága.

Salgótarjánban ismerőseit keresete, s közülük Lénárt Andort és Szentgyörgyi Zoltánt, a gépipari technikum tanárait hamar megtalálta. Így elsőként őket tájékoztatta, velük egyezkedett, velük beszélt meg, hogy elmegy a pedagógusok gyűlésére, s ott felszólal, tájékoztatást ad arról, amit Budapesten látott és tapasztalt. A pedagógusok részére szervezett összejövétel a közgazdasági technikum akkori épületének udvarra nyíló nagy előadótermében zajlott le. Azt, hogy a találkozót valójában ki/kik szervezték, kezdeményezték, ma már teljes bizonyossággal nem lehet megállapítani. Elindítója valószínű, maga Lénárt Andor volt, aki a megyei forradalmi bizottság tagjaként, állandó kapcsolatot tartott a tantestületekkel, jól ismerte az ilyen irányú igényeket is.

Mint ahogy várható volt, a gyűlés élénk vita színterévé vált. A pedagógusok, akik a város minden általános és középiskolájának nevelőtestületét képviselték, sorra emelkedtek szólásra. Majd szól-

tak jelentkezés nélkül is, egymás szavába vágva mondták el saját és mások véleményét. Ezek során keményen elítélték a Rákosi-rendszert, követelték a demokratikus jogokat, a pedagógusok nagyobb anyagi és erkölcsi megbecsülését és a szovjet csapatok azonnali kivonását Magyarország területéről.

A pedagógusok találkozója már a végfelé járt, amikor Szentgyörgyi Zoltán kért szót. A nagy hangzavarban néhány másodpercig nem lehetett hallani semmit, érteni sem, hogy mit mond, de aztán csend lett. - Egy pillanat! Csendet kérek! Engedjék (engedjétek) meg, hogy bemutatssam Gerelyes Endrét, régi barátomat, sporttársamat, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem negyedéves hallgatóját, aki azért jött ide, azért tisztelt meg látogatásával bennünket, hogy mint szemtanú, és résztvevő, elmondja nekünk azt, amit a Pesten történekről tud. Kérem, hallgassátok meg Gerelyes Endrét!

Gerelyes csendesen, szinte észrevétlenül állt fel, a tömeg felé fordult, és beszélni kezdett. Szépen, tagoltan, és nagyon megfontoltan. Ez valahogy az alaptermészetéhez tartozott. Mindig körültekintően, szinte bölesen fogott a dolgokhoz, ahol jelenvaló a nyugodt megfontoltság valósága... Beszélt az egyetemisták lelkes október 23-i felvonulásáról, arról, ahogy az egész elkezdődött. A Nagy Imre beszédről, amelyet a Parlament keskeny erkélyéről mondott el még aznap este, az utcai harcokról, a sebesültekről és a halottakról. Majd a többpártrendszer szükségességéről, amelyben - és ezt külön is hangsúlyozta - a kommunista pártnak is meg lenne a maga helye és szerepe, s a demokrácia újratertésének el-

kerülhetetlen szükségességéről is, mint a legfőbb tennivalók egyikéről.

Többek között a következőket mondta:

"Én nem állítom magamról, hogy bókán felül gázoltam a vérben Pesten, mint az egyik "szemtű" tette Kisterenyén, aki ugyan nem volt egyetemista sohasem, de éppen a fővárosban tartózkodott ezidőtájt.

És nem mondom azt sem, hogy hullahegyeket hordtam el, mint az az orvostanhallgató, aki már hetedik éve jár az egyetemre, de még mindig a második évfolyamnál tart.

Amit állítok és mondok, az csupán annyi, hogy egészen közelről láttam az eseményeket, részese voltam, s most azok hiteles továbbadására vállalkoztam itt, ezen a helyen, a salgótarjáni közgazdasági technikumban. ..."

Hamar látszott, hogy Gerelyes fellépése igen határozott és egyértelmű. Minden formáságot mellőzött ez a szereplés, talán azért, mert maga Gerelyes Endre érezte a legjobban, hogy semmiféle póznak, dagályosságnak nincs most itt helye. Olyan tekintélyt vívott ki így magának néhány perc alatt, amilyen csak a teljesen egyenrangúnak jár ki értelmiségi körökben. Átgondolt és mérsékelt, de ugyanakkor talpraesett válaszai, közbeszólásai általános meglepetést keltettek, annyira, hogy szinte már ő irányította az összejövetelt, mint egy koros, tapasztalt pedagógus, vagy egy rutinos vezető, akinek a kisujjában van az ilyesmi. Pedig az egyetemista mindössze huszonegy esztendő ekkor.

Tagadhatalan, a jelenlévő pedagógusok sokat vártak Gerelyes Endrétől ezen a találkozón. Már jóval a gyűlés kezete előtt széles körben elterjedt, hogy a fővárosból is lesz valaki. Olyan résztvevő, aki

egészen közletről látott mindent, egy központi kiküldött, egy szemtanú, aki ismeri az igazságot, és végre el is fogja mondani az ittenieknek azt, amiről hírek ugyan voltak, de mindezidáig hiányzott egy személyes résztvevő hiteles beszámolója.

Talán a túlzott várakozás miatt lett mégis néhány pedagógus csalódott. Ők - úgymond - többet vártak. Pedig nem Gerelyes mondott keveset, az ő várakozásuk volt túlzottra méretezett. Hiányolták a több részletet, a keményebb szavakat, a harcosabb kiállást és a nagyobb hangerőt.

A többség azonban nem ilyen volt. A többségnek őszintén tetszett Gerelyes Endre mértéktartó, az elhamarkodott ítéletalkotásoktól és a meggondolatlan cselekedetektől mindenkit óvó, józanságra intő hozzászólása.

Ezt követően Gerelyesnek egy nyilatkozata jelent meg az új megyei lapban, a Nógrád Népe 1956. november 1-i számában. Ennek a nyilatkozat-részletnek azonban a szelleme, mondanivalója alig hasonlít a közgazdasági technikumban korábban elmondott hozzászóláshoz. Jóval keményebb ugyanis a hangvétel, a fogalmazás, ahol mindenkinek el akarja mondani a látottakat, a tapasztaltakat, a "nép élet-halál harcát", "az ezrek heroizmusát", amelynek bemutatására nagy írónk, "Jókai tolla is erőtlen lenne", kiemelve a legnagyobb bibliai bűn, a testvérgyilkosság szörnyű vétkét, amelynek elkövetése nem egyszer, de száz esetben is előfordult azokban a napokban, s amelyért nem egy, de száz "Káint" terhel a felelősség, s jelöl meg a "káini bűlyeg".

Nem közölni, tapasztalatokat tovább adni akar itt már Gerelyes, hanem véleményét alakít, tudatot formál. Hatni akar

az emberekre, mint ahogy a jó prédikátorok hatottak annak idején a hitükben elbizonytalanodókra. Mintha már írta volna...

E Gerelyes-nyilatkozat ugyanis nemcsak heroikus, hűsbavágó és lélekbemarázó, hanem egyúttal magasszintű irodalmi teljesítmény is. A magyarázat minden bizonnyal abban rejlik, hogy Gerelyes nemcsak nyitott szemmel és füllel jár és jó megfigyelőképeséggel rendelkező szemlélődő, de pályája elején álló író is már ekkor.

Indulás újra...

Ötvenhat drámai eseményei után az egyetemen az oktatás csak valamikor 1957 februárjában indult meg. Az első hetek - sőt hónapok - a bizonytalanság és az újrakezdés gyötrő munkálkodásai közepette teltek el. A tanárok ugyan megkezdték az előadások rendszeres tartását, csak éppen a régi hangulatot nem tudták ők sem visszahozni. Valahogy más lett minden, nyomottabb a légkör, zordabb az emberek magatartása. Űresen kongtak a szavak, amelyek persze többnyire tartalmazták akkor is az "igazságot", de úgy nem hitt már bennük senki, mint régen. Az egyetemen nyomoztak, fegyelmi eljárásokat folytattak, melyek eredményeképpen professzorokat, tanársegédeket és hallgatókat távolítottak el. Az október 25-i Parlament előtti lövöldözés során az egyetem rektora életét vesztette, néhányan megsebesültek. Kevesebben lettek az évfolyamon, többen közülük külföldre távoztak.

Rövid idő alatt a kollégium is benépesült, a hallgatók visszatértek. Megindult a szokásos diákokthoni élet, de a patinás épületben nyomott csend honolt, s egy-

fajta nosztalgia uralkodott az elszalasztott nagy történelmi lehetőség iránt; a csendet a karhatalmi alakulatok időnkénti razziái zavarták csak meg, melyek során a kiküldött egyenruhás és civil személyek a kollégiumi szobákban embereket és fegyvereket kerestek.

Aztán elmúlt ez is, a Kádár-rendszer konszolidálódott és az egyetemi oktatás lassan-lassan visszatért a régi mederbe. Újraéledtek (és újraszervezték) az eszmecseréket, a vitákat, melyek rövid idő elteltével már leginkább az önrkilika gyakorláshoz kezdtek hasonlítani, s azt célozták, hogy az egyetemisták minél hamarabb lássák be, mennyire naivak és félrevezetettek voltak 1956 őszén. És eszközök is egyben valamiféle titokzatos háttér-erők kezében, amelyek saját alantas céljaik elérése érdekében használták fel őket. Emellett természetesen folyamatosan folyt az oktatás, vizsgáztak a hallgatók; végeztek a negyedévesek.

1957-ben Gerelyes Endre is sikeresen befejezte egyetemi tanulmányait. Munkát vállalt, először Pesten tanított egy általános iskolában, majd vidékre került. Egy időre eltűnt a szemem elől, ekkortájt csak hallottam róla, de személyesen nem találkoztunk.

"Eltűnt", hogy aztán újra felbukkanjon.

Az 1960-as években annyira népszerű, a hatalom által is (el)tűrt és támogatott író-olvasó találkozók futottunk ismét össze, most már nem a fővárosban, hanem itthon, Salgótarjánban.

Tarjánba és környékére gyakran és szívesen jött ezidőtájt. Ankét a "Kilenceperc" bemutatása után, író-olvasó találkozó a gépipari technikumban, a lány- és fiúkollégiumban, a megyei könyvtárban,

a város különböző üzemeiben, és még több más helyen - ezek voltak Gerelyes írói szereplésének főbb helyei Salgótarjánban. Hívták és jött. Mindig szívesen. De sohasem a nagyvárosba került ember nosztalgiaja üzte-hajtotta vissza, ő mindennekellát az itt élőkkel akart találkozni. Munkásokkal, diákokkal és értelmiségiekkel. A legkülönbözőbb helyeken szervezett programokat legtöbbször testi-lelki barátjával, Baranyi Ferencsel bonyolították le, de Gerelyes egyéni szereplései is elég gyakoriak voltak a megyében. Itt tartózkodása és látogatásai során soha nem mulasztotta el, hogy tarjáni barátait - Czinke Ferencet, Kojnok Nándort, Paróczay Gergelyt - felkeresse.

Utoljára Egerben találkoztam vele 1969 nyarán. Én továbbképzésen voltam a hevesi megyeszékhelyen, Gerelyes ripotot készített valamelyik egri üzemben, mert akkor - úgy emlékszem - az Eternit Művek üzemi lapjánál dolgozott.

Éppen az orrunk előtt mutatta magát egy borkóstoló, ahová a kölcsönös kézszerítés, ölelés után azonnal be is tértünk. Először azt mondta, siet aztán mégis maradt. Másfél, két órát csendesen eliszogattunk négyesben, majd a Taverna következett, s egy hosszú-hosszú beszélgetés - most már kettesben.

Hamar kiderült, hogy eléggé nyomott hangulatban érte a velem való találkozás. Görcei ugyan fokozatosan oldódtak, de lelkesedni ezen a napon valahogy nem tudott. Amolyan megfáradt ember benyomását keltette, aki már rég un mindent, ami körülötte történik. Unja újságírói feladatait, melyeket kényszerűségből kell végeznie, idegesíti a riporttéma, a megírandó cikk, melyet záros határidőn belül le kell majd adnia.

Végig olyan érzésem volt, hogy komoly válságba került Gerelyes Endre erre az időre. Egy olyan, átmenetinek is tekinthető állapotba, amikor számára valami - talán egy jelentős élet- vagy pályaszakasz - örökre véget ért, de helyette nem kezdődött még el az új. Nem kezdődött el még semmi.

Mint aki fontos döntés előtt áll, és nem tud (nem képes) egyértelműen és határozottan dönteni!

A magánéletbe való teljes visszavonulás gondolatával foglalkozott, sőt úgy tűnt, hogy gyengébb pillanataiban tervei, elképzelései már kizárólag csak a magánéletére vonatkoznak. Nem kis meglepetésemre a következőket fogalmazta meg ez alkalommal: "Most érkezett el az ideje, hogy végre mi is hárman legyünk!"

Aztán hosszabb ideig filozofálgatott az úgynevezett "időtényezőről", az idő múlásának az emberre gyakorolt szorító és kényszerítő hatásáról. Kissé erőltetve az összefüggést rezignáltan a tudomásomra hozta, hogy eddigi teljesítményével, sőt egész írói pályájával teljesen elégedetlen. Több kellett volna, és néha más is!" - mondta, de hogy valójában mire gondolt, azt nem fejtette ki.

"Régi boldog idöket" elevenítettük fel. Az egyetemi éveket, mikor olyan zavarosan szép volt minden. Ötvenhat októberének témáját alig említettük, viszont sok szó esett közöttünk az egyetemi élet és az irodalmi munkálkodás újbóli megindulásáról.

Például annak egyik, s talán legfontosabb eseményéről, arról az öntevékeny irodalmi vállalkozásról, amely éppen az Eötvös Kollégiumban zajlott le 1958-ban, az új egyetemi és kollégiumi vezetés teljes egyértelműségével, s amely egyrészt az

új irodalmi értékek felszínre kerülésének elősegítését célozta (ezt támogatta a kollégium igazgatója és az egyetem néhány professzora), és amely viszont azt is demonstrálta a hatalom felé, hogy a hallgatók körében stabilizálódott a helyzet, s az egyetemisták most már valóban nyugton vannak, mert most már írnak, nem politizálnak. Az irodalmi délután iránti érdeklődés egyébként jelentősnek bizonyult, az egyetem több vezetője is részt vett rajta; a diákok közé vegyülve *hallgatták végig* az előadókat.

Láttam Gerelyesen, hogy őszintén örül, amikor az általa is igen kedvelt Bóka László professzor urat idéztem, aki tanszékvezetőként ekkor az új- és legújabb kori magyar irodalom kiváló tudósa (egyenben neves költő és író) volt ekkor az egyetemen.

Bóka professzor úr ugyanis a rendezvény napján - félórával hamarabb befejezve aznap előadását - a következő szavakkal búcsúzott el tőlünk: "Ma előbb fejezzük be az előadást, mert nem szeretnék lekésni a kollégiumi rendezvényről, nem szeretném elmulasztani egyetlen jövőbeni költő és író indulását, első nyilvános megmérettetését sem."

Ezen az irodalmi délutánon a Ménesi úti diákothoz nagy társalgójában az egyetemisták közül többek között költeményeivel Baranyi Ferenc és Nagy István, prózai írásaival pedig Gombkötő Gábor szerepelt. Az előadók a színművészeti főiskola akkori hallgatói - Fonyó József, Papp Éva, Pécsi Ildikó - voltak. Nagy István itt jelentette be, hogy a "Nagy" előnevet kizárólagos használatra átengedi bátyjának, Nagy Lászlónak, s ő ettől kezdve Agh István néven fog publikálni.

Úgy gondolom, így utólag lehet csak

igazán sajnálni, hogy ezen az irodalmi rendezvényen az Eötvös Kollégiumban Gerelyes már nem szerepelhetett. Csak a neve hangozhatott el, mint korábbi egyetemista íróé, és a szelleme lebegett valahol körülöttünk. Jól illett volna a fenti társaságba.

Ezen a délutánon még sokmindenről esett szó közöttünk. A Nógrád megyei írócsoporthoz az 1959. évi megalakulásáról, a régi könyvtár olvasótermében, (amelyen a pályakezdő Gerelyes is felszólalt.) Aztán az ő "felfedezéséről", ismertté és közéletivé válásának gyötrő folyamatáról, s az ebben kétségkívül jelentős szerepet vállaló kiváló tudós professzorokról - Király Istvánról, Sötér Istvánról és Bóka Lászlóról -, akik latba vetve tudásukat és tekintélyüket, nagy segítséget nyújtottak az egyetemen induló fiatal költőknek és íróknak. Tették mindezt azért, mert joggal tartottak attól, hogy irodalmunkban úrrá lesz a "sematizmus", az új tehetségek jelentkezése nélkül sablonos és szürke marad minden. A későbbiek során aztán sokat kérdeztem tőle, és ő válaszolt. S mintha jobb kedvre derült volna, hogy önmagáról többet beszélhet.

Elmondta, hogy a látszat ellenére mögötte is küzdelmes évek sorakoznak. Mint munkás származású értelmiségi és író, állandó harcot folytatott a polgári eszmeiség jól észlelhető és pontosan kitapintható jelenléte, megnyilvánulásai ellen. A munkálkodó nép és a nemzet érdekeit szolgálva küszködött az általa is nap mint nap tapasztalt, az egyetemen és a társadalmi élet szinte minden más területén egyre gyakrabban és egyre szembetűnőbben megjelenő, úgynevezett kispolgári al-lűrök, eszmék, magatarásformák ellen, melyektől régebben annyira tartott, és - mint

mondta - tart ma is, mert úgy érezte és úgy érzi, az ő életét is egyre jobban körül fogják, az ő mozgásterét is kíméletlenül behatárolják. De keményen meg kellett küzdenie az előítéletekkel szemben is, hogy neve ne csupán vagabund viselkedéséről, hanem valóban értékeiről, irodalmi teljesítményéről legyen ismert.

Nem akart már többé az irodalom "fenegyereke" lenni, s nem akarta azt sem, hogy viselt dolgairól országszerte beszéljenek. Mondta, hogy annak idején nála is "stílus" volt az említett mentalitás és az ivászat. Órák, napok eltöltése piszkos lebujszokban, kocsmagóztól körülvéve, vidéki utakon holt részeg állapot, mind-mind hozzátartoztak a korábbi, a pályakezdő Gerelyes Endréhez, s eléggé hosszú időn keresztül életmódjának, magatartásformájának lényegévé vált. Sőt, sokak szerint ez volt az "igazi" Gerelyes. Ilyen helyeken a lecsúszottakat, az elesetteket kereste. Kesernyésen szólt arról, hogy bár az első sikerek viszonylag könnyen jöttek a számára, írói elismertetéséért mégis nagyon sokat kellett túrnie, és később is komoly nehézségei adódtak a pályáján. Elpanaszolta, amit többé-kevésbé én is tudtam; hogy többen tartották őt "előzmény nélküli" írónak, akinek nincs gyökere, igazi példaképe, akit követni tudna, sőt olyanoknak, akiről "előzőleg" hallani sem lehetett semmit. Nehezítette helyzetét, hogy szárnyp próbálgatásainak nem volt tanúja az egyetemi közvélemény, zsenjei nem láttak napvilágot a már akkor is működő Egyetemi Lapokban.

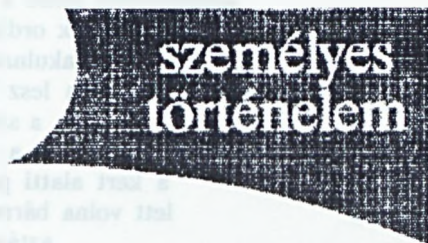
Mikor a "Kilenc perc" című novellájából készült film nevét már országosan ismertté tette, mégis sokan még mindig kételkedtek benne, védeni kellett őt, vírázni érte és kiállni mellette.

Küzdelmes csatározásainak nyomai most egyértelműen látszódtak rajta, konfliktusai láthatóan tovább éltek benne, s egyáltalán nem titkolta, hogy azok továbbra is, még a jelen időszakban is gondokat okoznak neki. Életművét, irodalmi értékeit én a magam módján megpróbáltam megvédeni, persze anélkül, hogy azok részletes elemzésére ott, Egerben, azon a helyen egyáltalán vállalkozhattam volna. A magam részéről én teljes biztonsággal persze csak egy valamit állíthattam: azt, hogy Gerelyesnek minden megjelent írása komoly vitákat váltott ki annak idején, melyek nem nélkülözték a szélsőséges véleményeket és ítéletalkotásokat sem. Valóban, többen támadták, súlyosan elmarasztalták, nem tekintették "igazi" írónak, hanem Hamingway-epigont, "húnyó csillagot", divatot láttak csak benne. Nehéznek tartották stílusát, jelrendszerét, képalkotásait, mondanivalóját sem megérteni, sem érzékelni nem akarták. Nem "vették" üzenetét, és az átlagolvasó szintjét kérték rajta számon.

De szerencsére éltek és napvilágot láttak ezzel ellentétes vélemények is. Biztatlanként erre próbáltam ráirányítani figyelmét. Arra, hogy mások a magyar próza vaóságos megújítójának tartották őt, olyan ritka tehetségnek, akinek gyümölcsöző munkássága majd csak ezek után fog igazából kibontakozni, s csak a későbbi időszak hozza meg számára az igazi elismerést. És valóban; annyi idő eltelte után most már az utókor higgadt bölcsességével tehető fel a kérdés: Ki mostanság az igazi nagy író? Kinek a neve és életműve marad fenn az idő kegyetlen rostáján? Vajon hol az igazság? Ki dönthet ebben teljes biztonsággal? És egyáltalán

lesz-e elég erő, energia minderre? És Gerelyesnél milyen a leltár.

Végezetül, az emlékezés kapcsán úgy érzem, el kell, hogy mondjam a következőket: számomra Gerelyes Endre sohasem csak az író, az irodalmárt jelentette. Mindig mást is jelentett számomra. Mást és többet. Mindenekelőtt határozottságot és magatartásformát, kemény és bátor kiállást. Korábbi ismeretségből táplálkozó, tartós szimpátiától övezett olyan valakit, aki egy vidéki helyről, megyénekből a fővárosba kerülve, nemcsak akart, de tudott is valamit felmutatni a jövőnek. Valamit, ami eltérő volt az addigiaktól, és jó is. Jelentette a sematizmus, a beszűkülés és a szürkeség elleni küzdelmet, s a példáját annak, hogy ki lehet törni a szorításokból, a kötéllel övezett ringből. Fel lehet vállalni az emberre szabott terheket és a jobb jövő megformálásában való részvétel kényszerét. S ma? Ma sem lehetne elégedett, s ma is őszintén dühös lenne - ha élne?

Géczi János

(a nefelejts lassú szeme)

II.

kihordom az udvar tyúkszarába a kékfödös lábast
kondérokot fazekakat a borívó bádogbőgrét
lékperemű üvegeket
rájuk hajigálom ami az öregből maradt
azt se tudta mikor a tavasz-nyár-ősz-tél
bemocskolta éjszakánként a selymeket
aprófának vágta a sámlit az asztalt s a Csergéből
békaporontyokat hordott a kútunkba
békaliliomot békatutajt zöld és apró lencsét -
a mélyben már nincs sugár
ami harapdálja a csontokból a velőt
s bort öntött a vízbe igyák ugyanazt amit Ő
hát poshadt lé lett bömböltem
vasgolyók gurigáztak a belsőmben
elindultak a fejemből az erek hosszú
pályáin leszaladtak a lábamba
mozdulni se bírtam
gurultak-gurultak egymásra fémmel
töltődtem fel dagadttá akár a babzsák:

minek kérdezte az öreg
áthült kezét kötényébe törölve
körmöm sarlóiból semmi sem maradt
leemésztette mind a kovácpörölyből folyó vas
lópata *minek* ordítok felriadnak a viharok
kifakulnak a búzavirágok
és nem lesz kék a kötényekhez
a szilvafáknak
a szemnek
a kert alatti pataknak - mintha az
lett volna bármikor márciuson kívül
aztán nem szólt
két évig nem beszélt nem hagyott más
mint a szájában ragadt Őt:

sárgaszínűt mint a kiflikrumpli
kettényílt bele a disznófazék forró levében:

szemembe ékelődött a
szekliceszilánk - sárga tőle a szemfehér
hogy nem türt meg más fényt mind a holdét
a kamillaszagos sziktoét
a boszlói gyógyvizét:

virághamut kakasvért hintek
az udvar edényeire
idelóg a toronyárny
s a torony tövében a levegőt hasgató bálványfáké
formálódik és egyre törékenyebb lesz
a verőfény után a fakónap és fakóhold
két szem figyel
kétszínű

az Orbán egyik szeme okkersárga a másik
a savós hodfehér - de miért ő az
miért e büntelen félkarúság s egész testű
remegés álmélkodó kopasz nyakú teltgalamb
s miért a bennem kocogó vasgolyók -
olyan az én embertestem mint a horgony
mozdíthatatlanná teszi *addig* a levegő felszínén
lebegő két fénykorongot

játszani szerettem volna velük
a csillagok sosem érdekeltek
csak ha az augusztusi éjszakán hulltában egy-egy
fölgyújtotta a boglyaszalmát
vagy lukat ütött a pajta bádogtetején
mentünk locsolni

a falunép nyaranta csillagoltáskor találkozott
mulatság volt az s a végével
káromkodás kacagás - meteornyár
amikor gyűjthető lett festőlének a szappanfű
és a száradó búzavirág:

ilyen hidak íveltek át nyártól nyárig
ebben a feketedő alvadtkékben járok azóta:

A Nógrád Megyei Közgyűlés
Hivatalának lapja.

FŐSZERKESZTŐ:
Pál József

FŐSZERKESZTŐ HELYETTES:
Zsibói Béla

FELELŐS KIADÓ:
Dr.Németh János

Szerkesztőség:
3100Salgótarján,
Tanácsköztársaság tér 13.
Telefon: (32) 14-367, 11-760
Levélcím: 3101 Salgótarján 1.,
Pf: 270

Kiadja: a **MIKSZÁTH KIADÓ**

Készült a **FOCUS Ipari és
Szolgáltató**
Kisszövetkezet Rétsági
Nyomdaüzemében

Tipográfia: Kalocsai Péter

Szerkesztőségi fogadóórák:
szerdán 11 - 14 óráig.
Számlasszám:750-011033

E SZÁMUNK SZERZŐI:

A.Gergely András szociológus (Budapest),
Andor Csaba Madách-kutató (Budapest),
Ardamica Ferenc író (Losonc),
Borsos Árpád tanár (Budapest),
Bozó Gyula tanár (Salgótarján),
Földi Péter festőművész (Salgótarján),
Géczi János költő (Veszprém),
Habonyi Zoltán egészségügyi dolgozó
(Salgótarján),
Kovács Sándor Iván egyetemi tanár
(Budapest),
Lichtenstein József politológus (Budapest),
Merényi László tanár (Budapest),
Nagy Pál költő, író (Párizs),
Praznovszky Mihály tudományos kutató
(Nemesvámos),
Szvircesek Ferenc muzeológus (Salgótarján),
Turezi István költő (Budapest).

Címlapunkon **FARKAS ANDRÁS**
grafikája látható.

E számunk illusztrációs anyagát
BUDA LÁSZLÓ salgótarjáni
fotókiállításának képeiből válogattuk.

A kiadó Olvasóink szíves elnézését kéri
a számítógépes szövegszerkesztésből adódó
sajtóhibák miatt.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalban,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József Nádor tér 1. 1900, közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 2155 96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes
szám ára: 25,- forint, előfizetési díja fél évre 75,- forint, egy évre 150,-
forint. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem örzünk meg és nem
küldünk vissza. ISSN: 0555/8867. Index: 25 925.

Tartalom

<i>NagyPál:</i> Beköszöntő	109
<i>Géczi János:</i> A nefelejts lassú szeme (vers)	114
<i>Ardamica Ferenc:</i> Három nap a közkegyelem (novella)	117
Turczy István: Tizenkét vers	125

MŰHELY

<i>Kovács Sándor Iván:</i> Arany nem alhatik... (tanulmány)	130
<i>Praznovszky Mihály:</i> Madách vendéget vár (tanulmány)	140
<i>Andor Csaba:</i> Madách látása és látomása (tanulmány)	147

VITA

<i>Borsos Árpád:</i> Hatalomváltás három felvonásban (tanulmány)	151
--	-----

MÉRLEGEN

<i>Nagy Pál:</i> Földi Péter és Csemniczky Zoltán kiállítása elé	155
Földi Péter: Csemniczkyről meg a drótról	158

ÖNKORMÁNYZAT

<i>A.Gergely András - Lichtenstein József:</i> Helyi igazgatás és helyi hatalom Nagyvisnyón II.	161
--	-----

SZOMSZÉDSÁG ÉS KÖZÖSSÉG

<i>Merényi László:</i> Terray Károly nógrádi évei (tanulmány)	169
---	-----

SZEMÉLYES TÖRTÉNELEM

<i>Szvirccsek Ferenc:</i> Id.Chorin Ferenc emlékezete (tanulmány)	178
<i>Habonyi Zoltán:</i> Önéletrajz helyett II.	186
<i>Bozó Gyula:</i> Epizódok Gerelyes Endre életéből (emlékezés)	193
<i>Géczi János:</i> A nefelejts lassú szeme (folytatás)	206

palócföld
ÉSZELVET, MORÁLMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 91/1.

Public literature and art monthly of the
Culture Department of Nógrád County.

Prepared by Publisher Mikszáth.

Chief editor: József Pál

Chief publisher: Dr. János Németh

Address of editorial office:

H-3100 Salgótarján, Pf: 270.

Tel: (32) 14-367, 11-760

Az ország egész területén közvetlen lakossági
építőanyag kiszolgáláshoz

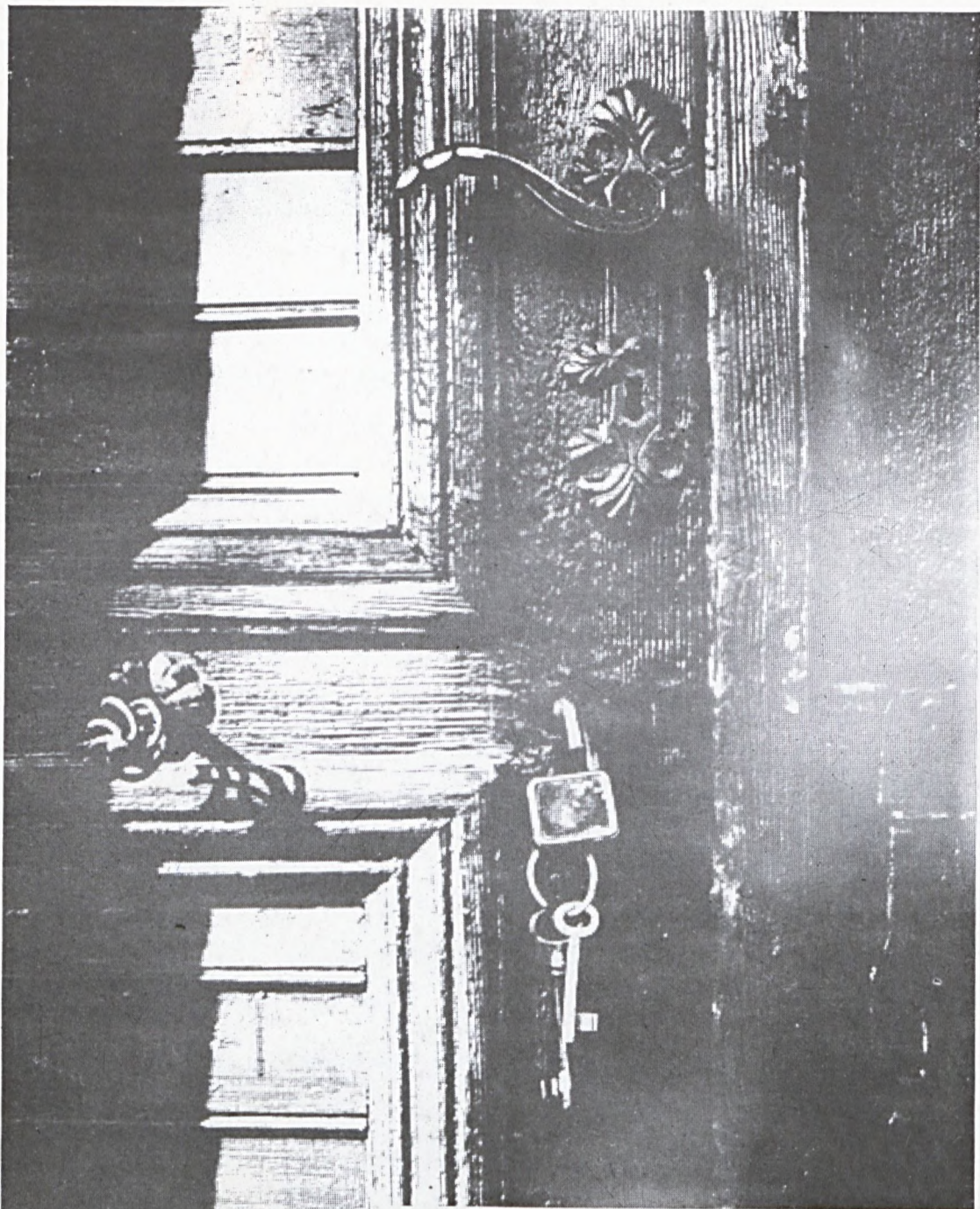
utazó ügynököket keresünk.

Az ügynökök feladata:
az építkezőkkel való folyamatos kapcsolattartás,
tanácsadás, megrendelés felvétel.

Díjazás a termék termelői árának százalékában
történik. Elsősorban egyéni vállalkozók és
gazdálkodó szervezetek pályázatát várjuk.

A pályázatokat – szakmai bemutatkozással –
a 9001 Győr, Pf: 51. címre kérjük benyújtani a
felhívás megjelenésétől számított tíz napon belül.

1991-25-

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 91/2.